जैविक विविधता संरक्षणमा द्वन्द्व व्यवस्थापन : भविष्यको मार्गदर्शन

२९^{औं} वार्डेन सेमिनार तथा ११^{औं} मध्यवर्ती क्षेत्र बैठक प्रतिवेदन

चैत्र १८-२१, २०६९ (31 March-3 April, 2013)
शिवपुरी नागार्जुन राष्ट्रिय निकुञ्ज
पानी मुहान, बुढानिलकण्ठ, काठमाण्डौं

राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग
बबरमहल, काठमाण्डौं

जैविक विविधता संरक्षणमा द्वन्द्व व्यवस्थापन : भविष्यको मार्गदर्शन

२९औं वार्डेन सेमिनार तथा ११औं मध्यवर्ती क्षेत्र बैठक प्रतिवेदन

राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग
बबरमहल, काठमाण्डौं

[illegible] : [illegible]

[illegible] : [illegible]

सम्पादक : [illegible]

सल्लाहकार : [illegible]

सर्वाधिकार © : [illegible]
२०७०

मुद्रक : [illegible]
[illegible]
फोन: [illegible]

द्रष्टव्य:- यस पुस्तकमा प्रस्तुत सामग्रीहरू प्रस्तुतकर्ताका निजी विचार हुन् ।

Government of Nepal
Ministry of Forest and Soil Conservation
Department of National Parks & Wildlife Conservation

FOREWORD

The Department of National Parks and Wildlife Conservation is coordinating to involve different conservation partners in achieving the common goal of nature conservation in the country. Various organizations such as Nepal army, buffer zone community, world wildlife fund, national trust for nature conservation, and other governmental and nongovernmental organizations are putting their hands with the department to protect wildlife and biodiversity.

To share the experiences of work in different regions and with various partners, the Department organized the warden seminar in Shivapuri Nagarjun National Park, Panimuhan from 18-21 Chaitra, 2069 with a theme 'Conflict Management in Biodiversity Conservation: Way Forward'. I hope that the seminar would be important to identify and address the pressing challenges of human-wildlife conflict related to the use of common but limited natural resources by ever-increasing population of both the human being and the wildlife in the upcoming era. The seminar would be fruitful if the resolutions passed by the meeting could effectively be taken into action to address the conservation issues with the help of concerned organizations, partners, and individual conservation experts. I am optimistic and urge to all for their supports in translating the commitment into action for ecological security that ultimately provides the bases for human wellbeing.

I am grateful to all the participants for their active participation and precious comments during the discussion and the papers presented there. Special thanks go to the staff of this Department and the Shivapuri Nagarjun National Park for their hardworking to make the seminar success. I am thankful to Mr Ram Chandra Kandel, Mr Nurendra Aryal, and Mr Rajendra Dhungana who helped for taking notes and Mr Hari Bhadra Acharya who worked for editing the proceeding document.

I would like to express my sincere thanks to the honorable minister of Forests and Soil Conservation Mr. Tek Bahadur Thapa Gharti for his gracious presence and invaluable suggestions for the conservation and management of wildlife and its habitat.

Mr Megh Bahadur Pandey
Director General

LIST OF ACRONYMS

BCP	Biodiversity Conservation Program
BNP	Bardia National Park
BZ	Buffer Zone
CITES	Convention on International Trade of Endangered Species of Wild Flora and Fauna
DNPWC	Department of National Parks and Wildlife Conservation
DMI	Development and Management Institute
IDA	International Development Association
IDF	Institutional Development Fund
KNP	Khaptad National Park
LNP	Langtang National Park
MIST	Management Information System Technique
NTNC	National Trust for Nature Conservation
PAs	Protected Areas
PABZ	Protected Area and Buffer Zone
RNP	Rara National Park
SAWEN	South Asia Wildlife Enforcement Network
SMART	Spatial Management and Reporting Tool
SNP	Sagarmatha National Park
SNNP	Shivapuri Nagarjun National Park
TAL	Terai Arc Landscape
WCCB	Wildlife Crime Control Bureau

TABLE OF CONTENTS

वार्डेन सेमिनार तथा मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समिति बैठक		१
परिचय (Introduction) :		१
उद्‌घाटन समारोह (Inaugural Ceremony)		२
“जैविक विविधता संरक्षणमा द्वन्द्व व्यवस्थापन : भविष्यको मार्गदर्शन”		७
पहिलो दिन		
प्रस्तुतीकरण		७
१०औं मध्यवर्ती क्षेत्र बैठकका संकल्प प्रस्तावहरु र तिनको प्रगति		८
राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागको सांगठनिक संरचनामा संशोधन प्रस्ताव		९
दोश्रो दिन		
प्रस्तुतीकरणः		११
Discussion on Guideline of Wildlife Damage Relief Fund 2069		११
तेश्रो दिन		
प्रस्तुतीकरण		१६
Human-Wildlife Conflict: Past experience, present scenario, and way forward		१६
चौथो दिन		२०
२९ औं वार्डेन सेमिनार तथा ११ औं मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समिति बैठकका संकल्पहरु		२१
अनुसूचीहरु		२३
अनुसूची १.१	राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागको सांगठनिक संरचनामा संशोधन प्रस्ताव	२३
अनुसूची १.२	Envision of the BZ Program, Policy Implication, lessons learnt and prospects for the future directions	२६
अनुसूची १.३	International treaties including CITES CoP-16, SAWEN and Projects	३०
अनुसूची १.४	Projects (Regional IDA/IDF/Hariyo Ban Program)	३४
अनुसूची १.५	DMI Presentation: Strengthening Capacity of DNPWC (SCDNPWC) for Effective Management of Mountain Protected Areas (KNP, RNP, SNNP, SNP, MBNP and LNP)	४१
अनुसूची १.६	Proposed Working Procedure of Tourism Services in PAs	४४
अनुसूची २	सेवा संचालन मूल्यांकनका आधारहरु :	५५

अनुसूची १.७	Coordination amongst the Law Enforcement Agencies for Illegal Wildlife Trade/Inside-Outside	५७
अनुसूची १.८	Human-Wildlife Conflict: Past experience, present scenario, and way forward	६०
अनुसूची १.९	Successful Experience of MIST/SMART Application in Bardiya National Park	६४
अनुसूची १.१०	Human-Elephant Conflict : Lessons Learnt and Measures for Resolution/Mitigation	६८
अनुसूची १.११	Role and Involvement of Nepal Army in PA Conservation System	७१
अनुसूची १.१२	Ecological Behavior of the Rhinoceros & Management Implications against Human-Wildlife Conflict	७७
अनुसूची १.१३	Terai Arc Landscape (TAL) Programme, Protected Areas & Buffer Zones (PABZ)	८०
अनुसूची १.१४	Management of Problem Animals in Nepal	८६
अनुसूची २	समूहगत तयारी तथा छलफल	८९
अनुसूची ३	उद्घाटन समारोहको कार्यक्रम	१०३
अनुसूची ४	प्राविधिक सत्रका कार्यक्रमहरु	१०४
अनुसूची ५	कार्यक्रमका सहभागीहरुको नामावली सूची	१०७

वार्डेन सेमिनार तथा मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समिति बैठक

राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग

बबरमहल, काठमाण्डौं

परिचय (Introduction) :

राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागको ऐतिहासिक शुरुवात वि.सं. २०२८ सालमा नेपाल सरकार, वन तथा भूसंरक्षण मन्त्रालय अन्तर्गत वन विभागमा राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण शाखा कार्यालयको रुपमा भएको थियो, त्यसपछि राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण शाखाको रुपमा र वि.सं. २०३८ सालबाट राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागको रुपमा एउटा छुट्टै संस्थाको स्थापना भएको थियो। साथै राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु आरक्षहरुको समग्र संरक्षण सम्बन्धी कार्यको जिम्मा वि.सं. २०३२ सालबाट नेपाली सेनाले लिंदै आएको छ। छुट्टै विभागको स्थापना पश्चात बि.सं. २०३८ सालबाट प्रत्येक वर्ष वार्डेन सेमिनार सञ्चालन गर्न थालिएको हो । त्यसैगरी बि.सं. २०६० देखि नियमित रुपमा मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समितिको सञ्जाल वैठक पनि गरिँदै आईएको छ । बि.सं. २०७० साल सम्ममा संरक्षित क्षेत्र प्रणाली भित्रका बिभिन्न स्थानमा २९ वटा वार्डेन सेमिनारहरु सञ्चालन र सम्पन्न भइसकेका छन्। संरक्षण र विकासका कार्यक्रमलाई एकीकृत शैलीमा सञ्चालन गर्ने प्रतिबद्धताका साथ २१ औ वार्डेन सेमिनार बाट हरेक वर्षको लागि नारा राख्ने चलन शुरु भएको हो ।

२१ औं वार्डेन सेमिनारदेखि हालसम्मको वार्डेन सेमिनारका नाराहरु तपसिल अनुसारका छन्	
सेमिनार संख्या	**सेमिनारको नारा**
२१ औं	संरक्षण र गरिवी निवारणका लाागि पर्यापर्यटन (Ecotourism for Conservation and Poverty Reduction)
२२ औं	जनताका लागि सिमसार : चुनौती र अवसर (Wetland for People: Challenges and Opportunities)
२३ औं	संरक्षणका लागि बृहत सहकार्यको निर्माण गरौं (Building Broader Coalition for Conservation)
२४ औं	संरक्षणकार्यका वर्तमान चुनौती (Conservation Challenges in Present Context)
२५ औं	संरक्षणमा समावेशीकरण (Inclusiveness in Conservation)
२६ औं	जलवायु परिवर्तनको प्रभाव न्यूनीकरण र अनुकूलनमा संरक्षित क्षेत्रको भूमिका (Role of Protected Area in Climate Change Mitigation and Adaptation)
२७ औं	सन् २०१० पछिको संरक्षित क्षेत्र प्रणाली (Protected Area System Beyond 2010)
२८ औं	संरक्षणमा लगानी : भविष्यको सुनिश्चितता (Invest in Conservation: Secure the Future)
२९ औं	जैविक विविधता संरक्षणमा द्वन्द्व व्यवस्थापन: भविष्यको मार्गदर्शन (Conflict Management in Biodiversity Conservation: Ways Forward)

मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समितिहरुको वार्षिक बैठक वि.सं. २०५९ देखि २०६३ सम्म छुट्टै सञ्चालन हुँदै आएको भएतापनि मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समिति जम्मा १२ वटा मात्र भएको र संञ्जालको रुपमा संचालन गर्न कानूनी, आर्थिक तथा व्यवहारिक कठिनाईका कारण सम्भव नदेखिएकोले हालसम्म मध्यवर्ती क्षेत्र सञ्जाल मञ्च कानूनी रुपले गठन भई प्रभावकारी रुपमा संचालन हुन नसकेको हुँदा वि.सं. २०६४ मा चितवनको माडीमा भएको २४ औं वार्डेन सेमिनारबाट मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समितिको छैटौं वार्षिक बैठक

वार्डेन सेमिनारसंगै संयुक्तरुपमा सञ्चालन गरियो । तत्पश्चात वार्डेन सेमिनार र मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समितिहरुको बैठक संयुक्त रुपमा संचालन हुँदै आएको छ ।

यस वर्षको २९ औं वार्डेन सेमिनार तथा ११ औं मध्यवर्ती क्षेत्र समन्वय बैठक मिति २०६९ चैत्र १८ देखि २१ गतेसम्म शिवपुरी-नागार्जुन राष्ट्रिय निकुञ्ज, पानी मुहान, काठमाण्डौंमा **जैविक विविधता संरक्षणमा द्वन्द्व व्यवस्थापनः भविष्यको मार्गदर्शन "CONFLICT MANAGEMENT IN BIODIVERSITY CONSERVATION: WAYS FORWARD"** भन्ने नाराका साथ सम्पन्न भएको छ ।

उद्घाटन समारोह (Inaugural Ceremony)

स्वागत मन्तव्य :

श्री मेघ बहादुर पाण्डे, महानिर्देशक, राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग

उद्घाटन कार्यक्रमका आमन्त्रित अतिथी तथा सहभागीहरुलाई राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागका महानिर्देशक श्री मेघ बहादुर पाण्डेले कार्यक्रममा स्वागत गर्दै वार्डेन सेमिनारको उद्देश्यका बारेमा प्रकाश पार्नु भएको थियो ।

वहाँले शारीरिक अस्वस्थताका कारण यस उद्घाटन कार्यक्रममा उपस्थित हुन असमर्थ हुनु भएका वन तथा भूसंरक्षण मन्त्रालयका सचिव डा. श्री कृष्ण चन्द्र पौडेलले वार्डेन सेमिनार तथा मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समितिहरुको समन्वय बैठकको सफलताको लागि पठाउनु भएको शुभ कामना सन्देश सुनाउनु भएको थियो ।

सो अवसरमा बोल्दै महानिर्देशक श्री पाण्डेले राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागको ऐतिहासिक पृष्ठभूमी र यस विभागले संरक्षणको इतिहासमा प्रजातिको संरक्षण अभियानबाट शुरु भएको प्रयास, अहिले आएर भू-परिधीय रुपमा अघि बढ्दै एकीकृत संरक्षण र व्यवस्थापनको अग्र पथमा रहेको महत्वपूर्ण उपलब्धी बारे जानकारी गराउनु भएको थियो । स्थापनाकालदेखि हालसम्म आईपुग्दा विभागले गरेका प्रयास, अवलम्बन गरेका नीति तथा कार्यक्रम, अग्रजहरुले पुर्‍याएको योगदान र वर्तमानमा विभागले फड्को मारेका उपलब्धीहरुको स्मरण गर्दै विभागको स्थापना कालदेखि पुर्‍याउनु भएको योगदानको लागि संस्थापक पूर्व महानिर्देशक श्री विश्वनाथ उप्रेतीलाई विशेष धन्यवाद ज्ञापन गर्नु भएको थियो । जैविक विविधता संरक्षणमा नेपालले विभिन्न सन्धी सम्झौताको पक्ष राष्ट्रको हैसियतले उल्लेख्य भूमिका निर्वाह गरेको जानकारी समेत अवगत गराउनु भयो । वर्तमानसम्म आईपुग्दा विभागले सामना गर्नुपरेका मुलभूत समस्याहरुको समाधान र तत्कालीन तथा दीर्घकालीन सोचबारे महानिर्देशकज्यूले निम्न बुँदाहरु प्रस्तुत गर्नुभएको थियो ।

समस्याहरु :

- नयाँ संगठन संरचना स्वीकृत भै तत्काल लागू गर्नुपर्ने ।
- जिर्ण भवन मर्मत, तथा नयाँ भवन निर्माण गरी पोष्ट पुनर्स्थापना गर्नुपर्ने ।
- वातावरणीय प्रभाव मुल्यांकन निर्देशिकाको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने ।
- सञ्चार सुविधाको विकास र पर्यापर्यटन प्रवर्द्धन तथा अत्यावस्यक विकासको पूर्वाधारमा जोड दिनुपर्ने ।
- समय सापेक्ष ऐन नियममा संशोधन गरिनुपर्ने ।
- मनव वन्यजन्तु द्वन्द्व समाधानको लागि ठोस कार्यनीति ल्याइनुपर्ने ।

- दुर्गम स्थानमा काम गर्ने कर्मचारी र नेपाली सेनाको लागि उचित सम्मान र सुविधाको व्यवस्था गरिनु पर्ने ।
- मकालु वरुण राष्ट्रिय निकुञ्ज र ढोरपाटन शिकार आरक्षमा सुरक्षा व्यवस्था नहुँदा संरक्षणमा कठिनाई परेकोले नेपाली सेना तैनाथ गर्नुपर्ने ।

सोच :

- Protected Area Staff Fund (PASF) को स्थापना गरिनु पर्ने ।
- संरक्षित क्षेत्रमा गाडी गुडे बापत यातायात व्यवसायीसंग छलफल गरी संरक्षणका लागि Payments for Prints शुल्क उठाउने व्यवस्था गर्नु पर्ने ।
- Wildlife Trade Control गर्न प्रहरीसंग सहयोग बढाउनु पर्ने ।
- CIB मार्फत Eyes on Trade रणनीति लिईनु पर्ने ।
- अन्तर्राष्ट्रिय जगतबाट प्रशंशित नेपालको संरक्षणको सफलताको साखलाई कायम राख्न सबैको संयुक्त प्रयास रहीरहनु पर्ने ।
- संरक्षित क्षेत्रमा तैनाथ नेपाली सेनालाई Boots on the Ground को अवधारणामा जोडदिने रणनीति अवलम्बन गर्ने ।

कार्यक्रमको औपचारिक शुभारम्भ : प्रमुख अतिथि वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयका माननीय मन्त्री श्री टेक बहादुर घर्तीले पानसमा बत्ती वालेर कार्यक्रमको उद्घाटन गर्नु भएको थियो ।

शुभकामना मन्तव्य :

श्री लव विष्ट, संयोजक, मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समिति सञ्जाल मञ्च

शुभकामना मन्तव्यको कममा श्री विष्टले आफुले अनुभव गरेका र मध्यवर्ती क्षेत्र कार्यकमको कार्यान्वयनको कममा भोगेका समस्याहरुलाई छलफल र कार्यान्वयनका लागि प्रस्तुत गर्दै विभिन्न सुझावहरु राख्नु भएको थियो :

- मध्यवर्ती क्षेत्रको वजेट निकासा नियमित नभएकोले समस्या उत्पन्न भएको ।
- आम्दानी कम हुने संरक्षित क्षेत्रका मध्यवर्ती क्षेत्रमा अन्य सहयोगी संस्थाहरुलाई ल्याउनु पर्ने र Sister Park को अवधाणा लागू गर्नुपर्ने ।
- संरक्षित क्षेत्र र मध्यवर्ती क्षेत्र बीचको सिमा विवाद छुट्टयाउनु पर्ने ।
- संरक्षित क्षेत्रमा कर्मचारीको अभावको स्थितीको समाधान गर्नुपर्ने ।
- मध्यवर्ती क्षेत्रको घोषणा हुँदा कर्मचारी थप नभएकोले सो को लागि उपयुक्त रणनीति आवस्यक भएको ।
- लालपूर्जा भएको जग्गाको हकभोग गर्नमा बञ्चित गर्न नहुने ।
- शुक्लाफाँटा वन्यजन्तु आरक्ष र कोशी टप्पु वन्यजन्तु आरक्षको जग्गा समस्या सिघ्र समाधान हुनुपर्ने ।
- चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको मध्यवर्ती क्षेत्रका जग्गाको क्षतीपूर्ति दिन सकिने अवस्था नरहेको ।
- मध्यवर्ती क्षेत्र सम्बन्धी नीति नियमहरु समय सापेक्ष परिमार्जन हुनुपर्ने ।

श्री बाबु कृष्ण कार्की, महासेनानी, राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु आरक्ष निर्देशनालय, नेपाली सेना

आफ्नो शुभकामना मन्तव्यमा म.से. श्री कार्कीले संरक्षण कार्यमा नेपाली सेना समर्पित भएर लागीपर्ने प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दै विभिन्न समयमा नेपाली सेनाका ८८ जना सुरक्षाकर्मीले ज्यान गुमाएको जानकारी गराउनु भएको थियो । संरक्षित क्षेत्रका साथसाथै राष्ट्रियस्तरमा जल्दोबल्दो समस्याको रुपमा देखापरेको चुरेको संरक्षण प्रति नेपाली सेनाको संलग्नता आवस्यक परेमा जिम्मेवारी लिन तयार हुनुपर्ने कुरा समेत वहाँले जाहेर गर्नुभयो ।

मकालु वरुण राष्ट्रिय निकुञ्ज र ढोरपाटन शिकार आरक्षको संरक्षण कार्य जोखिममा परेको अवस्था भएको हुँदा नेपाली सेनाको संलग्नता जरुरी देखिएको र विभिन्न निकुञ्ज तथा आरक्षहरुमा हाल रहेका १३७ वटा पोष्टको संख्या बढाएर दुई गुना बनाउनुपर्ने आवस्यकता प्रति गंभिरता व्यक्त गर्नु भयो । साथै बाँके राष्ट्रिय निकुञ्जमा नेपाली सेनाको गणलाई तत्काल तोकिएको स्थानमा सारिने र सगरमाथा क्षेत्रमा नेपाली सेनाको टोलीले Cleaning Operation सञ्चालन गर्न लागेको व्यहोरा पनि अवगत गराउनु भएको थियो ।

सो अवसरमा म.से. श्री कार्कीले प्रकृति संरक्षणमा नेपाली सेनाको प्रभावकारी भूमिकालाई अबिछिन्न र अक्षुण्ण राख्दै वन्यजन्तु अपराध नियन्त्रणमा कटिबद्ध भै Team Efforts का साथ लागीपर्ने प्रण गर्नुभयो, साथै अत्यावस्यकीय श्रोत र साधनको उपलब्धता अनिबार्य भएको तथ्य पनि प्रस्तुत गर्नु भएको थियो ।

श्री केश बहादुर शाही, नायव प्रहरी महा-निरीक्षक, अपराध अनुसन्धान विभाग, नेपाल प्रहरी

संरक्षणका लागि राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग तथा मातहतका कार्यालय/निकायसंग सहकार्यका लागि नेपाल प्रहरीबाट सदा सहयोगको लागि हात बढाउन तत्पर रहेको प्रतिबद्धता जाहेर गर्दै नेपाल प्रहरीको तर्फबाट अपेक्षित केही सुझावहरु प्रस्तुत गर्नुभयो ।

- वन्यजन्तुको अपराध नियन्त्रण सम्बन्धी सञ्जालको नाम Environment Control & Investigation राख्न उपयुक्त हुने ।
- Investigation को Range बढाउनुपर्ने ।
- Analytical tool develop गर्न नसकिएको महशुस गर्दै Supervisory Role मा स्पष्ट हुनुपर्ने ।
- बिना वारेन्ट गिरफ्तार गर्ने अधिकार हुँदाहुँदै पनि Intelligence weak भएकोले विशेष रणनीतिका साथ लागी पर्नुपर्ने ।
- Border Security र Custom लाई विशेष अधिकार सम्पन्न गर्नुपर्ने ।

सम्मान कार्यकम

निजामती सेवामा रही आजीवन संरक्षणमा संलग्न हुनु भएका पूर्व संरक्षणकर्मीहरुलाई प्रमुख अतिथि माननीय मन्त्री श्री टेक बहादुर घर्तीले दोसल्ला ओढाई सम्मान गर्नुभयो ।

सम्मानित हुनुहुने व्यक्तिहरु निम्नानुसार हुनुहुन्थ्यो :

श्री जमुनाकृष्ण ताम्राकार, पूर्व प्रमुख संरक्षण अधिकृत
श्री रामप्रित यादव, पूर्व प्रमुख संरक्षण अधिकृत
श्री जगन्नाथ सिंह, पूर्व प्रमुख संरक्षण अधिकृत
श्री दुर्गा प्रसाद पौडेल, पूर्व संरक्षण अधिकृत

प्रमुख अतिथि माननीय मन्त्री श्री टेक बहादुर घर्तीज्यूको उद्घाटन मन्तव्यको सार संक्षेप

नेपाल सानो र भू-परिवेष्ठित राष्ट्र भएर पनि जैविक विविधताको लागि धनी छ। तराई देखि हिमालसम्म विभिन्न हावापानीमा विविध प्रकारका वन्यजन्तु, वनस्पति र पारिस्थितिक प्रणालीहरु नेपालका अमूल्य निधि हुन् । यिनको संरक्षण, सम्बर्द्धन र व्यवस्थापन गर्नु हामी सबैको साझा दायित्व हो । यसै तथ्यलाई ध्यानमा राखी नेपाल सरकारले सन १९७० को दशक देखि राष्ट्रिय निकुञ्ज, वन्यजन्तु आरक्ष, शिकार आरक्ष र संरक्षण क्षेत्रहरुको स्थापना गरी जैविक विविधताको संरक्षण गर्दै आएको छ। संरक्षणको पवित्र कार्यमा राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग र मातहतमा रहेका कर्मचारीहरु, सुरक्षाको जिम्मा लिई खटिएका नेपाली सेना र संरक्षित क्षेत्रका वरीपरी बस्ने स्थानीय समुदायको भूमिकालाई कसैले पनि नजरअन्दाज गर्न सक्दैन । यस कार्यमा संरक्षणमा संलग्न सहयोगी संस्थाहरुको भूमिका उत्तिकै महत्वपूर्ण छ ।

हालसम्मको तथ्यांकलाई हेर्दा संरक्षित क्षेत्रले करीब २३ प्रतिशत भू-भाग ओगटेको छ । यो आफैमा गर्वको विषय हो । तथापि संरक्षित क्षेत्र बढ्दै जांदा तदनुसारको सांगठनिक संरचना समयमै स्वीकृत गराएर कार्यक्रमहरु सन्चालन गर्न नसक्दा हामीले जनताका धेरै गुनासाहरुको सामना गर्नु परेको छ। देशमा राजनितिक स्थिरता नभएको कारणबाट मध्यवर्ती क्षेत्रको बजेट समयमा निकासा नहुँदा मध्यवर्ती क्षेत्रको गुनासो अझ टड्कारो रुपमा देखा परेको छ। मलाई आशा छ, यसै वर्ष आउने पूर्ण बजेटमा मध्यवर्ती क्षेत्रको बजेट निकासा गर्न पहल गरिने छ। साथै आगामी वर्षको कार्यक्रममा मध्यवर्ती कार्यक्रमलाई प्राथमिकताका साथ योजना तर्जूमा र बजेट विनियोजन गर्नको लागि मन्त्रालय र विभागले समयमै पहल गर्नु जरुरी छ।

पछिल्ला दिनमा मानव र वन्यजन्तु बीचको द्वन्द्व जैविक विविधता व्यवस्थापनको एउटा महत्वपूर्ण चुनौतिको रुपमा देखा परेको छ। वन्यजन्तुबाट हुने क्षतिलाई कसरी न्यूनीकरण गर्न सकिन्छ, यसमा सबैको ध्यान जानु जरुरी छ। यस वार्डेन सम्मेलन र मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समितिको बैठकले यसमा गहन छलफल गर्नेछ। यसका लागि आवश्यक नीतिगत र संरचनागत सुधार गर्नुपर्ने भएमा विभाग मार्फत मन्त्रालयलाई सुझाव दिनका लागि म अनुरोध गर्दछु।

जैविक विविधता व्यवस्थापनमा वन्यजन्तुको चोरी शिकार र वन्यजन्तुका अंगहरुको अवैध व्यापार अर्को ठुलो चुनौतिको रुपमा रहेको छ। यसै तथ्यलाई मनन् गरी विभिन्न तहमा वन्यजन्तु अपराध नियन्त्रण इकाईहरु गठन भई काम हुँदै आएको देखिन्छ। तथापि वन्यजन्तुहरुको अवैध व्यापार एउटा प्रजाति र एउटा देशमा मात्र सिमित नभई अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमै फैलिएकोले छिमेकी राष्ट्रहरुसंग समेत मिलेर यसको नियन्त्रण हुन जरुरी छ। यसका लागि SAWEN (South Asia Wildlife Enforcement Network) लाई सदुपयोग गर्नुपर्ने हुन्छ । SAWEN को सचिवालय नेपालमै स्थापना भएबाट अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध सुधारमा समेत टेवा पुग्ने देखिन्छ ।

यस सम्मेलनमा केन्द्र र फिल्डमा काम गर्ने कर्मचारी साथीहरु सहभागी हुनुभएको हुँदा छलफलको दौरानमा निम्न बुँदाहरुमा ध्यान दिन सकियो भने आगामी दिनमा यस सम्मेलनको मुख्य नारा **जैविक विविधता संरक्षणमा द्वन्द्व व्यवस्थापन : भविष्यको मार्गदर्शन** लाई सफल पार्न सहयोग पुग्नेछ ।

- पुराना र जिर्ण भौतिक पूर्वाधार मर्मत र नयाँ निर्माणका बारेमा योजना तर्जूमा ।
- पुराना ऐन नियमहरुमा संशोधन र समेट्नु पर्ने विषयहरुको बारेमा सुझाव ।
- चोरी शिकार र वन्यजन्तुको अवैध व्यापार नियन्त्रणमा अन्तर-निकाय र अन्तर-देशीय निकाय बीच समन्वय ।
- आखेटोपहारको उचीत व्यवस्थापन ।
- थप संरक्षित क्षेत्रको स्थापना ।

- वातावरणीय सेवाको भुक्तानी (Payment for Environmental Services-PES) सम्बन्धमा ।
- वन्यजन्तुहरुको निजी र व्यवसायिक पालनको सम्बन्धमा ।
- पर्या-पर्यटनको सम्बन्धमा ।
- वन्यजन्तुहरुको अध्ययन, अनुसन्धान र अनुगमन सम्बन्धमा ।

अन्त्यमा यस वार्डेन सेमिनार र मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समितिको बैठक सफलतापूर्वक सम्पन्न होस् भन्ने शुभकामना दिन चाहन्छु ।

धन्यवाद ज्ञापन :

श्री गोपाल प्रकाश भट्टराई, प्रमुख संरक्षण अधिकृत, शिवपुरी-नागार्जुन राष्ट्रिय निकुञ्ज, पानी मुहान, काठमाण्डौं

२९ औं वार्डेन सेमिनार तथा ११ औं मध्यवर्ती क्षेत्र बैठक उद्घाटन कार्यक्रमका प्रमुख अतिथि, अतिथि, वार्डेन सेमिनार तथा मध्यवर्ती क्षेत्र बैठक कार्यक्रमका सहभागीहरु र अन्य उपस्थित महानुभावहरुमा कार्यक्रमको शोभा बढाइदिनु भएकोमा हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दै श्री भट्टराईले काठमाण्डौं उपत्यका नजिक रहेको सुन्दर पर्वतीय भूधरातलमा अवस्थित यस शिवपुरी नागार्जुन राष्ट्रिय निकुञ्ज, पानी मुहान, बुढानिलकण्ठमा आयोजित कार्यक्रमको पूर्ण आनन्द लिई सक्रियतापूर्वक कार्यक्रमको सफलताको लागि सहभागी हुन सबैमा हार्दिक अनुरोध समेत गर्नुभयो ।

समापन मन्तव्य :

श्री हरिहर सिग्देल, सह-सचिव, वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय

कार्यक्रमको समापन गर्दै सभाध्यक्ष श्री सिग्देलले मा.मन्त्रीज्यूबाट प्राप्त मार्ग निर्देशन सम्बन्धमा गहन छलफल गर्न सुझाव दिंदै वन क्षेत्र प्राथमिकतामा नपरेको तितो सत्यलाई मध्यनजर राखी उपलब्ध सिमित श्रोत र साधनको अधिकतम उपयोग गर्दै संबृद्धिका लागि वनमा आधारित कार्यक्रमहरु ल्याउने, न्यून श्रोतको परिमाणमा बृद्धि गर्न तथ्यगत कार्यक्रम अगाडि सार्न सुझाव दिनुभयो । यसका साथ साथै जैविक विविधता संरक्षण र संबृद्धिका कार्यक्रम संगसंगै लैजानु पर्ने कुरामा समेत जोड दिनुभयो ।

“जैविक विविधता संरक्षणमा द्वन्द्व व्यवस्थापन : भविष्यको मार्गदर्शन”

प्राविधिक सत्र

पहिलो दिन

सत्राध्यक्ष- श्री मेघ बहादुर पाण्डे, महा-निर्देशक, रा.नि. तथा व.ज.सं. विभाग

प्रस्तुतीकरणः

२८ औं वार्डेन सेमिनारबाट पारित संकल्प प्रस्तावहरु र तिनको प्रगति अवस्थाः

श्री वर्ण वहादुर थापा, उप-सचिव (प्रा.)

क्र.सं.	संकल्प प्रस्ताव	कार्यान्वयन गर्न पहल गर्ने निकाय	प्रगति
१.	मानव र वन्यजन्तु द्वन्द्वका कारण पहिचान गरी समाधानको रणनैतिक योजना तयार हुनुपर्ने ।	विभागका सम्वन्धित शाखा	योजना/व्यवस्थापन शाखाबाट अध्ययन कार्य भईरहेको ।
२	विभागको नयां सांगठनिक संरचना अविलम्ब तयार हुनुपर्ने र नयां स्थापना भएका संरक्षित क्षेत्र, विस्तारित क्षेत्र तथा मध्यवर्ती क्षेत्रका लागि नयाँ दरवन्दी थप गर्नुपर्ने । नेपाल पक्ष भएका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि संझौता कार्यान्वयन सम्बन्धी हेर्ने छुट्टै शाखा र आवश्यक कर्मचारीहरुको व्यवस्था हुनुपर्ने ।	,,	संगठन विस्तारको संरचना तयार भई मन्त्रालयमा छलफल भइरहेको ।
३	हात्तीसारको समय सापेक्ष व्यवस्थापन तथा संस्थागत विकासका लागि हात्तीसार नियमावली तयार गर्नुपर्ने ।	,,	हात्तीसार नियमावली संशोधनको लागि छलफल भै खेस्रा तयार भएको ।
४	निकुञ्ज/आरक्ष तथा संरक्षण क्षेत्रमा निर्माण हुने भौतिक संरचनाहरु भौगोलिक क्षेत्रअनुसार निश्चित मापदण्ड अनुसारको लागत अनुमान तथा नक्सा डिजाइन तयार गरि सो अनुसार आवश्यक बजेटको व्यवस्था हुनुपर्ने ।	,,	योजना शाखाबाट तराई र पहाडको संरक्षण क्षेत्रमा निर्माण गरिने भवनको नर्मस डिजाइन तयार भएको ।
५	देशमा बदलिदो परिवेश अनुसार संरक्षित क्षेत्रमा काम गर्ने सबै तहका कर्मचारीहरुलाई क्षमता विकास तथा पूनर्ताजगी तालीमहरुको (अर्धन्यायिक न्याय सम्पादन, द्वन्द्व व्यवस्थापन, Team building आदि) व्यवस्था यथाशीघ्र हुनुपर्ने ।	,,	प्रमुख संरक्षण अधिकृतहरुको ३-महीने अर्ध-न्यायिक तालीम (०६९ आश्विन-पौष), विभागका कर्मचारी तथा वार्डेनहरु समेतको Team building तालीम (२०६९ फाल्गुण, अधिकृत तथा रेन्जर स्तरको तालीम (२०६९ आश्विन) संचालन भएको ।
६	वन्यजन्तुको बढ्दो चोरीशिकार र अवैध व्यापार नियन्त्रणको लागि रा.नि. तथा व.सं. विभागमा छुट्टै शाखाको स्थापना र आवश्यक श्रोत र साधनको व्यवस्था हुनुपर्ने ।	,,	हालको संगठन विस्तारको संरचनामा चोरीशिकार र अवैध व्यापार नियन्त्रणको लागि हाल भै रहेको साइटिस (CITES) यूनिटलाई विस्तार गर्न प्रस्ताव भएको ।
७	रा.नि. तथा व.सं. विभाग र अन्तर्गतका कार्यालयहरुमा संचालन हुने कार्यक्रमहरुको नियमित अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्न छुट्टै शाखा र कर्मचारीको व्यवस्था हुनुपर्ने ।	,,	मौजुदा संगठन विस्तारको संरचनामा अनुगमन तथा मूल्याङ्कन शाखाको व्यवस्थापन गर्न प्रस्ताव गरिएको छ ।

१०औं मध्यवर्ती क्षेत्र बैठकका संकल्प प्रस्तावहरु र तिनको प्रगति

श्री लव विष्ट, संयोजक, म.क्षे.व्य. समिति सञ्जाल

क्र.सं.	संकल्प प्रस्ताव	कार्यान्वयन गर्ने पहल गर्ने निकाय	प्रगति
१	मध्यवर्ती क्षेत्रलाई प्राप्त हुने बजेट समयमा नै निकाशा हुनुपर्ने ।	विभाग/सम्बन्धित संरक्षित क्षेत्र/म.क्षे.व्य. समिति	निकाशाको लागि पहल भइरहेको ।
२	रा.नि.तथा व.सं. विभागमा मध्यवर्ती क्षेत्र महाशाखाको स्थापना हुनुपर्ने ।	विभाग /सम्बन्धित संरक्षित क्षेत्र/ म.क्षे.व्य.समिति	संगठनात्मक व्यवस्थापन तयार गरि प्रस्ताव गरिएको ।
३	मध्यवर्ती क्षेत्र सञ्जाल मञ्चको कानूनी हैसियतका साथै कार्यालय व्यवस्थित हुनु पर्ने तथा क्षमता अभिबृद्धिका लागि आवश्यक कार्यक्रमहरुको तर्जुमा हुनुपर्ने ।	विभाग / सम्वन्धित संरक्षित क्षेत्र/ म.क्षे.व्य.समिति	पहल भइरहेको ।
४	वन्यजन्तुबाट हुने क्षतिको राहत वितरण प्रक्रिया सरलीकृत तथा राहत रकममा समयानुकुल वृद्धि हुनुपर्ने ।	मन्त्रालय/विभाग	भएको ।
५	आयश्रोत कम भएका संरक्षित क्षेत्रहरु अन्तर्गतका मध्यवर्ती क्षेत्रका जनताहरुको जीवनस्तरमा टेवा पुग्ने कार्यक्रमहरु सञ्चालन हुनुपर्ने ।	विभाग /सम्वन्धित संरक्षित क्षेत्र/ म.क्षे.व्य.समिति	कार्यक्रमहरु सञ्चालन भइरहेको ।
६	मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समितिका अध्यक्षहरुलाई विभागबाट परिचय-पत्र प्रदान गर्नुपर्ने ।	विभाग/सम्वन्धित संरक्षित क्षेत्र/ म.क्षे.व्य.समिति	कार्य शुरु भएको ।
७	संरक्षित क्षेत्रभित्र संचालन हुने कार्यक्रमहरु मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समितिसंग समन्वय गरी सञ्चालन हुनुपर्ने ।	सम्वन्धित संरक्षित क्षेत्र/ म.क्षे.व्य.समिति	सरोकारवालाहरुसंग समन्वय भइरहेको ।
८	कार्यान्वयन हुन बाँकी रहेका विगत बैठकका निर्णयहरु यथाशीघ्र कार्यान्वयन हुनुपर्ने ।	विभाग/ सम्वन्धित संरक्षित क्षेत्र/ म.क्षे.व्य.समिति	पहल भइरहेको ।
९	संरक्षित क्षेत्रमा संचालन हुने विभिन्न कार्यक्रमहरुको केन्द्रिस्तरबाट नियमित संयुक्त अनुगमन हुनुपर्ने ।	मन्त्रालय/विभाग	भइरहेको ।
१०	मध्यवर्ती क्षेत्र अन्तर्गतका सार्वजनिक जग्गा एवं वन क्षेत्रहरुमा मुक्त कमैया, सुकुम्वासी, बाढी पीडित आदिका नाममा बसोबास एवं पुर्नवासको लागि जग्गा उपलव्ध नगराउन सम्वन्धित निकायलाई अनुरोध गर्ने ।	विभाग, सम्वन्धित संरक्षित क्षेत्र/म.क्षे.व्य.समिति	पहल भइरहेको ।
११	मध्यवर्ती क्षेत्रमा रहेका सामुदायिक वनहरुको व्यवस्थापन (संरक्षण सम्वर्द्धन एवं सदुपयोग) को लागि मध्यवर्ती सामुदायिक वन व्यवस्थापन निर्देशिका तयार गर्नुपर्ने ।	विभाग, सम्वन्धित संरक्षित क्षेत्र/ म.क्षे.व्य.समिति	खेस्रा तयार भई छलफलको क्रममा रहेको ।

छलफलमा उठेका सवाल र सुझावहरु :

- ठोस प्रगति हुन नसकेको तर निरन्तरको पहल, प्रयास र छलफल जारी रहेको ।
- वन्यजन्तुबाट हुने क्षतिको राहत निर्देशिकाको संशोधन हुनु सवभन्दा ठूलो उपलब्धी भएको ।
- मध्यवर्ती क्षेत्रको वजेट निकाशा हुन नसक्दा निस्कृयता बढेको ।
- वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयमा मध्यवर्ती क्षेत्र विकास कोषको व्यवस्था हुनुपर्ने ।
- अन्तर-मन्त्रालय समन्वयाभावका कारण मध्यवर्ती क्षेत्रको वजेट निकासामा समस्या उत्पन्न भएको ।
- अतिकमण हटाउने कार्यमा उपभोक्ता समूह/समितिले देखाएको सक्रियता सह्रानीय भएको, जस्तै : बाँके राष्ट्रिय निकुञ्ज ।
- नयाँ खुलेका संरक्षित क्षेत्रहरुमा कर्मचारी दरबन्दी छिटो स्विकृत हुनुपर्ने ।
- जिल्ला विकास समिति र संरक्षित क्षेत्र बिचको कानूनी विवाद हटाउनुपर्ने ।
- संरक्षित क्षेत्रहरुको व्यवस्थापन सम्बन्धमा वार्डेनहरु बिच छलफल र सम्वाद हुनु जरुरी भएको ।
- निकुञ्ज/आरक्ष र मध्यवर्ती क्षेत्र एक अर्काका परिपूरक हुन् । मध्यवर्ती क्षेत्र र यसका कार्यक्रमहरुको व्याख्या राजनीतिक रुपले गर्न नहुने ।
- १४ वर्षदेखि तयार भएको CITES Bill पास नभएकोले यसको कार्यान्वयन र व्यवहारिकतामा कठिनाई भएको ।

राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागको सांगठनिक संरचनामा संशोधन प्रस्ताव

श्री हरि नारायण बेलवासे, शाखा अधिकृत, रा.नि. तथा व.ज.सं. विभाग

प्रस्तुतीकरणको सारः

कार्यक्रमहरुको विश्लेषणः

- विकास खर्च र प्रशासनिक खर्च बढ्दै गएको
- वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम क्रमश बढ्दै गएको
- दातृ निकायहरुको सहयोगमा संचालित विभिन्न आयोजना तथा वन्यजन्तु संरक्षण क्षेत्रमा संलग्न गैससहरुसंगको समन्वय आवश्यक भएको
- कर्मचारीहरुको कार्यक्षेत्र तथा कार्यबोझमा बिस्तार भएको
- मध्यवर्ती क्षेत्रको व्यवस्थापन
- अन्तराष्ट्रिय सन्धी महासन्धीहरुको समन्वय र रिर्पोटिङ
- चोरी शिकार र अवैध व्यापारमा वृद्धि
- पर्यापर्यटन, राजस्व संकलन आदि कार्यक्षेत्रहरु विस्तार भएको
- १२६३८ व.कि.मि. कार्य क्षेत्र हुंदा लागू भएको संगठन संरचनामा थप २१,५५० व.कि.मी. समेत गरी ३४,१८६.६२ जिम्मेवारी वहन गर्नु पर्ने वाध्यता रहेको ।

संरक्षित क्षेत्र घोषणासंगै सृजना भएका दरवन्दीहरुः

नयाँ घोषणा भएका संरक्षित क्षेत्र : बाँके राष्ट्रिय निकुञ्ज, अपिनाम्पा र कृष्णसार संरक्षण क्षेत्रहरु

मध्यवर्ती क्षेत्र घोषणा भएका क्षेत्र : १२ संरक्षित क्षेत्रका ५,४२४ व.कि.मि. (राजश्व संकलनमा आएको बृद्धिले कार्यभार थपिएको)

नयां सृजना भएका संरचनाहरु :

- राष्ट्रिय बाघ संरक्षण समिति
- वन्यजन्तु अपराध नियन्त्रण समन्वय समिति
- SAWEN सचिवालय

विस्तार भएका संरक्षित क्षेत्रहरु : शुक्लाफांटा वन्यजन्तु आरक्ष र बर्दिया राष्ट्रिय निकुञ्ज

अन्य थप कार्यभार :

- अन्तराष्ट्रिय सन्धि महासन्धिहरुको समन्वय र रिर्पोटिङ
- चोरी शिकार नियन्त्रण र अवैध व्यापारमा थपिएका चुनौतिहरु
- सेवाग्राहीको संख्यामा बृद्धि र सेवा तथा सो को प्रवाहमा गुणस्तरीयता प्रति सेवाग्राहीको अपेक्षा संबोधन

रा.नि. तथा व.ज. सं. विभाग र अन्तर्गतका कार्यालयहरुको मौजुदा तथा प्रस्तावित दरवन्दी तालीका सारांश

	मौजुदा दरवन्दी			प्रस्तावित दरवन्दी			जम्मा
	प्रशासन	प्राविधिक	जम्मा	प्रशासन	प्राविधिक	जम्मा	थप (+), घट (-)
जम्मा पद संख्या	११७	८८०	९९७	१६३	१६०७	१७७१	७७४

- प्रस्तावित दरवन्दीको तलव महलमा हालको ग्रेड सहित र प्रस्तावित दरवन्दीको शुरु तलव स्केलले हुने कुल रकमको तुलनात्मक विवरण अनुसार थप व्ययभार रु १८,९९,७७,००० हुने देखिन्छ । जस अनुसार प्रस्तावित दरवन्दीबाट ६५.९३% रकम बृद्धि हुने ।
- विभागका कर्मचारीहरुले खाद्यान्न सुविधा नपाउने हुंदा उक्त दरबन्दी वाहेकको औषत कुल रकम उल्लेख गरीएको ।

छलफलमा उठेका सवाल र सुझावहरु :

- वि.सं. २०५० मा लागू भएको दरवन्दी हालसम्म कायमै रहेकोले समयोचित हुन नसकेकोले मौजुदा दरवन्दीमा ७७४ जना थप गरी प्रस्ताव गरिएको ।
- प्रशासनिक शब्दावलीमा एकरुपता हुनुपर्ने । सेक्टरको सट्टा ईलाका कार्यालय भन्ने शब्द राख्ने ।
- हरेक कार्यालयमा शाखा र फाँटहरु पनि समानता हुनुपर्ने ।
- सबै निकायहरुसंग तालमेल खानेगरी Portfolio मिलाउनुपर्ने ।
- हात्तीसार सेवाको पदपूर्ति सम्बन्धी छुट्टै व्यवस्था गर्नुपर्ने ।

प्रस्तुतीकरणको पूर्ण पाठ अनुसूची १.१ मा दिइएको छ ।

सत्राध्यक्षको अभिव्यक्तिः Resolution मा संख्यात्मक भन्दा गुणात्मक र Measurable, Achievable कुराहरु समेट्ने गरी छलफललाई केन्द्रित गरी सञ्चालन गर्न निर्देशन दिनुभयो ।

दोश्रो दिन :

सत्राध्यक्ष-श्री लव विष्ट, संयोजक, म.क्षे.व्य.समिति वैठक

प्रस्तुतीकरणः

Discussion on Guideline of Wildlife Damage Relief Fund 2069
Dr. Maheshwar Dhakal

प्रस्तुतीकरणको सार तथा छलफलमा उठेका सवाल र सुझावहरु :

- स्वीकृत निर्देशिकाको सर्वप्रथम तत्काल प्रभावकारीरुपले कार्यान्वयनमा ल्याउने र व्यवहारिक अनुभवको आधारमा संशोधनको लागि आगामी वर्ष छलफलमा ल्याउने ।
- वालीनालीको क्षतिपूर्तिको समेत व्यापक आवाज उठेको हुँदा आगामी दिनमा सो प्रावधान राख्न पहल गर्नुपर्ने । अन्नबालीको क्षति मुल्यांकन गर्दा प्रति इकाई क्षेत्रफलको आधारमा गर्नुपर्ने ।
- बाँदर, रतुवा मृग, झारलबाट हुने क्षतिको समेत राहत उपलब्ध गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयले स्थानीय निकायमार्फत राहत उपलब्ध गराउने रणनीति लिने ।
- जग्गाधनी पूर्जाको आवश्यकता सम्बन्धमा प्रष्टता र एकरुपता हुनुपर्ने ।

Envision of the BZ Program, Policy Implication, Lessons Learnt and Prospects for the Future Directions
Mr. Ram C. Kandel and Mr. Bed K. Dhakal

प्रस्तुतीकरणको सारः

- नेपालमा जैविक विविधता संरक्षणको चरणबद्ध पहलसंगै मध्यवर्ती क्षेत्र कार्यक्रम सम्बन्धी अवधारणाको विकास भएको हो ।
- संरक्षणको प्रारम्भ पञ्चायती शासनकालबाट भएको हो र त्यतिबेलाका प्रयासहरु कोशेढुंगाको रुपमा स्थापित भएका छन् ।
- त्यस समयमा नयाँ संरक्षित क्षेत्रहरुको क्रमिकरुपमा स्थापना, ऐन कानूनहरुको निर्माण गर्नुका साथै ती क्षेत्रहरुको कडाईपूर्वक संरक्षण र व्यवस्थापनको काममा जोड दिइएको थियो ।
- खुला राजनीतिक परिवेशसंगै जनसहभागितात्मक अवधारणाको विकास भयो र संरक्षण क्षेत्र तथा मध्यवर्ती क्षेत्रको व्यवस्थापनमा स्थानीय जनताको सहभागितामा संरक्षण र व्यवस्थापन गर्ने अभ्यासको थालनी गरियो ।
- पछिल्ला दिनहरुमा वन्यजन्तु र तिनका वासस्थानलाई वृहत्तररुपमा भू-परिधीय व्यवस्थापनको लक्षमा स्थानीय समुदाय र बहुपक्षीय सरोकारको विषय बनाई संरक्षणको अभ्यासलाई अंगिकार गरिएको छ ।
- मध्यवर्ती क्षेत्र कार्यक्रमले यसको मुलभूत अवधारणा अनुरुप प्रभावकारिता हासिल गर्न नसकेको परिस्थितीमा कमी कमजोरी र त्यसका जड कारणहरुमा दृष्टिगोचर गरी सुधार गर्नुपर्ने महशुस गरिएको छ ।
- मध्यवर्ती क्षेत्र कार्यक्रमको सञ्चालनको क्रममा सगरमाथामा गरिएको सानो अध्ययनबाट जनसहभागिता, पारदर्शिता र जवाफदेहिताको समग्र अवस्था कमजोर रहेको देखिएको छ । जसमा जनसहभागिताको स्थिती हुनुपर्ने भन्दा कम रहेको, पारदर्शिताको अवस्था हेर्दा आय र व्यय विवरणको सवालमा कमी देखिने गरेको, र जवाफदेहितामा खासगरी समूह र समितिको जवाफदेहिता कमजोर रहेको देखिएको छ ।

➢ मध्यवर्ती क्षेत्र कार्यक्रमको परिकल्पना कस्तो पृष्ठभूमिमा के उद्देश्य राखेर गरिएको थियो, हालका दिनमा यसको कार्यान्वयन कसरी भैरहेको छ, कार्यान्वयनको अनुभव र उपलब्धी कुन दिशामा गैरहेको छ, आदि सवालहरु आजका लागि छलफलका गहन विषय हुन् । भविष्यको दिशा सही ढंगबाट बढाउन यी विविध पक्षमा विचार विमर्श गर्नु अत्यावश्यक छ ।

जनसहभागिता, पारदर्शिता र जवाफदेहितामा गर्नुपर्ने सुधारका लागि सुझावहरुः

फिल्डस्तरः

- व्यवस्थापन समिति, उपभोक्ता समूह/समितिलाई आफ्नो जिम्मेवारी तथा भूमिकाबारे जवाफदेही बनाउनु पर्ने ।
- लेखापरीक्षण (म. ले. प. तथा सामाजिक लेखा परीक्षण) लाई प्रभावकारी बनाउने ।
- कार्यक्रमको अनुगमन तथा मूल्यांकनलाई प्रभावकारी बनाउनु पर्ने ।
    - कार्यक्रम संचालनका बेलामा गरिने अनुगमन ।
    - कार्यक्रम समाप्त भएपछि गरिने प्रभाव अनुगमन ।

केन्द्रीय स्तरः

- कार्यक्रम तथा बजेटको स्वीकृत एवं निकाशा समयमा हुनुपर्ने ।
- रिक्त दरबन्दीमा तत्काल पदपूर्ति हुनुपर्ने तथा दीर्घकालिन रुपमा थप दरबन्दीको व्यवस्था मिलाउने ।
- एकरुपताका लागि केन्द्रबाटै सबै क्षेत्रको नियमित अनुगमन र प्रभाव मुल्यांकन गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने ।

छलफलमा उठेका सवाल र सुझावहरु :

- समूह, समिति र व्यवस्थापन समितिहरुलाई आ-आफ्नो काम, कर्तव्य र अधिकार बारे जानकार र जवाफदेही गराउनु पर्ने ।
- अनुगमनको कार्यलाई उपयुक्त समयमा कम्तीमा २ पटक सञ्चालन गर्ने कार्य लागू गर्नुपर्ने ।
- कर्मचारीले मध्यवर्ती क्षेत्रमा समय दिन नसक्दा पनि समस्या उत्पन्न भएको ।
- Accountability र Participation का Parameters लाई फरक फरक राखेर पनि अध्ययन गर्न सकिने ।
- कर्मचारीको विदा र वृत्ति विकासको निश्चित मापदण्ड बनाई लागू गर्नुपर्ने ।
- अन्य संरक्षित क्षेत्रहरुमा पनि यस प्रकारको अध्ययन गरी प्रभाव मुल्यांकन गर्दा समग्र प्रभावको लेखाजोखा गर्न सजिलो हुने ।

प्रस्तुतीकरणको पूर्ण पाठ अनुसूची १.२ मा दिइएको छ ।

International Treaties including CITES CoP-16, SAWEN and Projects
Dr. Maheshwar Dhakal

प्रस्तुतीकरणको सारः

➢ विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि/महासन्धिहरुमा नेपालले पक्ष राष्ट्रको हैसियतले विभिन्न वैठक र समारोहहरुमा नियमित रुपमा भाग लिई आएको छ ।

➢ पछिल्ला दिनहरुमा जैविक विविधता संरक्षण र वन्यजन्तु अपराध तथा चोरी निकासी नियन्त्रणमा उल्लेख्य उपलब्धी हासिल गरिएको छ ।

- ➢ कार्य सम्पादनका क्रममा विभिन्न समस्याहरु सामना गर्नु परेको कठिनाईहरु छन्, जस्तै : परीक्षण गर्ने ल्याबको अभावले वन्यजन्तु र तिनका अङ्गहरु पहिचान गर्न नसकिनु, व्यवस्थित अभिलेखीकरणको अभाव हुनु, अन्तर-सीमा समन्वयमा कमी, आदि कारणहरुले गर्दा प्रभावकारिता हुन सकेको छैन ।
- ➢ Cites COP-16 का Side Event मा नेपालको तर्फबाट आफ्नो छुट्टै Identity व्यक्त गरिएको र लिखित रुपमा पनि Documentation गरिएको ।

छलफलमा उठेका सवाल र सुझावहरु :

- सम्मेलन वा बैठकमा जानु अघि आन्तरिक तयारी गर्नुपर्ने ।

प्रस्तुतीकरणको पूर्ण पाठ अनुसूचि १.३ मा दिइएको छ ।

Projects (Regional IDA/IDF/Hariyo Ban Program)
Mr. Ratna Timilsina

प्रस्तुतीकरणको सारः

Project Details

- Executing Agency: Ministry of Forests and Soil Conservation (MoFSC)
- Implementing Agency: Department of National Parks and Wildlife Conservation (DNPWC) and Department of Forests (DoF)
- Project Coordination Unit: National Trust for Nature Conservation
- Project period: July 16, 2011 to July 15, 2016 (Five Years)
- Total Budget: US $ 3 Million

छलफलमा उठेका सवाल र सुझावहरु :

- ➢ आयोजनाहरुद्वारा प्रस्तावित र सञ्चालित कार्यक्रमहरु नेपाल सरकारद्वारा सञ्चालनमा रहेका कार्यक्रमहरुसंग दोहोरिन सक्ने खतरा प्रति सजग रहनु पर्ने । त्यसको लागि उपयुक्त समन्वय चाहिने ।
- ➢ व्यवस्थापन योजनाको अवधि कटेका संरक्षित क्षेत्रको योजना संशोधनको कार्य यथासिघ्र शुरु गर्नुपर्ने ।

प्रस्तुतीकरणको पूर्ण पाठ अनुसूचि १.४ मा दिईएको छ ।

Protected Area Management from the Cultural and Religious Perspectives
Dr. Tirtha Bahadur Shrestha

प्रस्तुतीकरणको सार तथा छलफलमा उठेका सवाल :

- ➢ प्रजातिहरुको नामाकरण स्थानीय बिशेष हुने गरेको र सो नामको पौराणिक र औषधीयक महत्व हुन्छ ।
- ➢ हरेक वनस्पतिको संरक्षणमा धार्मिक-साँस्कृतिक सम्बन्ध हुन्छ ।
- ➢ वन्यजन्तु र वनस्पतिको नाम लिंदा अंग्रेजी र वैज्ञानिक दुवै नामको प्रयोग गर्नुपर्छ ।

- Diversity लाई Species diversity र Terrain diversity को रुपमा बुझ्नुपर्छ । विविधता हुनु जति महत्व छ, तिनको पहचान गर्नु त्यति नै आवश्यक छ ।
- Human capital लाई Park Management मा capitalize गर्न सक्नुपर्छ ।
- Respect Bidiversity as well as Religious and Cultural Values at the same time.
- Indigenesous/Traditional knowledge को बृहत्तर महत्व भएकोले तिनको लोप हुनबाट जोगाउनु पर्छ । Traditional knowledge and beliefs are the most important parts of conservation.
- Local knowledge थाहा पाउनको लागि local language बुझ्नु पर्छ । अन्तर्राष्ट्रिय सञ्चारको लागि वैज्ञानिक नाम चाहिए पनि संरक्षणमा स्थानीयलाई समेट्न स्थानीय भाषाको महत्व हुन्छ । Local language बाट त्यसको महत्व र पहिचान थाहा पाउन सकिन्छ ।
- संरक्षित क्षेत्र भित्र Religios, Cultuaral र Medicianl Value भएका plants/Species हरु कति छन्, तिनको पहिचान गरी Listing गर्नु आवश्यक छ । Species Identification and its use is more important than its existence.
- Wildlife Manager ले मानवीय भन्दा Wildlife को दृष्टिकोणबाट हेर्नुपर्छ । Wardens should know the flagship species of their areas.

सत्राध्यक्षको अभिव्यक्तिः वन्यजन्तुबाट हुने क्षतिको राहत निर्देशिकाको संशोधनले मध्यवर्ती क्षेत्रका जनतामा उत्साह र भरोसा बढेको छ । मध्यवर्ती क्षेत्रको कार्यक्रम बजेट विगत केही वर्षदेखि निकाशा हुन नसक्दा अन्योल बढेको छ ।

सत्राध्यक्ष-श्री टिकाराम अधिकारी, उप-महानिर्देशक, रा.नि.तथा व.ज.सं.विभाग

प्रस्तुतीकरण :

Strengthening Capacity of DNPWC for Effective Management of Mountain Protected Areas (KNP, RNP, SNNP, SNP, MBNP and LNP)
Mr. Ukesh Raj Bhuju and Team, DMI

प्रस्तुतीकरणको सार तथा छलफलमा उठेका सवाल र सुझावहरु :

- DNPWC र अन्तर्गतको संस्थागत र मानवीय क्षमता अभिबृद्धिका लागि लक्षित गरी यो आयोजना कार्यान्वयनमा आएको हो ।
- हाललाई पहाडी र हिमाली संरक्षित क्षेत्रहरुमा यो कार्यक्रम लागू गरिने कार्यक्रम रहेको छ ।
- तत्कालको लागि मकालु बरुण राष्ट्रिय निकुञ्जबाट Piloting गरिएको भएतापनि क्रमशः यसै सालबाट अरु निकुञ्ज, आरक्षहरुमा पनि शुरुवात गरिने छ ।

प्रस्तुतीकरणको पूर्ण पाठ अनुसूचि १.५ मा दिईएको छ ।

Proposed Working Procedure of Tourism Services in PAs
Mr. Narayan Rupakheti and Mr. Ramesh Thapa

प्रस्तुतीकरणको सार :

- संरक्षित क्षेत्रहरुमा पर्यटक सुविधालाई ध्यानमा राखी पर्यटक सेवा, सुविधाको स्तरलाई समयोचित, गुणस्तरीय र व्यवस्थित गर्दै लाने उद्देश्यले यो कार्यविधि प्रस्ताव गरिएको हो ।

- संरक्षित क्षेत्रहरु प्रसिद्ध पर्यटकिय गन्तव्य भएकोले त्यहाँ पर्यटन प्रवर्द्धन पनि गर्नु प्रमुख उद्देश्य हो ।
- तसर्थ, यस किसिमको व्यवस्थापनले राजस्व आम्दानी र अन्य आय आर्जनमा पनि मद्दत पुर्‍याउँदछ ।

छलफलमा उठेका सवाल र सुझावहरु :

- संरक्षण शुल्कको रकम राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोषको सट्टा सिधै मध्यवर्ती क्षेत्रको कोषमा जम्मा गर्ने व्यवस्था हुनुपर्ने ।
- मध्यवर्ती क्षेत्रमा जाने रकम राजस्वको मात्र नभएर संरक्षण शुल्कको पनि कम्तीमा ३० देखि ५० % हुनुपर्ने ।
- संरक्षित क्षेत्रभित्र कुनै पनि साँस्कृतिक कार्यकम हुन नहुने ।

प्रस्तुतीकरणको पूर्ण पाठ अनुसूचि १.६ मा दिईएको छ ।

Coordination amongst the Law Enforcement Agencies for Illegal Wildlife Trade Inside/Outside PA
Mr. Kamal Jung Kunwar & Mr. Ritesh Bhusan Basnet

प्रस्तुतीकरणको सारः

- नेपालमा वन्यजन्तु र वनस्पतिको चोरी शिकार तथा अवैध व्यापार नियन्त्रणका लागि सम्बद्ध निकायहरु बीचको समन्वयलाई नियमित र संस्थागत गर्दै लानु अत्यावश्यक भएको छ ।
- यस अभियानलाई सार्थक बनाउन वन्यजन्तु अपराध नियन्त्रण संरचनाको विकास गरिएको छ ।
- केन्द्रीयस्तर र जिल्लास्तरको वन्यजन्तु अपराध नियन्त्रण इकाईहरुको प्राथमिकतापूर्वक गठन गरी सञ्चालन नियमित गरिएको छ ।
- वन्यजन्तु अपराध नियन्त्रण इकाई गठन पछिका दिनमा उल्लेख्य उपलब्धीहरु हासिल भएका छन् ।
- २०६७ मंसिर ७ गतेको मन्त्रिपरिषदको बैठकको निर्णय अनुसार वन्यजन्तु अपराध नियन्त्रण संरचनाको गठन भएको हो । जस अनुसार निम्न बमोजिम संयन्त्रहरु गठन भएका छन् ।
  - राष्ट्रिय वन्यजन्तु अपराध नियन्त्रण समन्वय समिति,
  - केन्द्रियस्तरको वन्यजन्तु अपराध नियन्त्रण इकाई र
  - जिल्लास्तरिय वन्यजन्तु अपराध नियन्त्रण इकाई

प्रस्तुतीकरणको पूर्ण पाठ अनुसूचि १.७ मा दिइएको छ ।

सत्राध्यक्षको अभिव्यक्तिः बदलिंदो परिस्थितिसंगै सिमित श्रोत र साधनका बावजुद संरक्षणमा संलग्न व्यक्ति, निकाय र अन्य सम्बद्ध सम्पूर्ण सरोकारवालाहरुको योगदान र उच्च मनोवल नै आजको उपलब्धीको द्योतक हो । आगामी दिन अझ चुनौती र अवसरले भरिएको छ । समर्पण, ईमान्दारिता, र कठोर संकल्पलाई आत्मसात गरी अघि बढ्नु नै हाम्रो सफलताका सहज मार्ग हुन् ।

तेश्रो दिन :

सत्राध्यक्ष-श्री टिकाराम अधिकारी, उप-महानिर्देशक, रा.नि.तथा व.ज.सं.विभाग

प्रस्तुतीकरण :

Human-Wildlife Conflict: Past Experience, Present Scenario, and Way Forward
Mr. Shyam Bajimaya

प्रस्तुतीकरणको सारः

- द्वन्द्व व्यवस्थापन गर्न Human–Wildlife Conflict के कारणले भएको छ भन्ने Generic कारणहरु बुझ्नु र विश्लेषण गरी त्यसको निदानको उपाय खोज्नु जरुरी छ ।
- द्वन्द्व बृद्धिका श्रोतहरुबारे Social र Biological Meaning र कारणहरुको पहिचान गर्नु आवश्यक छ ।
- द्वन्द्व बृद्धिमा बढी प्रभाव पार्ने जनावरको किसिम र पूर्व घटनाहरुको अध्ययन गरी सोही अनुरुप द्वन्द न्यूनीकरणमा सघाउ पुर्‍याउने कार्यक्रममा केन्द्रित गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।
- स्थानीय तहमा लोकप्रिय र ग्रहणीय तथा Biologically significant व्यवस्थापन विधिको प्रयोगद्वारा प्रभावकारिता ल्याउन सकिन्छ ।

छलफलमा उठेका सवाल र सुझावहरु :

- बाघको संख्या बढाई दुई गुणा पार्ने भन्ने विषय वासस्थानको उपलब्धतातर्फ विचार नगरी गर्न नहुने ।
- खेतवारीमा अखाद्य प्रजाति (Unpalatable species) promote गरेर मानव-वन्यजन्तु द्वन्द्व न्यूनीकरण गर्ने भन्ने विषय उपयुक्त हो कि होइन, यसलाई Biological Perspective बाट पनि हेरिनु पर्छ ।
- द्वन्द्व न्यूनीकरणका लागि जनचेतना जगाउने कार्यलाई व्यापक र निरन्तरता दिनुपर्ने ।

प्रस्तुतीकरणको पूर्ण पाठ अनुसूचि १.८ मा दिईएको छ ।

Successful Experience of MIST/SMART Application in Bardiya National Park

Mr. Tika Ram Adhikari

प्रस्तुतीकरणको सार तथा छलफलमा उठेका सवाल र सुझावहरु :

- Wildlife Management **मा** MIST/SMART Application सरल, उपयोगी र प्रभावकारी संयन्त्र हो ।
- यसले Planning, Decision-making र Evaluation गर्न अद्यावधिक र दुरुस्त सूचना प्रदान गर्दछ ।
- MIST/SMART लाई परम्परागत गस्ती प्रणालीको आधुनिक र सुधारिएको तरीकाको रुपमा लिन सकिन्छ ।
- यसको प्रयोग सफल सावित भएको छ । कार्य प्रकृति अनुसार संलग्न फारामहरुलाई परिमार्जन गरी उपयोगमा ल्याउन सकिन्छ ।

- MIST/SMART सम्बन्धमा राम्रो Data-Base Management को काम भएकोले यस्तो कामको सिकाईलाई अन्य संरक्षित क्षेत्रमा पनि लागू गर्नुपर्ने ।
- Equipments को अभावले गर्दा Patrolling गर्दा सम्पूर्ण विवरणहरु Record गर्न र MIST मा संयोजन गर्न कठिन परेकोले सम्पूर्ण पोष्टहरुलाई उपकरण उपलब्ध गराउनु पर्ने ।

प्रस्तुतीकरणको पूर्ण पाठ अनुसूचि १.९ मा दिइएको छ ।

Human-Elephant Conflict: Lessons learnt and Measures for Resolution/Mitigation
Mr. Babu Ram Yadav

प्रस्तुतीकरणको सार तथा छलफलमा उठेका सवाल र सुझावहरु :

- घर पालुवा र जंगली हात्तीको छुट्टाछुट्टै विस्तृत विवरण प्रस्तुत गरी सो उपर विश्लेषण गर्नु जरुरी भएको ।
- हात्ती एउटा शाकाहारी प्राणी भएर पनि मानव बस्तिमा जाने र आक्रमण गर्ने कुरा असाधारण लाग्ने भएकोले यसको जड पत्ता लगाउनु आवश्यक देखिएको ।

प्रस्तुतीकरणको पूर्ण पाठ अनुसूचि १.१० मा दिइएको छ ।

Role and Involvement of Nepal Army in PA Conservation System
Mr. Babu K. Karki, Colonel, Nepal Army, Representative; NP & WLC Directorate; Commander PU Tarai; and Commander PU Mountain

प्रस्तुतीकरणको सारः

संरक्षणको ईतिहास :

- ३८ वर्षको योगदान
- निरन्तर र अथक प्रयास
- अटूट त्याग र समर्पण
- प्रयास vs उपलब्धी
- संरक्षण यात्रा र कर्मलाई निरन्तरता
- जिम्मेवारी बोध
- जवाफदेहिता वृद्धि

संरक्षणमा नेपाली सेनाको संलग्नता २०३२ साल देखि भएबाट हालसम्म आईपुग्दा विभिन्न उतार चढावहरु भएको पाइन्छ । विगतको अवधिलाई मूलत तीन भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ ।

शान्ति काल (**२०३२ सालदेखि २०५८ साल**) : करीव वि.सं. २०४० सालसम्मको यस अवधिलाई प्रकृति संरक्षणमा नेपाली सेनाको भूमिका र योगदानका विषयमा सिकाईको अवधिको रुपमा लिन सकिन्छ । त्यसपछि २०५२ सालसम्म सैनिक कलाका अलावा प्रकृति संरक्षण अनुकूलित बनाउनमा समर्पित रह्यो । र २०५८ सालसम्म क्रमशः परिस्कृत भूमिकामा रह्यो ।

द्वन्द्व काल (२०५८ सालदेखि २०६२ साल) : यस अवधिमा परिस्थितिवस प्रकृति संरक्षणमा नेपाली सेनाको भूमिका परिवर्तित भएर गयो । आन्तरिक द्वन्द्व व्यवस्थापनमा परिचालित हुने क्रममा निकुञ्जका विभिन्न स्थानमा अवस्थित पोष्टहरु हेडक्वाटरमा केन्द्रिकृत भए, जुन अवधिलाई वन्यजन्तु चोरी शिकारीले सुनौला अवसरको रुपमा लिएको देखिन्छ ।

शान्ति स्थापना पछिको अवस्था (२०६२ सालदेखि हालसम्म) : यो अवधि पुनर्ताजगीको समय भएपनि केही समयसम्म द्वन्द्व कालको प्रभाव रहीरहेको देखिन्छ । त्यसपछि क्रमशः जिम्मेवारीबोध र जवाफदेहिता बढ्दै गएको देखिन्छ, हालका दिनमा नेपाली सेनाले प्रकृति संरक्षण कार्यलाई आफ्नो प्रमुख भूमिकामा समर्पित गर्दै गएको छ ।

प्रस्तुतीकरणको पूर्ण पाठ अनुसूचि १.११ मा दिइएको छ ।

Ecological Behavior of the Rhinoceros & Management Implications against Human-Wildlife Conflict
Mr. Ram C. Kandel & Mr. Uba R. Regmi

प्रस्तुतीकरणको सारः

- सन् १९६० को दशकमा घना वन जंगल र सुरक्षित वासस्थान हुँदाको समयमा गैंडाको अधिकतम संख्या राप्ती नदी र टिकौलीको जंगल क्षेत्रमा रेकर्ड गरिएको थियो, र सोही क्षेत्रलाई केन्द्र मानी नेपालमा संरक्षणको पहिलो ऐतिहासिक पहल भएको थियो ।
- गैंडा संरक्षणलाई प्रभावकारी बनाउन र द्वन्द्वात्मक स्थितिको जोखिमबाट जोगाउन उसको आनीबानी, आहारबिहार, बिचरण, आदि विषयमा जानकारी राख्नु र सोही मुताबिकको व्यवस्थापकीय पक्षमा जोड दिनु आवश्यक छ ।
- अध्ययनबाट गैंडाले अधिक मात्रामा Riverine Mix Forest र Grassland को उपयोग गर्न बढी मन पराउँछ, जसबाट उसले आफ्नो Survival need पुरा गर्दछ ।
- गैंडाको मुख्य रुचीकर घाँसे प्रजातिहरुमा *Saccharum spontaneum*, *Imperata cylindrica* र *Phragmites karka* हुन् जसको कूल Dry Matter Intake को मात्रा ६६% हुन आउँछ ।
- नदीतटीय वासस्थानको समग्र व्यवस्थापनले नै गैंडाको जीवन सुरक्षित हुन सक्छ ।
- गैंडा बढी Movement गर्ने र एउटा वासस्थानबाट अर्को वासस्थानसम्म विचरण गर्ने समय शिकारीको दृष्टिले अत्यन्त जोखिमपूर्ण मानिन्छ ।
- गैंडाको बढी घनत्व भएको क्षेत्रमा पानी, जंगल, घाँसे मैदान लगायतका मुलभूत तत्वहरुको व्यवस्थापनमा नियमितता र श्रोतको समान वितरण हुने गरी व्यवस्थापन गर्नुका साथै सुरक्षा संबेदनशिलतामा ध्यान दिनु अत्यावश्यक छ ।

छलफलमा उठेका सवाल र सुझावहरु :

- नेपालका गैंडा पूर्वोत्तर भारतस्थित काजीरंगा राष्ट्रिय निकुञ्जसंग Exchange गरी genetic diversity बढाउन सकिन्छ ।
- यस किसिमको अध्ययन नियमित रुपमा र अन्य प्रजातिमा पनि गर्न सके उपयोगी र फलदायी हुनसक्छ ।
- कुनै समय जयमंगलामा एकै पटकमा २५ वटाभन्दा बढी गैंडा देखिन्थ्यो, तर यसको वासस्थान र Food Sources को संरक्षण हुन नसक्दा अहिले हराएर गयो ।

प्रस्तुतीकरणको पूर्ण पाठ अनुसूची १.१२ मा दिइएको छ ।

Terai Arc Landscape (TAL) Programme, Protected Areas & Buffer Zones (PABZ)
Mr. Shyam Saha

प्रस्तुतीकरणको सार :

- Protected Area मा TAL Programme को Modality, कार्य प्रकृया र उपलब्धी बारेमा प्रस्तुती र छलफल भयो ।

प्रस्तुतीकरणको पूर्ण पाठ अनुसूची १.१३ मा दिइएको छ ।

Management of Problem Animals in Nepal
Mr. Barna Bahadur Thapa & Ritesh Bhusan Basnet

प्रस्तुतीकरणको सार र छलफलमा उठेका सवालहरु : :

- कुनै पनि Dangerous, Orphan, Injured, Sick, वा Seized जनावर Problem Animal हुनसक्छ ।
- साधारणतया यस्तै खाले जनावरहरुको कारण Life वा Property को नास हुने खतरा रहने गर्छ ।
- मुख्यतः गैंडा, हात्ती, बाघ, भालु, अर्ना, चितुवा, बँदेल, लगायतका जनावरहरुका कारण समस्या सिर्जना हुने गरेका छन् ।
- यस्ता जनावरहरुबाट सामान्यतया बढी जोखिम हुने गरेबाट भर्खरै नेपाल सरकार, वन तथा भूसंरक्षण मन्त्रालयले राहत वितरण सम्बन्धी नीति कार्यान्वयनमा ल्याएको छ ।
- यस्ता वन्यजन्तुहरुको व्यवस्थापन गर्न Rescue/or Orphanage Center वा Mini Zoos को व्यवस्थापन, केन्द्र र स्थानीय तहमा समन्वयकारी संयन्त्रको गठन, श्रोत साधन तथा दक्ष प्राविधिकको व्यवस्था, तथ्यांक अभिलेखीकरणको शुरुवात, लगायतका कुराहरुमा ध्यान दिनु जरुरी छ ।

प्रस्तुतीकरणको पूर्ण पाठ अनुसूची १.१४ मा दिईएको छ ।

सत्राध्यक्षको अभिव्यक्तिः विगतका हाम्रा कार्य अनुभव, विगतका सिकाई र सफलता, उपलब्ध श्रोत र साधन नै हाम्रा वर्तमान हुन् । द्वन्दकालीन समयमा नेपाली सेनाले ध्यान दिन नपाएका संरक्षणका चुनौतिहरुका कारण जेजति असफलता भोग्नु पर्‍यो, यिनै वस्तुगत धरातलमा अडेर सुरक्षा संवेदनशिलतामा विशेष ख्याल

गर्दै मानव-वन्यजन्तु द्वन्दका सामाजिक, आर्थिक र जैविक कारणको पहिचान गरी व्यवस्थापन गर्नु नै हामी सबैको दायित्व हो ।

चौंथो दिन

- समूहगत छलफल गरी विभिन्न सवालहरु पहिचान तथा समस्या समाधानका उपायहरुको सुझाव सहित पेश भयो । (अनुसूची २)
- २९ औं वार्डेन सेमिनारको सार संक्षेपीकरण: विगत ३ दिनको प्रस्तुतीकरण र छलफलको सार संक्षेपीकरण श्री रामचन्द्र कंडेलले गर्नुभयो ।
- बन्द सत्र: यस सत्रमा राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागको आन्तरिक व्यवस्थापन सुदृढीकरण गर्ने बारेमा छलफल भयो । साथै वन्यजन्तु संरक्षणमा लामो समय काम गर्ने संरक्षणकर्मीको जीवन सुरक्षा तथा तिनीहरुका जेहेन्दार सन्ततिको वृत्तिविकासको लागि सहयोग उपलब्ध गराउन एउटा छुट्टै संस्था खडा गरी आवश्यक पहल गर्ने सहमति भयो ।
- २९ औं वार्डेन सेमिनार तथा ११ औं मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समिति बैठकका निम्नानुसारका संकल्पहरु अनुमोदन गरी महा-निर्देशकज्यूबाट सेमिनार समापन भयो ।

२९ औं वार्डेन सेमिनार तथा ११ औं मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समिति बैठकका संकल्पहरु

१. विभाग तथा अन्तर्गतका कार्यालयहरुको प्रस्तावित "संगठन तथा व्यवस्थापन" योजना अबिलम्व स्वीकृत हुनुपर्ने । (व्यवस्थापन शाखा र प्रशासन शाखा)

२. राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन २०२९ को दफा २५ क अनुसार सम्बन्धित निकुञ्ज/आरक्षको मध्यवर्ती क्षेत्रलाई उपलब्ध गराउनु पर्ने रकम निकासा नियमित हुनुपर्ने । (योजना शाखा, आर्थिक प्रशासन शाखा, म.क्षे.व्य.समितिका अध्यक्ष)

३. नेपालमा पाइने वन्यजन्तुको वंशाणु (Gene) बैंक स्थापना गर्न पहल गर्ने । (ईकोलोजी शाखा)

४. वन्यजन्तुका कारणले उत्पन्न समुदाय र संरक्षित क्षेत्र बीचको द्वन्द्व न्यूनीकरण गर्न छुट्टै (**मानव वन्यजन्तु द्वन्द्व न्यूनीकरण कोष**) कोषको स्थापना गरी संचालन गर्न आवश्यक व्यवस्था मिलाउने । (व्यवस्थापन शाखा र आर्थिक प्रशासन शाखा)

५. परिवर्तित सर्न्दभमा संरक्षित क्षेत्रहरुको प्रभावकारी व्यवस्थापनका लागि सोसंग सम्बन्धित ऐन, नियम निर्देशिका समयानुकूल परिमार्जन एवं संशोधनको लागि आवश्यक पहल गर्ने । साथै बांके राष्ट्रिय निकुञ्जको छुट्टै नियमावली तयार नहुंदासम्म बर्दिया राष्ट्रिय निकुञ्ज नियमावली प्रयोग गर्ने व्यवस्थाका लागि वन तथा भू संरक्षण मन्त्रालयमा अनुरोध गर्ने । (व्यवस्थापन शाखा)

६. संरक्षित क्षेत्रका कर्मचारीहरुले अत्यन्तै जोखिमयुक्त अवस्थामा राज्यलाई सेवा दिनुपर्ने भएको हुंदा कार्यरत कर्मचारी र निजका परिवारलाई आवश्यक सहयोग गर्न विभागमा **"संरक्षित क्षेत्र कर्मचारी कल्याण कोष"** स्थापना गर्ने । पर्सा व.ज.आ. र चितवन रा.नि.मा भएको कोषको सदुपयोग गर्न विभागले आवश्यक व्यवस्था मिलाउने । (व्यवस्थापन शाखा)

७. विभिन्न निकुञ्ज/आरक्षहरुमा भण्डारण गरी राखिएका आखेटोपहारहरुको आवश्यक प्रकृया पूरा गरी उचित व्यवस्थापन गर्ने (व्यवस्थापन, इकोलोजी शाखा)

८. संरक्षित क्षेत्रबाट उपलब्ध हुने वातावरणीय तथा अन्य सेवाहरुको आंकलन र अध्ययन गरी त्यस्ता सेवा उपयोग गरेवापत प्राप्त हने शुल्क सम्बन्धित संरक्षित क्षेत्र व्यवस्थापनमा खर्च गर्ने व्यवस्थाको लागि व्यवसायिक योजना (Business Plan) बनाएर लागू गर्ने । साथै संरक्षित क्षेत्रहरुको सेवा प्रयोग गरी प्राप्त हुने लाभलाई कानुनी रुपमा संस्थागत गर्न आवश्यक व्यवस्था मिलाउने । व्यवसायिक योजनाको Piloting आगामी आ.व. मा शिवपुरी नागार्जुन राष्ट्रिय निकुञ्जमा शुरुवात गर्ने । (इकोलोजी र व्यवथापन शाखा)

९. राष्ट्रिय निकुञ्ज विभाग र अन्तर्गतका कार्यालयहरुमा कार्यरत मानव श्रोत व्यवस्थापन र विकासमा महानिर्देशकलाई आवश्यक सहयोग गर्न विभागमा व्यवस्थापकीय समिति बनाई कार्यान्वयन गर्ने । (योजना शाखा)

१०. संरक्षित क्षेत्रको वातावरणमा प्रतिकूल प्रभाव नपार्ने गरी पर्या-पर्यटन कार्यक्रममार्फत रोजगारी एवं आयआर्जन बृद्धि गर्न होमस्टे लगायत अन्य व्यवस्थित पर्यटकीय गतिविधि संचालन गर्न सरोकारवाला निकायहरुसंग समन्वय गरी आवश्यक पूर्वाधार निर्माण, प्रचार प्रसार तथा अन्य कार्यक्रमहरु संचालन गर्ने । (व्यवस्थापन र इकोलोजी शाखा)

११. संरक्षित क्षेत्रहरुमा भएका व्यवस्थापकीय एवं संरक्षणका कार्यहरुको नियमित रुपमा केन्द्रीयस्तर र स्थानीयस्तरमा अनुगमन गर्ने । (योजना र व्यवस्थापन शाखा)

१२. विभिन्न निकुञ्ज आरक्षहरुमा निर्माण भएका र निर्माण हुने भौतिक संरचनाहरुलाई एकरुपता कायम गर्दै मर्मत संभार एवं निर्माण गर्नु पर्ने स्थानहरुको पहिचान, नक्शांकन तथा लागत अनुमान तयार गर्न रा.नि.विभाग र रा.नि.तथा व.ज.आ.नि.को संयुक्त टोलीबाट स्थलगत अध्ययन गरी ५ वर्षे योजना तयार गर्ने । (रा.नि.तथा व.ज.आ.निर्देशनालय र योजना शाखा)

१३. मकालु वरुण रा.नि. र ढोरपाटन शिकार आरक्षको सुरक्षाको लागि नेपाली सेना अबिलम्व खटाउने व्यवस्था मिलाउने ।(रा.नि.तथा व.ज.आ.निर्देशनालय)

१४. आ.ब. २०७०।७१ मा चितवन रा.नि.बाट बर्दिया रा.नि.मा गैंडा स्थानान्तरण गर्ने व्यवस्था मिलाउने । (इकोलोजी)

१५. निकुञ्ज/आरक्षहरुको संरक्षण कार्यलाई अझ प्रभावकारी वनाउन प्रत्येक निकुञ्ज आरक्षमा कम्तिमा १-१ सुरक्षा पोष्ट अविलम्व थप गर्ने व्यवस्था मिलाउने । (रा.नि.तथा व.ज.आ. निर्देशनालय)

१६. विभिन्न सुरक्षा निकायहरुबाट हुने अभ्यास, तालिम, फाइरिङ जस्ता राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ ले निषेधित गरेका कार्य संरक्षित क्षेत्रभित्र नगर्न नगराउन सम्वन्धित निकायलाई अनुरोध गर्ने । (रा.नि.तथा व.ज.आ. नि.)

१७. निकुञ्ज तथा आरक्ष सुरक्षार्थ खटिएका नेपाली सेनालाई निर्धारित संरक्षित क्षेत्र बाहिरका अन्य जिम्मेवारीमा परिचालन नगर्ने व्यवस्थाका लागि अनुरोध गर्ने । (रा.नि.तथा व.ज.आ. नि.)

१८. निकुञ्ज आरक्षमा खटिई कम्तीमा २ वर्ष (७३० दिन) सम्म वन, वन्यजन्तु र प्राकृतिक सम्पदा संरक्षणका लागि जोखिम उठाएर जीउज्यानको पर्वाह नगरी कठोर मेहनतसाथ संरक्षण सेवा गरे वापत निकुञ्ज प्रशासन र नेपाली सेनाका संरक्षणकर्मीहरुको हौसला र मनोवल उठाउन तथा संरक्षणमा समर्पणको कदर स्वरुप प्रकृति संरक्षण पदकबाट सम्मानित गर्ने व्यवस्थाका लागि आवश्यक पहल गर्ने ।(व्यवस्थापन)

१९. ३० औं वार्डेन सेमिनार तथा मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समितिका अध्यक्षहरुको १२ औं वैठक कंचनजंघा/मकालु वरुण/अपिनाम्पा मध्ये कुनै एक स्थानमा गर्ने । (व्यवस्थापन शाखा)

२०. नेपालमा सरकारी, निजी वा संघ संस्था मार्फत व्यवस्थापन गर्नका लागि हाल संचालनमा रहेका र पछि स्थापना हुने चिडियाखाना समेतलाई व्यवस्थित बनाउन चिडीयाखाना सम्वन्धी नीति तयार गर्ने । (व्यवस्थापन शाखा)

२१. २९ औं वार्डेन सेमिनार सम्पन्न गर्न आवश्यक सहयोग गर्ने संघ, संस्था, सहभागीज्यूहरु र आयोजक शिवपुरी नागार्जुन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालय परिवारलाई धन्यवाद ज्ञापन गर्दछ ।

अनुसूचीहरु

अनुसूची १.१

राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागको सांगठनिक संरचनामा संशोधन प्रस्ताव

- हरि नारायण बेलवासे, रा.नि. तथा व.ज.सं.वि.

समूह	पद	श्रेणी	मौजुदा दरवन्दी			प्रस्तावित दरवन्दी			जम्मा
			प्रशासन	प्राविधिक	जम्मा	प्रशासन	प्राविधिक	जम्मा	थप ( ), ३६ (()
ने.पा.वा.ला.	महानिर्देशक	रा.प.प्र.	०	१	१	०	१	१	०
ने.पा.वा.ला.	उपमहानिर्देशक	रा.प.प्र.	०	१	१	०	२	२	१
ने.पा.वा.ला.	बरिष्ठ इकोलोजिष्ट	रा.प.द्वि	०	१	१	०	१	१	०
ने.पा.वा.ला.	बरिष्ठ व्यवस्थापन अधिकृत	रा.प.द्वि	०	१	१	०	१	१	०
ने.पा.वा.ला.	बरिष्ठ योजना अधिकृत	रा.प.द्वि.	०	१	१	०	१	१	०
ने.पा.वा.ला.	बरिष्ठ सं. शिक्षा अधिकृत	रा.प.द्वि	०	१	१	०	१	१	०
ने.पा.वा.ला.	बरिष्ठ अ.मू. अधिकृत	रा.प.द्वि	०	०	०	०	१	१	१
ने.पा.वा.ला.	बरिष्ठ म.क्षे.व्य. अधिकृत	रा.प.द्वि	०	०	०	०	१	१	१
ने.पा.वा.ला.	बरिष्ठ व.ज. अपराध नि.अधिकृत	रा.प.द्वि.	०	०	०	०	१	१	१
ने.पा.वा.ला.	प्रमूख संरक्षण अधिकृत	रा.प.द्वि	०	८	८	०	१४	१४	६
सा.प्र.	उपसचिव	रा.प.द्वि.	०	०	०	०	१	१	१
भेटेनरी	बरिष्ठ पशु चिकित्सक	रा.प.द्वि	०	०	०	०	१	१	१
ने.पा.वा.ला.	संरक्षण अधिकृत	रा.प.तृ.	०	२०	२०	०	३९	३९	१९
ने.पा.वा.ला.	इकोलोजिष्ट	रा.प.तृ.	०	१	१	०	२	२	१
ने.पा.वा.ला.	व्यवस्थापन अधिकृत	रा.प.तृ.	०	१	१	०	१	१	०
ने.पा.वा.ला.	योजना अधिकृत	रा.प.तृ.	०	१	१	०	१	१	०
ने.पा.वा.ला.	सं.शिक्षा अधिकृत	रा.प.तृ.	०	१	१	०	१	१	०
०	पर्या पर्यटन अधिकृत	रा.प.तृ.	०	०	०	०	१	१	१
०	जियोलोजिष्ट	रा.प.तृ.	०	०	०	०	०	०	०
ने.पा.वा.ला.	अनु.तथा मू.अधिकृत	रा.प.तृ.	०	०	०	०	१	१	१
ने.पा.वा.ला.	म.क्षे.व्यवस्थापन अधिकृत	रा.प.तृ.	०	०	०	०	१	१	१
ने.पा.वा.ला.	व.ज.अपराध नि.अधिकृत	रा.प.तृ.	०	०	०	०	०	०	०
विविध	इन्जिनियर	रा.प.तृ.	०	२	२	०	१	१	(१
विविध	प्रोग्रामर	रा.प.तृ.	०	१	१	०	०	०	(१
विविध	कम्प्युटर अधिकृत	रा.प.तृ.	०	०	०	०	१	१	१
विविध	भौगोलिक सूचना अधिकृत	रा.प.तृ.	०	०	०	०	१	१	१
सा.प्र.	शाखा अधिकृत	रा.प.तृ.	१	०	१	१	०	१	०
लेखा	लेखा अधिकृत	रा.प.तृ.	१	०	१	१	०	१	०
कानून	कानून अधिकृत	रा.प.तृ.	०	०	०	२	०	२	२
भेटेनरी	पशु चिकित्सक	रा.प.तृ.	०	१	१	०	२	२	१
हात्तीसार	गजेटेड सूव्वा	रा.प.तृ.	०	१	१	०	१	१	०
ने.पा.वा.ला.	रेञ्जर	रा.प.अ.प्र.	०	८२	८२	०	१८२	१८२	१००

भेटेनरी	प्रा.स. (भेट.)	रा.प.अ.प्र.	०	५	५	०	६	६	१
०	ल्याव टेक्नीसियन	रा.प.अ.प्र.	०	०	०	०	१	१	१
कृषि	कृषि सहायक	रा.प.अ.प्र.	०	०	०	०	०	०	०
सा.प्र.	रेडियो अपरेटर	रा.प.अ.प्र.	०	१	१	०	०	०	(१
विविध	कार्टोग्राफर	रा.प.अ.प्र.	०	१	१	०	०	०	(१
विविध	कम्प्युटर अपरेटर	रा.प.अ.प्र.	०	३	३	०	११	११	८
जनरल	सव इन्जिनियर	रा.प.अ.प्र.	०	३	३	०	३	३	०
लाइवेरी	लाइवेरियन	रा.प.अ.प्र.	०	०	०	०	०	०	०
सा.प्र.	नायव सूव्वा	रा.प.अ.प्र.	१५	०	१५	२१	०	२१	६
कानून	नायव सूव्वा	रा.प.अ.प्र.	२	०	२	०	०	०	(२
लेखा	लेखापाल	रा.प.अ.प्र.	१०	०	१०	१३	०	१३	३
सा.प्र.	टाइपिष्ट	रा.प.अ.प्र.	८	०	८	०	०	०	(८
हात्तीसार	नायव सूव्वा	रा.प.अ.प्र.	०	४	४	०	३	३	(१
सा.प्र.	खरिदार	रा.प.अ.द्वि.	३८	०	३८	७०	०	७०	३२
सा.प्र.	सह लेखापाल	रा.प.अ.द्वि.	६	०	६	१४	०	१४	८
सिभिल	अ.सव इन्जिनियर	रा.प.अ.द्वि.	०	०	०	०	५	५	५
कृषि/भेट	जे.टि.ए.	रा.प.अ.द्वि.	०	२	२	०	२	२	०
हात्तीसार	दरोगा	रा.प.अ.द्वि.	०	७	७	०	७	७	०
ने.पा.वा.ला.	सिनियर गेमस्काउट	रा.प.अ.द्वि.	०	७९	७९	०	२०१	२०१	१२२
ज.फ.	जमदार	रा.प.अ.द्वि.	०	०	०	०	०	०	०
हात्तीसार	राउत	रा.प.अ.तृ.	०	६	६	०	०	०	(६
ज.फ.	हवलदार	रा.प.अ.तृ.	०	०	०	०	०	०	०
ने.पा.वा.ला.	सिनियर गेमस्काउट	रा.प.अ.तृ.	०	०	०	०	०	०	०
ज.फ.	वन कार्य सहायक	रा.प.अ.तृ.	०	२	२	०	०	०	(२
ज.फ.	सशस्त्र वन रक्षक	रा.प.अ.तृ.	०	०	०	०	०	०	०
ने.पा.वा.ला.	सिनियर गेमस्काउट	रा.प.अ.च.	०	०	०	०	०	०	०
हात्तीसार	पुजारी	रा.प.अ.च.	०	१	१	०	०	०	(१
हात्तीसार	फणित	रा.प.अ.च.	०	७६	७६	०	९४	९४	१८
हात्तीसार	पछुवा	रा.प.अ.च.	०	७७	७७	०	९४	९४	१७
हात्तीसार	माहूत	निम्नस्तर	०	७७	७७	०	९४	९४	१७
ने.पा.वा.ला.	गेमस्काउट	निम्नस्तर	०	४०१	४०१	०	८०१	८०२	४०१
सा.प्र.	माझी	निम्नस्तर	५	०	५	६	०	६	१
हात्तीसार	धामी	निम्नस्तर	१	०	१	०	०	०	(१
सा.प्र.	हलुका सवारी चालक	श्रेणी विहिन	९	५	१४	६	२४	३०	१६
सा.प्र.	कार्यालय सहयोगी	श्रेणी विहिन	१३	०	१३	२९	०	२९	१६
सा.प्र.	सयस	श्रेणी विहिन	६	०	६	०	०	०	(६
ज.फ.	फरेष्ट गार्ड	श्रेणी विहिन	०	५	५	०	०	०	(५
सा.प्र.	चौकीदार	श्रेणी विहिन	०	०	०	०	०	०	०
सा.प्र.	कुचिकार	श्रेणी विहिन	०	०	०	०	०	०	०
हात्तीसार	कालिगढ	श्रेणी विहिन	१	०	१	०	०	०	(१
हात्तीसार	सुचिकार	श्रेणी विहिन	१	०	१	०	०	०	(१
	जम्मा		११७	८८०	९९७	१६३	१६०७	१७७१	७७४

संरक्षित क्षेत्र	संख्या	क्षेत्रफल (वर्ग कि.मि.)	कार्यक्षेत्र आउंदा दरवन्दी आउनू पर्ने क्षेत्र
राष्ट्रिय निकुञ्ज	१०	१०८५३	बांके रा.नि. (५५० व.कि.मी.)
वन्यजन्तु आरक्ष	३	९७९	शूक्लाफाँटा व.ज.आ. (१५० व.कि.मी.)
शिकार आरक्ष	१	१३२५	-
संरक्षण क्षेत्र	६	१५४२५.९५	६ वटा संरक्षण क्षेत्र सवै
मध्यवर्ती क्षेत्र	१२	५४२३.६७	१२ वटा मध्यवर्ती क्षेत्र सवै
जम्मा		**३४१८६.६२**	**२१५५० व.कि.मी.**

राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग र अन्तर्गत कार्यालयहरुको प्रस्तावित संगठन तालीका र सो अनुसार हुने थप व्ययभार

सि.नं	श्रेणी	हालको विद्यमान दरवन्दीमा					प्रस्तावित दरवन्दीमा				
		दरवन्दी संख्या	स्वीकृत दरवन्दी अनुसार हुने व्यायभार				प्रस्तावित दरवन्दी	प्रस्तावित दरवन्दी अनुसार हुने व्यायभार			
			तलव खर्च	पोशाक खर्च	खाद्यान्न खर्च	जम्मा (रु. ००० मा)		तलव खर्च	पोशाक खर्च	खाद्यान्न खर्च	जम्मा (रु. ००० मा)
क)	रा.प.प्रथम	२	७३५।२७६	२०	१८२।५	९३७।७७६	३		३०		
ख)	रा.प.द्वितीय	१२	३९२४।३१	१२०	१०९५	५१३९।३१२	२३		२३०		
ग)	रा.प.तृतीय	३१	८९७५।६८	३१०	२८२८।८	१२११४।४३	५७		५७०		
घ)	रा.प.अन.प्रथम	१३४	३०२९२।६	१३४०	१२२२८	४३८६०।०८	२४०		२४००		
ङ)	रा.प.अन.द्वितीय	१३२	२८०५९।८	१३२०	१२०४५	४१४२४।७७	२९९		२९९०		
च)	रा.प.अन.तृतीय	८	१४५२।९४	८०	७३०	२२६२।९४४	०		०		
छ)	रा.प.अन.चतुर्थ	१५४	२६१५४।१	१५४०	१४०५३	४१७४६।६३	१८८		१८८०		
ज)	निम्नस्तर	५१०	८४३६९।३	५१००	४६५३८	१३६००६।८	९३२		९३२०		
झ)	चालक	१४	३२१२।६१	१४०	१२७७।५	४६३०।१०८	२९		२९०		
		९९७	१८७१७७	९९७०	९०९७६	२८८१२३	१७७१	३२०१३९	१७७१०	१४०२५१	४७८१००

अनुसूची १.२

Envision of the BZ Program, Policy Implication, Lessons Learnt and Prospects for the Future Directions

Mr. Ram C. Kandel and Mr. Bed K. Dhakal

Beginning of the Conservation: Early Days

Conservation Landmark: Panchayat Regime (1961-1991):

- o Royal Interest as Initiatives on Wildlife Protection
- o Designation of Deer Park covering Forest areas around Tikauli in 1964
- o Promulgated and Enacted NPWC Act in 1973
- o 1st National Park (Chitwan) established in 1973
- o Involvement of Nepal Army in protection responsibility of PAs in 1975
- o Expansion of PA Networks and Establishment of Separate Department in 1980
- o Restricted access for local people to park resources & also controlled livestock grazing
- o Resorts inside Park/reserve under long-term lease agreement
- o People oriented approach: exemplary to participatory PA Management
  - ➢ Himalayan National Park Regulations, 1979
  - ➢ Pilot project of ACAP, 1986

Democratic Regime (Since 1991)

- o PAs like ACA adopted ICDP Model as an advanced form,
- o Two other CAs like Manaslu & Kangchenjunga followed the same approach
- o 4th Amendment of NPWCA 1993 Introduced BZ Concept
- o Execute Park-People Conservation approach in Tarai Pas from 1995
- o BZ Regulations 1996 and BZ Guidelines 1999 came in to action to mitigate conflicts

Latest Approch of Conservation: Species to Ecosystem and Landscape Conservation

- o Significance of the biological corridors beyond the PAs linked as landscape approach of conservation to safeguard the isolated and scattered wildlife population & their habitats
- o Flagship species and key ecological processes got more focus more on maintaining through ensuring livelihoods of local residents and being protective layer
- o Several Landscapes: TAL, KCA, KSL, SHL, and vertical corridors are adopted

Adaptive Models

- o Continuation of Traditional Model of Park Management
- o Community-based management as in Annapurna CA through CAMCs
- o Impacted areas, identified as BZ is managed as BZ Model: where locally formed institutions manage BZ resources and receive a share of park revenue for financing community development projects
- o Landscape level conservation and trans-boundary coordination

Dynamism of BZ Management

- o Provision of Buffer Zone forests & Community Forests
- o Provided Energy Saving schemes & Livelihood support programs
- o Started Cooperatives through Saving and credit programs
- o Relief schemes as a mechanism for reducing human-wildlife conflict

Rampant Challanges of BZ

- o General public, local residents and line agencies are still unaware of the purpose of BZ and their roles
- o BZ Programs have too much of focus on infrastructure than on the conflict reduction and compensation issues
- o BZ leaders of UCs, UGs, BZMC need more trainings on conservation oriented leadership skills and management effectiveness
- o BZ leaders elected/selected are largely loyal towards political party lines
- o Socially, economically deprived residents are less represented as BZ officials
- o PA staff may not be adequately motivated, or may provide less priority to BZ work
- o Inadequate monitoring & study on impact or on policy research
- o BZ initiative should be seen as a useful tool to protect biodiversity
- o Must find fund to meet the expectations of BZ residents where income is low
- o If the govt. and donors do not give priority to biodiversity conservation this program too will suffer/or fail

Attention: Implications and Ways forward

- o Firewood Scarcity in some areas need more attention: Firewood/Alt. energy Depots, Management of Driftwood
- o Leasehold forestry for poor not yet in the management provision
- o Management of resorts and campsites in Parks/Reserves and BZs.
- o Export of resources (stones, boulders)
- o Refinement and Amendment of Acts and Regulations

तथ्यांक संकलन तथा विश्लेषण

Tools Primary Data	Respondent	Population	Sample
Questionnaire Survey i) BZMC member ii) BZUC member iii) BZUG member iv) NP Staff	3 13 17 9	5 13 18 36	60% 100% 94% 25%
Focus Group Discussion	90	900	10%
All together 132 respondents' data were analyzed.			
Expert Opinion Collection	10	Not used for analysis	
Secondary Data	Annual report of DNPWC, annual report of Sagarmatha National Park, audit reports, internal report and documents of BZDC, BZUC, etc.		
Data Analysis	Average, Bar chart, Spider web etc.		

मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन कार्यक्रमको सुशासन: सुशासनमा ३ वटा विषयलाई अध्ययनको विषय बनाइएको ।

- जनसहभागिता
- पारदर्शिता
- जवाफदेहीता

जनसहभागिताका प्रमुख ४ वटा निम्न तत्वहरुलाई लिइएको:

- समुह, समिति तथा व्यवस्थापन समिति गठन गर्दा
- कार्यक्रम तर्जुमा गर्दा
- कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्दा
- महत्वपुर्ण निर्णयहरु गर्दा

जनसहभागिताका विभिन्न तत्वहरुको अवस्था:

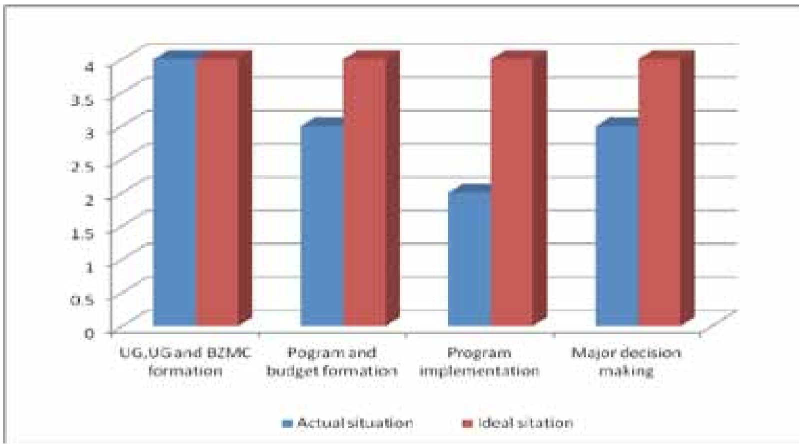

उपभोक्ता समुह/समिति/व्यवस्थापन परिषदमा महिलाको प्रतिनिधित्व:

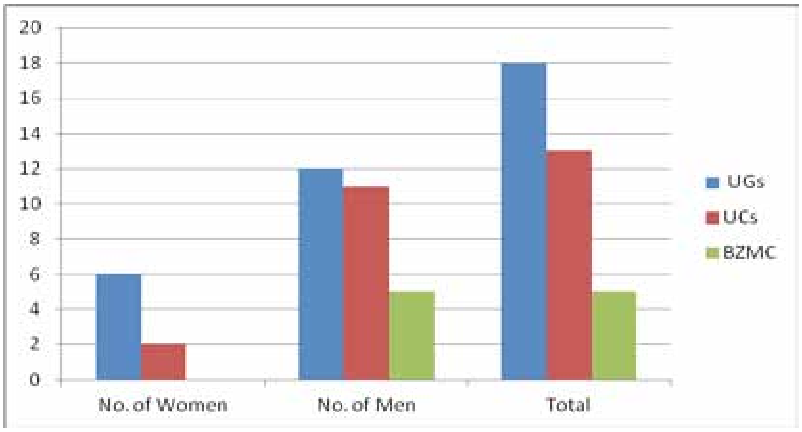

पारदर्शिताका प्रमुख ४ वटा तत्वलाई लिइएको:

- कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा गर्दा
- महत्वपुर्ण निर्णयहरु गर्दा
- आय, व्यय तथा अन्य आर्थिक कारोवार संचालन गर्दा
- समन्वय तथा सुचना आदान-प्रदान गर्दा

पारदर्शिताका विभिन्न तत्वहरुको अवस्था :

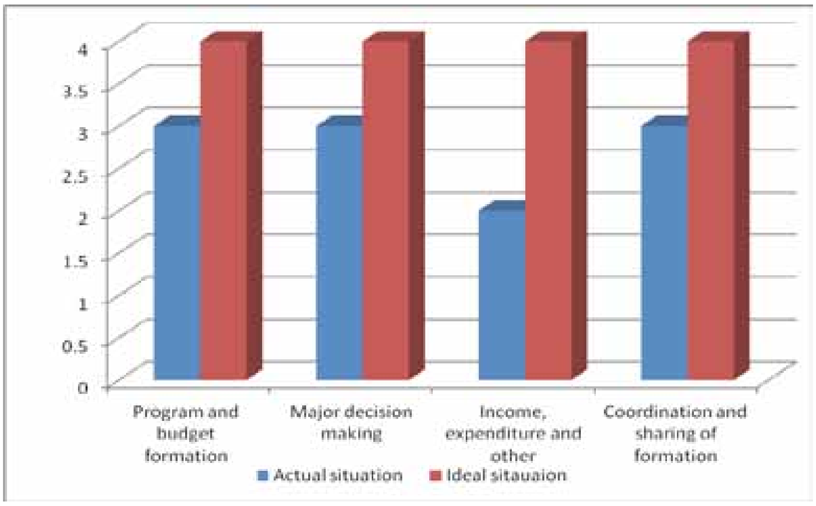

जवाफदेहिताका प्रमुख ४ वटा तत्वलाई लिइएको ।

- कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा गर्दा
- महत्वपुर्ण निर्णयहरु गर्दा
- आय, व्यय तथा अन्य आर्थिक कारोवार संचालन गर्दा
- समन्वय तथा सुचना आदान-प्रदान गर्दा

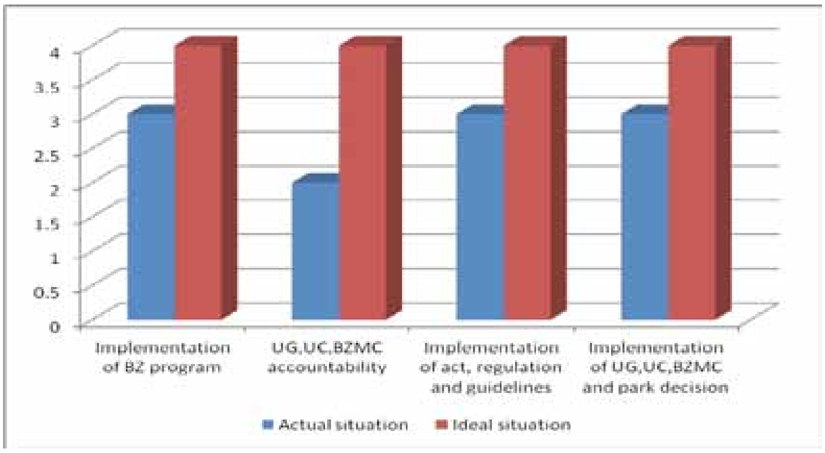

Spider web design of 3 governance parameters:

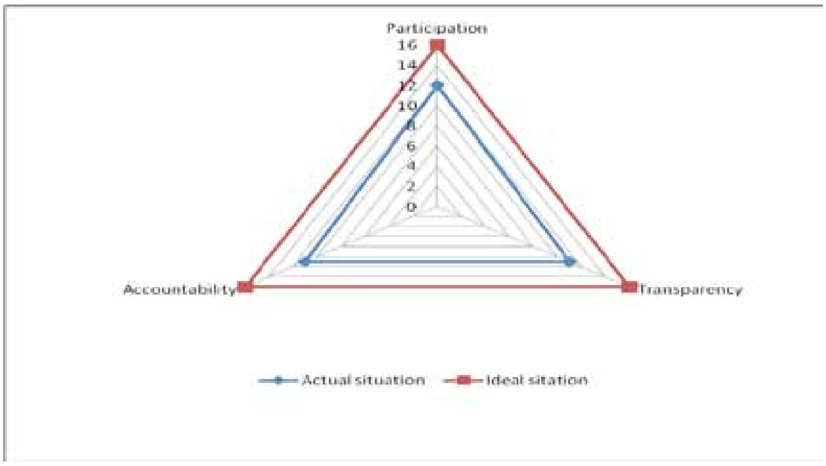

अनुसूची १.३

International treaties including CITES CoP-16, SAWEN and Projects
Dr. Maheshwar Dhakal

International Treaties

- IUCN: International Union for Nature and Natural Resource Conservation, the World Conservation Union-1975
- CITES: Convention on International Trade of Endangered Species of Wild Fauna and Flora: 1975
- UNESCO: United Nations Educational Scientific and Cultural organization: 1978
- Ramsar Convention: 1988
- CBD: Convention on Biodiversity-1992
- GTF/GTI: Global Tiger Forum-1994
- SAWEN: South Asia Wildlife Enforcement Network-2011

SAWEN Member countries

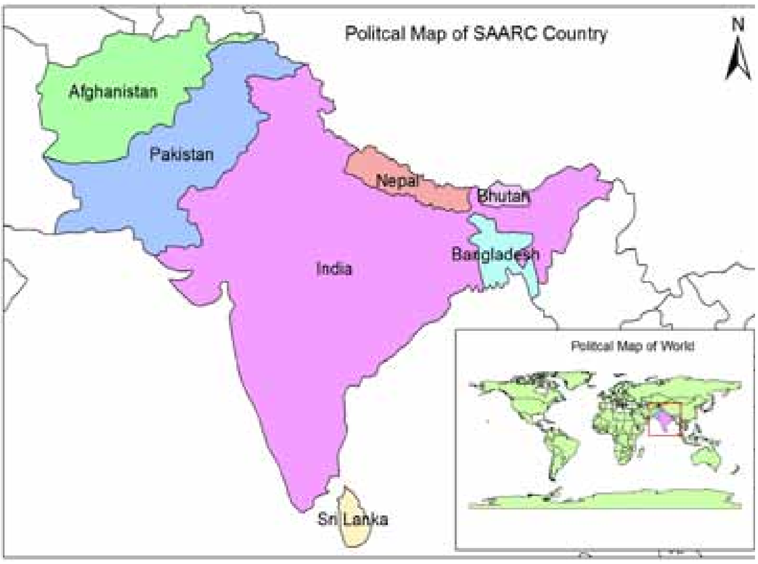

Biodiversity Conservation issues

- ❖ Inconsistent in inter-agency cooperation and coordination on wildlife crime control
- ❖ Inadequate capacity of forensic test/Laboratory facility
- ❖ Difficulty in sharing of real-time intelligence on wildlife crimes
- ❖ Poor record-keeping and weak reporting system among the law enforcement agencies
- ❖ Lack of trans-boundary intelligence network

Genesis of SAWEN

Mission and Objectives

Mission: Strengthen, Promote and Coordinate regional cooperation for curbing illegal wildlife trade that threatens the wild flora and fauna of South Asia

Objectives:

- Increase efficiency of intelligence and information exchange to combat trans-national wildlife crimes
- Catalize efficient inter-agency enforcement actions
- Increase deterrents through seizures, prosecutions and sentencing
- Build capacity of law enforcement agencies
- Reduce illegal activity at sources

SAWEN: Working Modality

SAWEN SECRETARIAT	CHIEF ENFORCEMENT COORDINATOR	FOCAL POINT: Afganistan, Bangladesh, Bhutan, India, Maldives, Nepal, Pakistan, Sri Lanka

SAWEN Strategy

- National Core Groups on wildlife crime – CITES, Customs, Police/law enforcement, and judiciary (WCCB in India and Nepal)
- Regional Network of law enforcement agencies through focal points for exchanging information on illegal wildlife trade
- Collaboration in capacity building

SAWEN Achievements

- Trainers tainting to Law Enforcement officers: 28 participants from 11 countries
- SAWEN's first Wildlife Law Enforcement Training Program Gujarat, India – July 2011
- First SAWEN Meeting held in Sri-Lanka
- COBRA Operation

What next to SAWEN?

- **Institutional development and capacity-building**
  - ✓ Identify law enforcement agencies and law enforcement process
  - ✓ Identify law enforcement priority areas, species and trade routes
  - ✓ Identify gaps and areas for capacity building of law enforcement agencies
  - ✓ Upscale the capacity in investigation techniques for SAWEN member countries

- **Regional communication and network enhancement**
  - ✓ Develop coordination mechanism with other WENs and international law enforcement agencies
  - ✓ Strengthen the existing regional & international cooperation on wildlife trade issues
  - ✓ SAWEN to take up role of TECHNICAL REGIONAL HUB for wildlife enforcement
  - ✓ Establishing linkages with similar networks/agencies regionally and globally

- **Enhancing Enforcement Responses**
  - ✓ Develop data base system and communication networks (Bulletin and Website)
  - ✓ Strengthen the existing regional & international cooperation on wildlife trade issues
  - ✓ Explore funding opportunities for strengthening it programmatic functioning

Wildlife Crime Control = (WC^{2})= C^{5}
(Coordination, Cooperation, Collaboration, Communication, Capacity building)

CITES CoP-16

- Blood Pheasant
- Tibetan Snow Cock
- Big Cat (Tiger and Snow Leopard)
- Rhino
- Jatamashi
- SAWEN Side Event
- International Issues

PROJECTS

- Strengthening Regional Cooperation for Wildlife Protection in Asia (Regional IDA)
- Strengthening the Capacity of DNPWC for the Effective Management of Mountain Protected Area
- Hariyo Ban Program
- PPCR-5
- Research Priority

अनुसूची १.४

Projects (Regional IDA/IDF/Hariyo Ban Program)
Mr. Ratna Timilsina

A Glimpse of Implementation Progress of Strengthening Regional Co-operation for Wildlife Protection in Asia Project (IDA Project)

Project Details

- Executing Agency: Ministry of Forests and Soil Conservation (MOFSC)
- Implementing Agency: Department of National Parks and Wildlife Conservation (DNPWC) and Department of Forests (DOF)
- Project Coordination Unit: National Trust for Nature Conservation
- Project period: July 16, 2011 to July 15, 2016 (Five Years)
- Total Budget: US $ 3 Million

Steering Committee

Chairman: Secretary, MoFSC
Members: Director General, DOF; Director General, DNPWC; Representative from NPC; Representative from MOF; Country Representative, WWF; and Member Secretary, NTNC

Project Management Committee

Co-Chair by: DG, DNPWC; and DG, DOF
Members: Focal Person from DNPWC; Focal Person from DOF; Executive Officer, NTNC

Project Co-ordination Unit (PCU)

National Trust for Nature Conservation is serving as the PCU for the SRCWP project.
NTNC has a dedicated PCU Team to look after this project that includes:-

- Project Chief
- Project Co-ordinator
- Finance Officer
- Procurement Officer

Vision

- The long-term vision of the regional program is to stabilize and, if possible, increase the population and habitats of critically endangered animals in South Asia.

Project Development Objective

- The project development objective (PDO) is to assist the participating governments to build or enhance shared capacity, institutions, knowledge and incentives to jointly tackle illegal wildlife trade and other selected regional conservation threats to habitats in cross border areas.

Project Components

1. Capacity building for the illegal trans-boundary wildlife trade: US $ 0.9 million
2. Promoting wildlife conservation in Asia: US $ 1.6 million
3. Project coordination and communication: US $ 0.2 million
    - Contingencies US $ 0.3 million
    - **TOTAL PROJECT COST US $ 3 MILLION**

Component 1: Capacity building for addressing the illegal trans-boundary wildlife trade (US $ 0.9 million)

Aims to bring about regional harmonisation and collaboration in combating wildlife crime.

Sub-components:

1.1 Institutional strengthening in wildlife conservation and illegal wildlife trade control

1.2 Staff capacity building and training towards regional collaboration.

Project Component 2: Promoting wildlife conservation in Asia (US $ 1.6 million)

Aims to fill crucial knowledge and information gaps in addressing the many regional threats to conservation

Sub-components:

2.1 Virtual Regional Center of Excellence (VRCE) for wildlife conservation

2.2 Competitive funding to support the management of protected areas (PAs), forest reserves (FRs) and national forests (NFs) with regional conservation benefits

Competitive funding Window:

- A key component of the project (1.5 million dollar)
- Established for innovative pilot projects with a regional dimension.
- Designed to support a demand driven approach and competitive funding
- Strengthen capacity of Department of National Parks and Wildlife Conservation (DNPWC), and Department of Forests (DOF).

Progress Update on a Chronological order

SN	Activities
1	MoU between MoFSC & NTNC (September 11, 2011)
2	Development of the project details including activities and budget (October 2011) PCU Team Formation and Responsibility Allotment (October 2011)
3	Launching of the project (November 2011)
4	First Steering Committee Meeting:- December 18, 2011
5	Operation Manual Development (December 2011) and Approved by WB on Dec. 31, 2011
6	Learning of WB's Reporting arrangements, Procurement and Financial management and, other WB's obligations (January 2012-----)
7	Client Connection: January 6, 2012
8	Strengthening SAWEN Secretariat and WCCB Secretariat:- Hiring of Environment Officer and Operation Assistant for SAWEN Secretariat, Furnishing SAWEN Office, Operation Assistant at WCCB
9	Hiring of Procurement Consultant
10	Organized the International Training course on Environmental Enforcement Information and Intelligence Management Course on 17-21, December, 2012, Dhulikhel, Nepal
11	Workshop organized for the identification of Innovative Projects. Output: Concept Note Developed (June 28, 2012)
12	Hiring of Proposal Review Experts August 10, 2012
13	Three days residential Workshop Organized in Nagarkot for the development of full proposals. Output: Full Proposal Developed for Window 2 proposals (August 16-18, 2012)
14	MoU signing on Window 2 projects (February 2013)
15	Action Plan , Procurement Plan and other Reporting Arrangements are under development for Window 2 proposals (March 2013) Bidding documents development for different procurement items. TORs preparation for 12 different individuals consultants under WINDOW 2 proposals
16	Identification of different themes for training package and appropriate institution (April 2012). BCC is Recommended for training package and MOU is carried by DNPWC and NTNC

Themes for Window Funding

- Habitat Conservation
- Wildlife Trade Control
- Human Wildlife Conflict Management; and
- Ecotourism Development

First Round Window 2 Projects

- Project Concept Note (PCN) called. (17 PCNs Received)
- PCNs reviewed by the Proposal Review Committee (PRC) and 9 PCNs Selected.
- Two workshops were organized to develop the full proposal based on the selected PCNs. Only seven proposals shortlisted during Nagarkot workshop.
- Six proposals were approved by the World Bank
- One proposal is under approval process from the WB

Summary Sheet of WINDOW 2 proposals

SN	Name of the Project	Budget
1	Strengthening Wildlife Protection by Implementing MIST-based Smart Patrol System in Chitwan National Park	NRs 1,24,83,500 (US $ 146,865)
2	Habitat Management in Padampur, Chitwan National Park	NRs 87,50,000 (US$ 102,941)
3	Grassland and Water Resource Management in Parsa Wildlife Reserve	NRs 7,120,000 (US $ 83,765)
4	Strengthening Wildlife Protection in Shuklaphanta Wildlife Reserve, Nepal	NRs 1,50,39,000 (US $ 176,752)
5	Improving management of Bardiya National Park through habitat and Human Wildlife conflict management	NRs 6,050,000 (US $ 71,176)
6	Strengthening Wildlife Crime Control and Wildlife Protection in the Kathmandu Valley	NRs 79,28,000 (US $ 93,270)
7	Community Based Human-Elephant Conflict Management in Jhapa District	NRs 9725,000 (US $ 114,418)
	Total	**NRs 67,095,500 (US$ 789,359)**

Capacity Building and Training

S. N.	Title of the Training	Target groups	Proposed time
1	Tiger and Prey base Monitoring	Game Scouts, Army, Forest Guards	March 2013
2	Habitat Management and Wildlife Monitoring	,,	March 2013
3	Smart Patrolling	,,	April 2013
4	Scene of Crime and Wildlife Forensics	Park Staff, Army and DFO Staff (Ranger, Officer levels)	May 2013
5	Wildlife Crime Control	APU staff of PAs, Army, Forest Officer/Guards, Police and CBAPU	June 2013
6	Wildlife Stockpile Management	CNP, Tikauli Centers Staffs	August 2013
7	Basic GIS	National Park Staff and DFO (Officers and Rangers)	September 2013

Exposure Visit/Study Tour

1. The main objectives of exposure visit are:
   - ✓ to enhance capacity to address cross-border issues,
   - ✓ to build synergies among participants,
   - ✓ to share skills, knowledge and experiences and
   - ✓ to build regional collaboration
2. Visit is planned for Srilanka (Human Wildlife Conflict Management)
3. Total available budget – NRs 12.9 lakh

Higher Education

- Support to the thesis students pursuing final year of Bachelor's or Master Degree in national Universities.
- Students must be the staffs of DNPWC and DoF
- Focus – Bachelor and Master's degree in Nepal
- Proposal Format and Proposal Evaluation Criteria Finalized
- Available Budget– NRs 17 lakh

Anti Poaching and Rapid Response Cells Operation

- Anti Poaching Operation – Budget 30 lakh,
- Planned to implement this in CNP
- Rapid Response Cells Operation-Budget 34 Lakh
- Planned to implement in BNP, PWR and SWR

A Glimpse of Implementation Progress of Strengthening the Capacity of DNPWC for the Effective Management of Mountain Protected Areas Project (IDF Project)

Project Details

- Executing Agency: Ministry of Forests and Soil Conservation (MOFSC)
- Implementing Agency: Department of National Parks and Wildlife Conservation (DNPWC)
- Project Coordination Unit: National Trust for Nature Conservation
- Project ID No.: P125891
- Project period: July 16, 2011 to July 15, 2014 (Three Years)
- Total Budget: US $ 0.5 Million

Project Development Objective

- To strengthen the capacity of the Department of National Parks and Wildlife Conservation for the effective protected area management with a specific focus on the mountain regions.
- Consist of the following Key Components:
    - Capacity Needs Assessment
    - Capacity Development in Protected Area Management
    - Update and Implement Protected Area Management Plans

Why This Fund?

- 83% protected areas lie in mountain areas
- A majority of management efforts and resources are driven towards Terai parks.
- Weak institutional capacity and inadequate financial resources
- To complement the running WB funded Regional Wildlife Conservation Project

Budget

- Total Budget: US$ 500,000.00
- Capacity Assessment, Management and Planning (Consulting Services-I): US$ 238,500.00
- Training for Targeted Groups (Consulting Services II): US$ 213,000.00
- Audit Fee and others: US$ 10,500.00

Capacity Assessment, Management and Planning (Consulting Services-I)

- Review of Legislation and Policy Framework
- Capacity Assessment of Managers and Staffs of Mountain PAs
- Capacity Assessment of Local People
- Develop Capacity Building Action Plan
- Improved policy framework of Mountain Protected Areas
- Design Skill and Capacity Development Program
- Preparation and Implementation of Monitoring Systems

- Establish & Implementation of Information System Management
- Database Design & Online Availability at DNPWC
- Development of Protected Area Management Plan

Progress Update

S. N.	Activities
1	MoU between MoFSC & NTNC
2	Launching of the project
3	PCU Team Formation and Responsibility Allotment
4	Learning of WB's Reporting arrangements, Procurement management and, Financial settings
5	EOI Publication in National Newspaper daily: Kantipur, Annapurna, Republica and Rising Nepal on: Feb 16, 2012 and March 28, 2012
6	20 consulting firms expressed interests, 5 firms were shortlisted: They are:- 1. Alliance for Social Mobilization Pvt. Ltd. 2. DMI Pvt. Ltd. 3. Multidisciplinary Consultant Pvt. Ltd. 4. NESS Pvt. Ltd. 5. ERMC Pvt. Ltd.
7	Detail RFP document developed and approved from WB on June 22, 2012 Issued to the Consulting firms on June 29, 2012
8	Full Proposal submitted on July 31, 2012 Proposal Evaluation Team formed by DNPWC in the Chairmanship of Dr. Maheshwar Dhakal **Composition of Team:** Dr. Maheshwar Dhakal, Chairman, DNPWC Mr. Barna Bahadur Thapa, Member, DNPWC Mr. Ratna Raj Timsina, Member, PCU-NTNC Mr. Bidur Prasad Pokharel, Member, PCU-NTNC
9	Financial Proposal Opening: November 5, 2012 All financial proposals were within the budget limit
10	World Bank's Approval on overall procedures Nov 28, 2012
11	Contract Signing December 14, 2012
12	Inception report Submitted by the Selected Firm: January 13, 2013
13	First progress Report Submitted February 13, 2013
14	Procurement procedure: Fixed Budget System, World Bank

Training for Targeted Groups (Consulting Services II): US$ 213,000.00
- Training Programme for the Managers of MPAs
- Training Programme for the other Staffs including Game Scouts, Rangers etc
- Training Programme for the Local Communities

अनुसूची १.५

Strengthening Capacity of DNPWC (SCDNPWC) for Effective Management of Mountain Protected Areas (KNP, RNP, SNNP, SNP, MBNP and LNP)

Mr. Ukesh Raj Bhuju & Team, DMI

Assigned by: National Trust for Nature Conservation (NTNC), Khumaltar, Lalitpur, Nepal

Conducted by: DMI Pvt. Ltd., Kalikasthan – 32, Kathmandu. Phone: 01-4433979

Background:

- **MPAs form critical component of a life support system for sustainable development**
  -ecologically, -socially, -culturally, and -economically
- **Strengthening capacity of DNPWC reflected in warden seminars and other occasions**

PAs	N0.	NP	WR	HR	CA	BZ	Sq km	%
Nepal	32	**10**	3	1	6	12	**34,185.62**	**23.23**
Mountain	**19**	**7**	0	1	6	6	**28,425.00**	**19.31**

Objectives

Main: Strengthen the institutional and human resource capacity of the DNPWC under the MFSC to effectively manage MPAs

Specific

- Improve the policy, legislative and institutional mandate for management of mountain protected areas (MPA) in Nepal
- Develop capacity of PA managers, staff and local communities as stakeholders for an effective management of mountain PAs
- Improve PA management information gathering and use it in MPAs management with transparent and regular monitoring for an independent assessment of MPA management effectiveness, and
- Improve PA management plans with a focus on effective management of critically endangered wildlife population and habitats in mountain ecosystems

Conceptual Framework

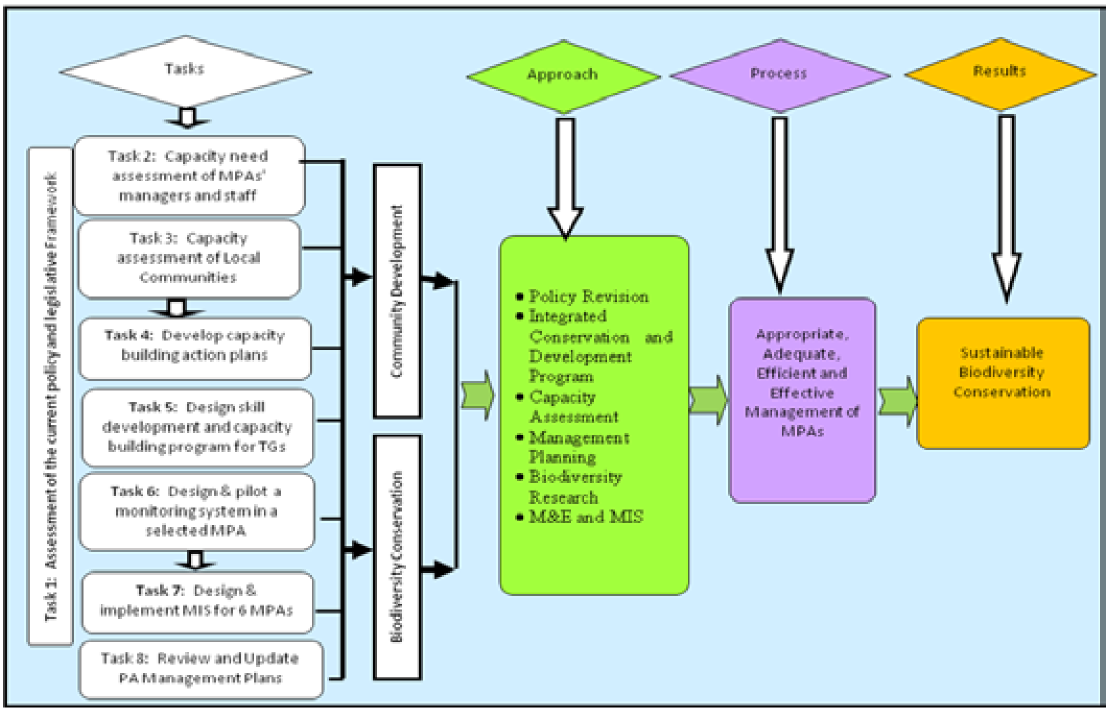

Methods Adopted

- Literature Review
- Development of tools and checklists
- Field visits
- Participatory - Interview, consultation and discussion and observation
- Focus Group Discussion, Key Informants Interviews, Appreciative Inquiry, Target Envisioning
- PA Level Consultation Workshops
- Three National level workshops
- Gap identification- SWOT analysis
- Preparation of Reports and Updating Management Plans

Field Coverage

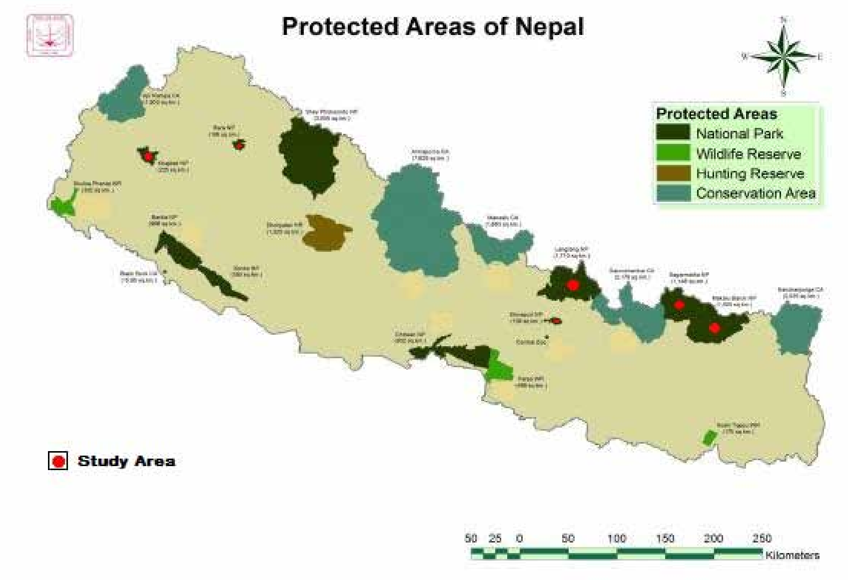

Field Coverage

- ➢ Six selected MPAs for assessment
    - Makalu-Barun National Park
    - Sagarmatha National Park
    - Shivapuri-Nagarjun National Park
    - Langtang National Park
    - Rara National Park
    - Khaptad National Park

- ➢ Pilot in Makalu-Barun National Park
- ➢ MIS installation in all selected MPAs
- ➢ Update Management Palns in selected five NPs

अनुसूची १.६

Proposed Working Procedure of Tourism Services in PAs

संरक्षित क्षेत्रभित्र पर्यटकीय सेवा सञ्चालन, नियमन र व्यवस्थापन कार्यविधि, २०६९ (प्रस्तावित)

१. प्रस्तावना :

नेपाल प्राकृतिक सम्पदाको प्रचूरताले गर्दा स्वदेशी तथा विदेशी पर्यटकहरु संरक्षित क्षेत्रहरुमा अवलोकन भ्रमण गर्ने यथार्थतालाई मध्यनजर गर्दै, राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा ६ मा उल्लेख भएको सेवा संचालनको व्यवस्थालाई कार्यविधि तयार गरी लागू गर्न आवश्यक भएकोले स्वदेशी तथा विदेशी पर्यटकहरुलाई उपलब्ध गराउने पर्यटकीय सेवा एवं क्रियाकलापहरुको नियमन र व्यवस्थापन गर्न ऐनको दफा ६ को उपदफा १ बमोजिम वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयबाट संरक्षित क्षेत्रभित्र पर्यटकीय सेवा सञ्चालन, नियमन र व्यवस्थापन कार्यविधि, २०६९ जारी गरिएको छ।

यो कार्यविधि कार्यान्वयनको लागि निम्न ऐन र नियमावलीहरु आकर्षित हुने छन् :

क. राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९
ख. वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३
ग. राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण नियमावली, २०३०
घ. चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज नियमावली, २०३०
ङ वन्यजन्तु आरक्ष नियमावली, २०३४
च. हिमाली राष्ट्रिय निकुञ्ज नियमावली, २०३६
छ. खप्तड राष्ट्रिय निकुञ्ज नियमावली, २०४४
ज. वन नियमावली, २०५१
झ. मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन नियमावली, २०५२
ञ. बर्दिया राष्ट्रिय निकुञ्ज नियमावली, २०५३
ट. संरक्षण क्षेत्र व्यवस्थापन नियमावली, २०५३
ठ. वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४
ड. संरक्षण क्षेत्र सरकारी व्यवस्थापन नियमावली, २०५७
ढ. कञ्चनजङ्घा संरक्षण क्षेत्र व्यवस्थापन नियमावली, २०६४

२. परिभाषा :

क. **"ऐन"** भन्नाले राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ सम्झनु पर्छ।

ख. **"नियमावली"** भन्नाले राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन अन्तरगतका राष्ट्रिय निकुञ्ज, आरक्ष, संरक्षण क्षेत्रसंग सम्वन्धित नियमावलीहरुलाई सम्झनु पर्छ।

ग. **"कार्यविधि"** भन्नाले संरक्षित क्षेत्रभित्र पर्यटकीय सेवा सञ्चालन, नियमन र व्यवस्थापन कार्यविधि, २०६९ लाई संझनु पर्छ।

घ. **"मन्त्रालय"** भन्नाले वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय सम्झनु पर्छ।

ङ. **"विभाग"** भन्नाले राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग सम्झनु पर्छ।

च. "सम्वन्धित कर्यालय" भन्नाले राष्ट्रिय निकुञ्ज/वन्यजन्तु आरक्ष/शिकार आरक्ष/संरक्षण क्षेत्रको कार्यालय सम्झनु पर्छ।

छ. **"संरक्षित क्षेत्र"** भन्नाले राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ बमोजिम घोषणा भएका राष्ट्रिय निकुञ्ज/वन्यजन्तु आरक्ष/शिकार आरक्ष/संरक्षण क्षेत्र/मध्यवर्ती क्षेत्रलाई जनाउछ।

ज. **"पर्यटकीय सेवा"** भन्नाले पर्यटकहरुको लागि खान, बस्न, घुम्न र अवलोकन भ्रमण गर्नको लागि अत्यावश्यक चिया पसल,होटल/लज/रिसोंट, टेण्टेड क्याम्प र केवलकार तोकिएको स्थानमा निर्माण गरिएको संरचना र त्यस्तै प्रकृतिका अन्य सेवा दिने संरचना आदिलाई जनाउछ।

झ. **"पर्यटकीय क्रियाकलाप"** भन्नाले संरक्षित क्षेत्रभित्र फोटाग्राफी, पैदल भ्रमण, हात्तीमा विचरण, जिप यात्रा, डुङ्गा विहार, प्रकृति पथ प्रदर्शन, वन्यजन्तु र वनस्पति अवलोकन एवं दृश्यावलोकन आदिलाई जनाउंछ ।

३. कार्यविधिको आवश्यकता :

क. नेपालका विभिन्न भौगोलिक क्षेत्रका संरक्षित क्षेत्रहरुमा ऐन र नियमावली (अनुसूची-१) मा भएका व्यवस्था अनुरुप वातावरणमैत्री चिया पसल, होटल/लज/रिसोंट, टेण्टेड क्याम्प र केवलकार निर्माण एवं सञ्चालन गरी पर्यटकहरुलाई सुविधा उपलव्ध गराउन कानुन बमोजिम सेवा सञ्चालन, प्रवर्द्धन र व्यवस्थापन गर्न कानुन कार्यान्वयनमा सरलीकृत गर्ने ।

ख. संरक्षित क्षेत्रमा पर्यटकीय सेवा सञ्चालन गरेर पर्यटन प्रवर्द्धन एंव विकासको माध्मवाट स्थानीयस्तरमा रोजगारी सृजना गरी गरिवी न्यूनीकरणमा टेवा पुऱ्याउने ।

४. कार्यविधिको उद्देश्य :

क. जैविक विविधता र प्राकृतिक वातावरणमा प्रतिकूल प्रभाव नपर्ने गरी संरक्षित क्षेत्रहरुमा निजी, स्थानीय र सरकारी साझेदारीको माध्यमबाट वातावरणीय सन्तुलन कायम राखी वातावरणमैत्री चिया पसल, होटल/लज/रिसोंट, टेण्टेड क्याम्प र केवलकार निर्माण एवं सञ्चालनको व्यवस्थापन गरी राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा टेवा पुऱ्याउने ।

ख. जैविक विविधता संरक्षण समेतलाई दृष्टिगत गरी स्थायी प्रकृतिको संरचना नबनाई अस्थायी प्रकृतिका संरचना निर्माण गरी पर्यापर्यटन सेवा सञ्चालन गर्न टेण्टेड क्याम्पको अवधारणालाई प्रोत्साहन र प्रर्वद्धन गर्ने ।

ग. संरक्षित क्षेत्रभित्र संचालन गरिने चिया पसल, होटल/लज/रिसोंट, टेण्टेड क्याम्प र केवलकारको मापदण्ड र गुणस्तर कायम गरी कार्यान्वयनमा एकरुपता ल्याउने ।

५. वर्तमान अवस्था :

क. संरक्षित क्षेत्रमा पर्यटकहरुको लागि पैदल भ्रमण, हात्तीमा विचरण, जिप यात्रा, डुङ्गा विहार र पदमार्ग तोकिएको छ । तराई क्षेत्रमा दैनिक सञ्चालन गरिने पर्यटकीय क्रियाकलापको लागि प्रवेश समय (विहान सूर्योदयदेखि वेलुका सूर्यास्तसम्म) मा प्रवेश अनुमति लिने व्यवस्था छ। पहाडी र हिमाली संरक्षीत क्षेत्रमा पदयात्र गर्ने पर्यटकीय दृष्टिकोणले एक दिनमा ६ घण्टा सम्म हिड्ने दूरीको आधारमा क्याम्प साइटहरुको निर्माण गरिएको छ। ती क्याम्प साइटहरुमा न्यूनतम आधारभूत सेवा सुविधाको लागि चिया पसल, पानीको सुविधा, फोहोर व्यवस्थापन, टेण्ट लगाउने स्थान, सूचनापाटी, भरियाहरुको लागि आश्रयस्थलको व्यवस्था छ। तराईको संरक्षित क्षेत्रमा सूचनापाटी, विश्रामस्थल, मचान, फोहोर फाल्ने ठाउं आदिको निर्माण गरिएको छ।

ख. पहाडी र हिमाली क्षेत्रका संरक्षित क्षेत्रहरुमा पर्यटकीय स्थलहरुको आधारमा कुन कुन क्षेत्रमा कति दिनको पदयात्र सञ्चालन गर्न पर्यापर्यटनको लागि प्रयोग गर्न पद मार्गहरु तोकिएका छन् । तोकिएका पदमार्गहरु वाहेक संरक्षित क्षेत्रको संरक्षण तथा व्यवस्थापन प्रयोजनको लागि निर्माण गरिएका मार्गबाट पर्यटकको आवतजावत निषेध गरिएको छ ।

ग. तराईका संरक्षित क्षेत्रहरुमा पर्यटकहरुको लागि जंगल यात्रा, हात्तीमा विचरण, जीप यात्रा, डुङ्गा विहार आदि दैनिक सञ्चालन गरिने पर्यटकीय क्रियाकलापहरुको लागि तोकिएको प्रवेशद्धाराबाट प्रवेश अनुमति लिएर प्रकृति पथ प्रदर्शकको साथमा उक्त क्रियाकलापहरु हुने गरेका छन् । तोकिएको क्षेत्र र मार्गहरु बाहेक संरक्षित क्षेत्रको संरक्षण तथा व्यवस्थापन प्रयोजनको लागि निर्माण गरिएका मार्गबाट पर्यटकको आवतजावत निषेध गरिएको छ ।

घ. राजधानी काठमाडौं नजिक रहेको शिवपुरी नागार्जुन राष्ट्रिय निकुञ्ज वा त्यसको मध्यवर्ती क्षेत्रमा वन्यजन्तु र प्राकृतिक वातावरणको अनुसन्धान, तालिम ,तथा संरक्षण शिक्षा सम्बन्धि जानकारीमुलक राष्ट्रिय स्तरको जैविक विविधता सूचना केन्द्र (सरोकारवालहरुसंगको सरकारी र निजी संघ संस्थाहरुको साझेदारीमा) स्थापना गरेर संरक्षण शिक्षा कार्यलाई प्रभावकारी वनाउनको साथ साथै पर्यटकिय सेवा र क्रियाकलापहरु संचालन गरर्न सकिनेछ ।

६ **पर्यटकीय सेवा संचालनका क्षेत्रहरु :**

सम्बन्धित संरक्षित क्षेत्रको व्यवस्थापन योजनाले निर्दिष्ट गरेका स्थानहरुमा पर्यटकीय सेवा संचालन गर्न सकिनेछ।

संरक्षित क्षेत्रको व्यवस्थापन योजना स्वीकृत एवं लागू नभएको अवस्थमा पहिलो पटकलाई पर्यटकीय सेवा संचालन गर्न सम्बन्धित कार्यालयको सिफारिस, विभागको सहमतिमा मन्त्रालयले पर्यटकीय सेवा संचालन गर्न अनुमति दिनेछ। सो सेवालाई पछि लागू हुने व्यवस्थापन योजामा समावेश गरेर कार्यान्वयन गर्नु पर्नेछ।

७. **पर्यटकीय सेवा र क्रियाकलाप संचालन गर्ने स्थानको वर्गीकरण :**

(क) तराईको राष्ट्रिय निकुञ्ज/वन्यजन्तु आरक्ष र संरक्षण क्षेत्रभित्र अस्थायी प्रकृतिको संरचना निर्माण (Tented Camp) गरेर पर्यटकीय सेवा/क्रियाकलाप संचालन गरिनेछ।

(ख) पहाडी तथा हिमाली राष्ट्रिय निकुञ्ज/वन्यजन्तु आरक्ष/शिकार आरक्ष र संरक्षण क्षेत्र भित्र स्थायी प्रकृतिको संरचना निर्माण गरेर पर्यटकीय सेवा/क्रियाकलाप संचालन गर्न सकिनेछ।

(ग) निकुञ्ज र आरक्षको मध्यवर्ती क्षेत्रमा स्थायी संरचना/अस्थायी संरचना निर्माण गरेर पर्यटकीय सेवा/क्रियाकलाप संचालन गर्न सकिनेछ।

(घ) संरक्षित क्षेत्र बाहिर स्थायी संरचना निर्माण गरेर, संरक्षित क्षेत्र भित्र पर्यटकीय क्रियाकलाप संचालन गर्न सकिनेछ।

८. **पर्यटकीय सेवा संचालनका प्रक्रियाहरु** :

अ. (क) संरक्षित क्षेत्रहरुमा पर्यटकीय सेवा संचालन गराउनको लागि विभागले त्यस्तो सेवा वा सुविधा सम्बन्धी आवश्यक विवरण खोली कार्यविधिमा उल्लेख भएका सेवा र शर्तको आधारमा कम्तिमा ३५ दिनको समयमावधि तोकेर राष्ट्रियस्तरको दैनिक पत्रिकामा सिलवन्दी बोलपत्र आव्हानको सूचना प्रकाशित गरिनेछ।

(ख) बोलपत्र मूल्याङ्कनको लागि विभागबाट मूल्याङ्कन समिति गठन हुनेछ।

(ग) प्राप्त बोलपत्ररुलाई स्वीकृत वा अस्वीकृत गर्ने अधिकार विभागमा रहनेछ।

(घ) एउटा स्थानको लागि पर्यटकीय सेवा संचालन गर्न एउटा मात्र बोलपत्र परेमा पनि विभागले स्वीकृत गर्न सक्नेछ।

(ङ) रीतपूर्वक पर्न आएका बोलपत्रहरुमा मूल्यांकन समितिको सिफारिसबाट आर्थिक र प्राविधिक प्रस्तावमा विभागले उचित ठहऱ्याएमा दोश्रो हुने बोलपत्रलाई पनि स्वीकृत गर्न सक्नेछ।

(च) पर्यटकीय सेवा संचालनको लागि बोलपत्र दाखिला गर्दा आर्थिक र प्राविधिक प्रस्ताव छुट्टा छुट्टै विवरण तयार गरेर एकसाथ पेश गर्नु पर्नेछ।

(छ) पर्यटकीय सेवा संचालनको लागि दाखिला हुन आएका वोलपत्रहरुको प्राविधिक प्रस्तावमा मूल्यांकन भइ छनोट भएका वोलपत्रहरुको मात्र आर्थिक प्रस्ताव समेतको मूल्याङ्कन गरेर औषत निकाली प्रतिस्पर्धामा क्रमास्तर निर्धारण गरिनेछ।

आ. (क) पर्यटकीय सेवा संचालन गर्न चाहने निजी कम्पनी, साझेदारी कम्पनी वा संस्थाले नेपाल सरकारको सम्बन्धित निकायहरुबाट पर्यटकीय सेवा/क्रियाकलापहरु संचालन गर्न पाउने अनुमति एवं इजाजत पत्र लिएको हुनु पर्नेछ।

९. **पर्यटकीय सेवा संचालनका आधारहरु र कार्ययोजना** :

क. पर्यटकीय सेवा सञ्चालन गर्ने (चिया पसल, होटल/लज/रिसोर्ट, टेण्टेड क्याम्प र केवलकार) कार्य योजनाका आधारहरु निम्न बमोजिम हुनेछ :

- पर्यापर्यटन सेवा सञ्चालन गरेको अनुभव,
- पर्यटकीय सेवा सञ्चालनको लागि आवश्यक वातावरणमैत्री भौतिक पूर्वाधार तथा उपकरणहरु, सवारी साधन, हात्ती, घोडा आदि।
- व्यवसाय सञ्चालन गर्नको लागि धान्ने पूंजी/स्रोत,
- कवोल रकम (राजश्व र संरक्षण शुल्क) श्रोत खुलेको निस्सा वा वैंक जमानत

- प्राविधिक जनशक्ति तथा दक्षता
- स्थानीय व्यक्तिहरुलाई रोजगारीका अवसरहरु,
- जैविक विविधता संरक्षणसम्बन्धी कार्यका सृजनात्मक प्रस्तावहरु,
- बुझाउनु पर्ने करहरु चूक्ता गरेको प्रमाण,
- कार्ययोजना तथा वर्हिगमन योजना,
- फोहोर व्यवस्थापन तथा वातावरण संरक्षण गर्न आवश्यक पर्ने कार्यहरुको कार्ययोजना आदि ।
- पर्यटकीय सेव संचालन गर्दा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन तथा परीक्षण प्रतिवेदन तयार गरी स्वीकृत गरी लागूगर्नु पर्ने अवस्थामा वातावरण संरक्षण ऐन र नियमावली बमोजिम स्वीकृत भएपछि मात्र सम्झौता गरी पर्यापर्यटन सेवा सञ्चालन गरिनेछ ।
- पर्यटन व्यवसाय सञ्चालन गर्दा सञ्चालकलाई कुनै व्यवहारिक असुविधा पर्न गएमा प्रमुख संरक्षण अधिकृत/संरक्षण अधिकृतको शिफारिससाथ संशोधन गर्नु पर्ने कारणको विस्तृत विवरण विभागमा पेश गर्नु पर्नेछ । विभागबाट सो समस्याको समाधान हुन नसक्ने अवस्था भएमा शिफारिससहित वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयमा पठाउन सकिनेछ । मन्त्रालयले गरेको निर्णय अन्तिम हुनेछ ।

१०. सेवा र शर्त :

क. संरक्षित क्षेत्रभित्र वातावरणमैत्री पर्यटकीय चिया पसाल, होटल/लज/रिर्सोट, टेण्टेड क्याम्प र केवलकार सञ्चालन गर्न सकिनेछ ।

ख. प्रस्तावित पर्याटकीय सेवाको अवधि तराईका संरक्षित क्षेत्रमा बढीमा १५ वर्ष र पहाडी तथा हिमाली संरक्षित क्षेत्रमा बढीमा २५ वर्षको लागि हुनेछ ।

ग. पर्यटकीय सेव संचालन गर्दा तराईमा ५ हेक्टर र पहाडी तथा हिमाली क्षेत्रमा १.५ हेक्टर क्षेत्रफलमा सेवा प्रदान गर्नु पर्ने छ ।

घ. तराईमा बढीमा ६० र पहाडी तथा हिमाली क्षेत्रमा बढीमा १८ बेडसम्म प्रति दिनको क्षमता भएको भौतिक संरचनाहरु निर्माण गर्न सकिने छ ।

ङ. पर्याटकीय सेवा सञ्चालनका लागि तराईमा आवस्यक पर्ने जनशक्ति र कर्मचारीको संख्या वढीमा १८० जना र पहाडी तथा हिमाली क्षेत्रमा बढीमा ६० जनासम्म राख्न सकिने छ ।

च. संरक्षित क्षेत्रभित्र पर्यटकीय कियाकलापमा फोटोग्राफी, हात्तीमा विचरण, जिप यात्रा, डुङ्गा विहार, प्रकृति पथ प्रर्दशन, वन्यजन्तु तथा वनस्पतिका दृश्यावलोकन आदि कियाकलापहरु प्रदान गर्न सकिनेछ ।

छ. पर्यटकीय कियाकलापमा संलग्न कर्मचारीहरुको तीन पुस्ते र फोटोसहितको विवरण कार्यालमा पेश गर्नु पर्ने छ । प्रत्येक कर्मचारीको तराइको संरक्षित क्षेत्रकालागि रु १०००।, पहाड र हिमालमा रु ५००। शुल्क बुझाई फोटोसहितको परिचय पत्र बनाउनु पर्ने छ । संरक्षित क्षेत्रमा रहदासम्म उक्त परिचय पत्रसाथमा राख्नु पर्ने छ । कार्यालयका कर्मचारी र सुरक्षाकर्मीले हेर्नले माग गर्दा देखाउनु पर्ने छ । कार्यालबाट प्रत्येक आ.व.मा परिचय पत्र नवीकरण गराउनु पर्ने छ । नवीकरण गराउदा र हराएमा वा च्यातिएमा पुनः उल्लिखित शुल्क बुझाई नवीकरण वा नयाँ परिचय पत्र लिनु पर्ने छ । कर्मचारीले सेवा छोडेर गएमा अविवार्यरुपमा कार्यलयमा परिचय-पत्र दाखिला गर्नु पर्ने छ। परिचय-पत्र नभएका व्यक्तिलाई कर्मचारी वा कामदारको रुपमा होटल रेष्टुरामा राख्न पाइने छैन । कार्यालयले तोकेको रंग र गुणस्तरको पोशाक कर्मचारी र कामदारले अनिवार्य रुपमा लगाउनु पर्ने छ ।

च. पर्यटकहरुलाई वन्यजन्तु अवलोकन गराउंदा घेरा हाल्ने, लखेट्ने वा अन्य किसिमले दुःख दिने वा कुनै किसिमको वनस्पति हानी नोक्सानी गर्न पाईने छैन । संरक्षित क्षेत्रमा पर्यकटकहरुले जैविक विविधताको वस्तु वा अङ्ग संकलन गर्न वा हटाउन हुदैन । विना इजाजत कुनै किसिमको वैज्ञानिक अनुसन्धान गर्न गराउन वा सो गर्न कुनै किसिमले सहयोग पुर्‍याउनु हुंदैन । पर्यटकहरुलाई भ्रमण गराउंदा अनिवार्यरुपमा सम्बन्धित निकायहरुबाट पथ प्रदर्शक तालिम लिएको प्रकृति पथ प्रदर्शकको प्रबन्ध गर्नु पर्नेछ ।

छ. पर्यटकीय सेवा सञ्चालकले विभागसंग सम्झौता गरिसके पछि निजले अन्य कुनै व्यक्ति, फर्म र कम्पनीका नाममा हकहस्तान्तरण गर्न पाउने छैन् । अन्य प्रयोजनको लागि आफ्नो प्रतिनिधि तोक्न वा घर जग्गा, टेण्टेड क्याम्प भाडा वा अन्य कुनै बैंकमा धितो वा जमानीमा राख्न पाइने छैन ।

ज. पर्यटकीय सेवा सञ्चालकले जैविक विविधता तथा वातावरण संरक्षण, चोरी शिकार नियन्त्रण, वासस्थान व्यवस्थापन, संरक्षित क्षेत्रको भौतिक पूर्वाधार विकास/मर्मत सुधार कार्यमा सहयोग पुऱ्याउन पर्नेछ ।

झ. पर्यटकीय सेवा सञ्चालकले क्याम्पफायरको लागि मात्र संरक्षित क्षेत्रको कार्यालयले तोकेको स्थानबाट राजश्व बुझाई तोकिएको परिमाणको दाउरा संकलन गरी प्रयोग गर्न पाउनेछ । खाना पकाउन र पानी तताउने प्रयोजनका लागि दाउराको प्रयोग गर्न पाइने छैन् ।

ञ. विना ईजाजत संरक्षित क्षेत्रभित्र व्यावसायिक चलचित्र बनाउने व्यक्ति वा संस्थालाई राख्न तथा सेवा उपलब्ध गराउन पाइने छैन ।

ट. पर्यटकीय क्रियाकलाप सञ्चालन गर्दा जम्मा भएको फोहोरमैलालाई तोकिए बमोजिम व्यवसायी स्वयम्ले नै संरक्षित क्षेत्र बाहिर उचित व्यवस्थापन गर्नु पर्नेछ ।

ठ. पर्यटकीय क्रियाकलाप सञ्चालन गर्दा स्थानीय संस्कृति र परम्परा झल्काउने कार्यकम साँझ ६ बजे देखि ९ बजेसम्म संचालन गर्न सकिने छ ।

ड. पर्यटकीय सेवा सञ्चालकले सम्झौता विपरीत काम गर्न गराउन पाउने छैन । यस्तो कार्य गरेमा सम्वन्धित कार्यालयले पहिलो पटक ३५ दिनको समय दिई विपरीत कार्य सच्याउन पर्ने छ । विपरीत कर्यावाट पर्न गएको संरक्षित क्षेत्रको क्षतिको उचित क्षतिपूर्ति वा दण्ड जरिवाना गरिनेछ ।

ढ. पर्यटकीय सेवा संचालन गर्दा आवश्यक पर्ने उर्जाको लागि सौर्यउर्जा र ध्वनिरहित जनरेटर संचालन गर्न पाइने छ ।

ण. तराईका संरक्षित क्षेत्रमा संचालन हुने पर्यटकीय क्रियाकलापहरु जेष्ठ १५ देखि भाद्र मसान्तसम्म पूर्णरुपमा बन्द गर्नु पर्ने छ ।

११. कार्यविधि लागू हुने संरक्षित क्षेत्रहरु :

क. राष्ट्रिय निकुञ्ज र त्यसको मध्यवर्ती क्षेत्र,

ख. वन्यजन्तु आरक्ष र त्यसको मध्यवर्ती क्षेत्र,

ग. शिकार आरक्ष र त्यसको मध्यवर्ती क्षेत्र र

घ. संरक्षण क्षेत्र ।

१२. वातावरणीय पक्ष :

क. संरक्षित क्षेत्रमा निर्माण गरिने सम्पूर्ण भौतिक संरचनाहरु, भवनहरु, टेण्टबाट सञ्चालन गरिने क्याम्पहरु वातावरणमैत्री हुनु पर्नेछ ।

ख. सेवा संचालन गर्दा निस्कने फोहरमैला, पानीको मुहान, खोला, नदी वा तालमा मिसाउन पाईने छैन । प्लाष्टिकजन्य वस्तुहरुको प्रयोग निषेध गरिएको छ ।

१३. प्रवेश व्यवस्था :

क. संरक्षित क्षेत्रभित्र प्रवेश गर्ने पर्यटकले प्रवेश अनुमति-पत्र लिई कार्यालयले तोकेको प्रवेशद्वारबाट मात्र प्रवेश गर्नु पर्नेछ । संरक्षित क्षेत्रका कर्मचारी तथा सुरक्षाकर्मीहरुबाट चेकजांच गर्दा प्रवेश अनुमति अनिवार्य देखाउनु पर्नेछ । पर्यटकले संरक्षित क्षेत्रभित्र रहदा सम्म प्रवेश पत्र अनिवार्यरुपमा साथमा राख्नु पर्ने छ ।

१४. राजश्व तथा शुल्कहरु :

अ. पर्यटकीय सेवा सञ्चालकबाट वार्षिकरुपमा चियापसल, होटल/लज/रिर्सोट, टेण्टेड क्याम्पको क्षमता, स्थान र सेवा सुविधाको आधारमा व्यवसायको वर्गीकरण अनुसार राजश्व रकम (अनुसूची-२) सम्बन्धित कार्यालयमा र संरक्षण शुल्क

राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोषमा र कोषको कार्यालय नभएको स्थानमा वा मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समिति एवं संरक्षण क्षेत्रको कार्यालयमा बुझाउनु पर्नेछ। अन्य पर्यटकीय कियाकलाप सञ्चालनका लागि तोकिएको राजस्व बुझाउन पर्नेछ।

आ. सेवा संचालन गरे बापत बुझाउनु पर्ने राजस्व वरावरको रकम बैंक जमानत (श्रावण १ गतेदेखि आषाढ मसान्तसम्म) अग्रिम रुपमा प्रत्येक आर्थिक वर्षमा सवन्धित कार्यालयमा राख्नु पर्ने छ।

इ. संरक्षित क्षेत्रअनुसार राजस्व तथा सेवा शुल्क वर्गीकरण अनुसूची-२ अनुसार हुनेछ।

ई. संरक्षण शुल्कको हकमा चितवन, सगरमाथा, लाङ्गटाङ्ग राष्ट्रिय निकुञ्जहरुमा राजश्व बराबरको रकम जम्मा गर्नु पर्नेछ। बर्दिया राष्ट्रिय निकुञ्जमा राजश्वको ५० प्रतिशत र बाँकी निकुञ्ज, आरक्ष, शिकार आरक्ष र संरक्षण क्षेत्रहरुमा राजस्वको २५ प्रतिशत संरक्षण शुल्क वुझाउनु पर्नेछ।

उ. प्रस्तावित पर्यटकीय सेवा संचालन गर्न आवस्यक पर्ने भौतिक संरचनाको निर्माण एक आर्थिक वर्ष भित्र ६ महिनाको अवधिमा सम्पन्न गर्नु पर्नेछ। राजश्व तथा संरक्षण शुल्क पर्यटकीय सेवा सञ्चालन भएको मितिबाट लागू हुनेछ।

ऊ. राजश्व रकम ५ वर्षसम्म यथावत रहने र त्यसपछि प्रत्येक वर्ष चक्रबृत्तिका दरले १० प्रतिशत राजस्व थप हुनेछ।

ए. राजश्व तथा संरक्षण शुल्क चौमासिकरुपमा चालु आर्थिक वर्षभित्रै बुझाईसक्नु पर्नेछ। आर्थिक वर्षभित्र नबुझाएमा आउने आर्थिक वर्षको पहिलो चौमासिकमा १० प्रतिशत र दोस्रो चौमासिकमा १५ प्रतिशत र तेस्रो चौमासिकवाट २५ प्रतिशत राजस्व रकम थप गरी बुझाउनु पर्नेछ। एक वर्षभित्र पनि राजस्व तथा संरक्षण शुल्क नबुझाएमा पर्यटकीय सेवा बन्द गरिनेछ र धरौटी वापतको रकम जफत हुनेछ।

ऐ. राष्ट्रिय विपत्ति र असहज भएको अवस्थामा राजस्व र संरक्षण शुल्कको हकमा नेपाल सरकारको निर्णय अनुसार हुनेछ। प्रकृतिक प्रकोप (आगलागि, हावाहुरी, भूइचालो) बाट भौतिक संरचना क्षतिभई पर्यटकीय सेवा वन्द गर्नु परेमा तिन महिनाको समय अवधिमा पूर्ननिर्माण गर्ने सो आधिको राजस्व र संरक्षण शुल्क लाग्ने छैन्।

१५. निर्माण तथा मर्मत सुधार :

क. भौतिक तथा स्थायी संरचना निर्माण गर्नु पूर्व नक्शाँङ्कन तयार गरेर विभागवाट स्वीकृति लिएर गर्नु पर्नेछ।

ख. सम्झौताको अवधि पूरा भएपछि निर्मित सम्पूर्ण भौतिक पूर्वाधार व्यवसायीको हुने छ। निजले छोडेमा सो को स्वामित्व सम्बन्धित संरक्षित क्षेत्रको हुनेछ।

१६. अनुगमन/मूल्याङ्कन समिति :

क. पर्यटकीय सेवा र कियाकलाप सम्बन्धित कार्यालयले नियमित रुपमा अनुगमन गर्नुपर्ने छ।

ख. सेवा सम्झौता अवधिको ५/५ वर्षमा नियमित र अन्तिम पटक सम्झौता समाप्त हुने वर्ष भन्दा अघिल्लो वर्षमा विभागबाट गठन गरिएको अनुगमन र मूल्याङ्कन समितिले सेवा, सुविधा र कार्यक्षमताको अतिरिक्त जैविक विविधता संरक्षण र स्थानीय बासिन्दाहरुलाई पुऱ्याएको सहयोगसम्बन्धमा आवधिक मूल्याङ्कन (अनुसूची-३) वमोजिम गर्नेछ। मूल्याङ्कनबाट आएका सुझावको आधारमा मन्त्रालयले सेवा तथा अन्य विषयहरुमा हेरफेर तथा परिवर्तन गर्न सक्नेछ।

ग. अनुगमन/मूल्याङ्कन समिति देहाय बमोजिम गठन हुनेछ :
संयोजक : राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागले तोकेको प्रतिनिधि,
सदस्य : सम्बन्धित जिल्लाको उद्योग वाणिज्य संघले तोकेको प्रतिनिधि,
सदस्य : लेखा अधिकृत, राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग,
सदस्य : वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयले तोकेको पर्यापर्यटन विज्ञ,
सदस्य : विभागले तोकेको जीवपरिवृत्तीय शास्त्री
सदस्य सचिव : सम्बन्धित कार्यालयको प्रमुख संरक्षण अधिकृत/संरक्षण अधिकृत

पर्यटकीय सेवा र कियाकलाप सुधार र प्रभावकारी बनाउन समितिबाट प्राप्त प्रतिवेदनको आधारमा मन्त्रालयले व्यवसायीलाई सुझाव तथा निर्देशन दिन सक्ने छ।

१७. पर्यटकीय सेवाको विवरण :

संरक्षित क्षेत्रले आफ्नो क्षेत्रमा पर्यटकिय क्रियाकलाप/गतिविधि, प्रवेशद्धार, पदमार्ग, होटल/लज/रिसोंट, टेण्टेड क्याम्प र चिया पसल स्थापना तथा सञ्चालन क्षेत्रको एकिन गरि आ-आफ्नो व्यवस्थापन योजनामा समावेश गरि स्वीकृत गराउनु पर्नेछ ।

१८. विवाद निरुपण :

यो कार्यविधि कार्यान्वयन गर्दा आई पर्ने कुनै पनि विवादको निरुपण विभागले गर्नेछ र सो उपर चित्त नबुझेमा वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयको निर्णय अन्तिम हुनेछ ।

१९. विविध :

क. सेवा सञ्चालकले वार्षिक प्रगति विवरण सम्बन्धित कार्यालयमा वार्षिकरुपमा पेश गर्नु पर्नेछ ।

ख. पर्यटकीय सेवा संचालन गर्ने संझौता वमोजिमको राजस्व र संरक्षण शुल्क एंव कर रकमहरु तोकिएको अवधिभित्र नवुझाउने पर्यटन व्यवसायी/उद्योगलाई भविश्यमा यस्तो व्यवसाय संचालन एंव सहभागी हुन नपाउने गरी वन्चित गर्ने र त्यस्ता उद्योगलाई कालो सूचिमा सूचिकृत गरी कानुन वमाजिम कार्वाही गरिनेछ ।

ग. सेवा सञ्चालन कार्ययोजना तथा वर्हिगमन योजना :सेवा सञ्चालकले सेवा अवधिको कार्ययोजना बनाई विभागबाट स्वीकृत गराई सेवा सञ्चालन गर्नु पर्नेछ । सेवा अवधि समाप्त हुनु भन्दा १ वर्ष अगाडि नै वर्हिगमन योजना (Exit Plan) स्वीकृत गराई लागू गर्नु पर्नेछ ।

घ. पर्यटन व्यवसाय संचालन गर्दा संचालकलाई कुनै व्यवहारिक असुविधा पर्न गएमा प्रमुख संरक्षण अधिकृत/संरक्षण अधिकृतको सिफारिससाथ संशोधन गर्नु पर्ने कारणको विस्तृत विवरण विभागमा पेश गर्नु पर्नेछ । विभागबाट सो समस्याको समाधान हुन नसक्ने अवस्था भएमा सिफारिस सहित वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयमा पठाउन सकिनेछ । मन्त्रालयले गरेको निर्णय अन्तिम हुनेछ ।

अनुसूची-१

होटल/लज/रिसोर्ट, टेण्टेड क्याम्प र चिया पसलहरु सञ्चालन सम्बन्धमा कानुनी व्यवस्था :

क. राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ :

दफा ६ : राष्ट्रिय निकुञ्ज वा आरक्षभित्र सेवेवा सञ्चालन : (१) राष्ट्रिय निकुञ्ज, आरक्ष वा संरक्षण क्षेत्रको सर्वोपरिहितको निमित्त नेपाल सरकारले स्वयं वा तोकिए बमोजिमको कार्यविधि अपनाई कसैसित करार गरी होटल, लज, सार्वजनिक यातायात वा यस्तै किसिमका अन्य सेवा वा सुविधाको व्यवस्था गर्न सक्नेछ । (२) उपदफा (१) बमोजिम करार नगरी कुनै पनि व्यक्तिले राष्ट्रिय निकुञ्ज, आरक्ष वा संरक्षणक्षेत्र भित्र जुनसुकै किसिमको सेवा वा सुविधा सञ्चालन गर्न पाउने छैन ।

ख. राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण नियमावली, २०३० :

नियम ३ : निकुञ्ज वा आरक्षभित्र संचालन गरिने सेवा : (१) ऐनको दफा ६ बमोजिमको कुनै सेवा सुविधा नेपाल सरकारले कसैबाट सञ्चालन गराउन चाहेमा त्यस्तो सेवा वा सुविधा सम्बन्धी आवश्यक विवरण खोली त्यस्तो सेवा वा सुविधा के कस्तो शर्तमा सञ्चालन गर्न सक्ने हो सो सबै कुरा खुलाई शिल्ड टेण्डर दिनको लागि कम्तिमा ३५ (पैंतीस) दिनको म्याद तोकी प्रमुख पत्र पत्रिकामा सूचना प्रकाशित गर्नुपर्छ र त्यस्तो टेण्डरको सूचनामा टेण्डर पेश गर्नु पर्ने कार्यालय वा अधिकृत र टेण्डर खोलिने समय समेत तोक्नु पर्छ ।

(२) उपनियम (१) बमोजिम म्यादभित्र पर्न आएका टेण्डरहरु रीतपूर्वकको नभए वा सन्तोषप्रद नभएको भन्ने नेपाल सरकारलाई लागेमा अर्को टेण्डर माग गर्नका लागि पुनः सूचना प्रकाशित गर्न सक्नेछ ।

(३) उपनियम (१) वा (२) बमोजिम पेश भएको टेण्डर मध्ये नेपाल सरकारलाई सबैभन्दा बढी राजश्व (रोयल्टी) कबूल गर्नेको स्वीकार गर्नुपर्छ ।

तर कुनै खास अवस्थामा कम्ती राजश्व (रोयल्टी कबूल गर्नेको टेण्डर पनि स्वीकार गर्न सकिनेछ र त्यस्तोमा टेण्डर स्वीकार गर्ने अधिकारीले सो गर्नु परेको कारण समेत जनाई राख्नुपर्छ।

(४) राष्ट्रिय निकुञ्ज वा आरक्षभित्र कुनै सेवा वा सुविधा सञ्चालन गर्नको लागि बोलकबोल गर्ने व्यक्तिले त्यस्तो सेवा वा सुविधा संचालन गर्ने सम्बन्धमा कुनै किसिमको निर्माण कार्य गर्नु पर्दा त्यसको विस्तृत आयोजना तयार गरी नेपाल सर कारबाट स्वीकृत गराउनु पर्नेछ।

ग. हिमाली राष्ट्रिय निकुञ्ज नियमावली, २०३६ :

नियम २८ : नेपाल सरकारले निकुञ्जको हितका लागि सेवा संचालन गर्न गराउन सक्नेः (१) निकुञ्जको हितको लागि नेपाल सरकारले निकुञ्जभित्र होटल, लज, छाप्रो, सार्वजनिक यातायात वा यस्तै किसिमका अन्य सेवा वा सुविधाको व्यवस्था आफैं वा कुनै व्यक्तिसित करार गरी संचालन गर्न गराउन सक्नेछ।

(२) उपनियम (१) बमोजिम अन्य व्यक्तिबाट सेवा संचालन गराउंदा नेपाल सरकारले आवश्यकतानुसार त्यसको शर्त तोक्न सक्नेछ।

(३) यो नियमावली लागू हुनुभन्दा अघिदेखि निकुञ्जभित्र संचालन भएको होटल, लज, रेष्टुरां वा चिया पसलका मालिकले यो नियमावली प्रारम्भ भएको मितिले छ महिनाभित्र यस नियमावली बमोजिम नेपाल सरकारसित करार गर्नु पर्नेछ।

घ. खप्तड राष्ट्रिय निकुञ्ज नियमावली, २०४४ :

नियम ३२ : नेपाल सरकारले निकुञ्जको हितका लागि सेवा सञ्चालन गर्न गराउन सक्नेः (१) निकुञ्जको हितको लागि नेपाल सरकारले निकुञ्जभित्र होटल, लज, छाप्रो, सार्वजनिक यातायात वा यस्तै किसिमका अन्य सेवा वा सुविधाको व्यवस्था आफैं वा अन्य व्यक्तिसित करार गरी संचालन गर्न गराउन सक्नेछ।

(२) उपनियम (१) बमोजिम अन्य व्यक्तिबाट सेवा सञ्चालन गराउँदा नेपाल सरकारले आवश्यकतानुसार त्यसको शर्त तोक्न सक्नेछ।

(३) यो नियमावली लागू हुनुभन्दा अघिदेखि निकुञ्जभित्र संचालन भएको होटल, लज, रेष्टुरां वा चिया पसलका मालिकले यो नियमावली प्रारम्भ भएको मितिले छ महिनाभित्र यस नियमावली बमोजिम नेपाल सरकारसंग करार गर्नु पर्नेछ।

ङ. मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन नियमावली, २०५२ :

नियम ३३ : मध्यवर्ती क्षेत्रभित्र संचालन गरिने सेवा : (१) मन्त्रालयले मध्यवर्ती क्षेत्रभित्र ऐनको दफा ६ बमोजिमको कुनै सेवा वा सुविधा कसैबाट सञ्चालन गराउन चाहेमा त्यस्तो सेवा वा सुविधा सम्बन्धी आवश्यक विवरण खोली त्यस्तो सेवा वा सुविधा के कस्तो शर्तमा सञ्चालन गर्न सक्ने हो सो सबै कुरा खुलाई सिल्ड टेण्डर दिनको लागि कम्तीमा ३५ (पैतीस) दिनको म्याद तोकी प्रमुख पत्र पत्रिकामा सूचना प्रकाशित गर्नु पर्नेछ र त्यस्तो टेण्डरको सूचनामा टेण्डर पेश गर्नुपर्ने कार्यालय वा अधिकारी र टेण्डर खोलिने समय समेत तोक्नु पर्नेछ।

(२) उपनियम (१) बमोजिम म्यादभित्र पर्न आएका टेण्डरहरु रीतपूर्वक नभए वा सन्तोषप्रद नभएको भन्ने मन्त्रालयलाई लागेमा अर्को टेण्डरहरु रीतपूर्वक नभए वा सन्तोषप्रद नभएको भन्ने मन्त्रालयलाई लागेमा अर्को टेण्डर माग गर्नको लागि पुनः सूचना प्रकाशन गर्न सक्नेछ।

(३) उपनियम (१) वा (२) बमोजिम पेश भएको टेण्डर मध्ये मन्त्रालयले सबैभन्दा बढी राजश्व (रोयल्टी) कबूल गर्ने र वातावरण संरक्षणको दृष्टिबाट उपयुक्त हुने टेण्डर स्वीकार गर्नुपर्नेछ।

तर कुनै खास अवस्थामा मन्त्रालयले कम्ती रोयल्टी कबूल गर्नेको टेण्डर पनि स्वीकार गर्न सक्नेछ र त्यस्तोमा टेण्डर स्वीकार गर्ने अधिकारीले सो गर्नु परेको कारण समेत जनाई राख्नु पर्नेछ।

(४) मध्यवर्ती क्षेत्रभित्र कुनै सेवा वा सुविधा सञ्चालन गर्नको लागि बोलकबोल गर्ने व्यक्तिले त्यस्तो सेवा वा सुविधा सञ्चालन गर्ने सम्बन्धमा कुनै किसिमको निर्माण कार्य गर्नु पर्दा त्यसको विस्तृत आयोजना तयार गरी मन्त्रालयबाट स्वीकृत गराउनु पर्नेछ।

च. संरक्षण क्षेत्र व्यवस्थापन नियमावली, २०५३ :

नियम २२ : संरक्षण क्षेत्रभित्र सेवा व्यवसाय सञ्चालन गर्ने : (१) कुनै व्यक्तिले संस्थासंग करार गरेर संरक्षण क्षेत्रभित्रको कुनै जग्गामा होटेल, लज, सार्वजनिक यातायात वा यस्तै किसिमका अन्य सेवा व्यवसाय सञ्चालन गर्न सक्नेछ।

(२) उपनियम (१) बमोजिमको करार गर्नु पूर्व संस्थाले सम्बन्धित समिति र संरक्षण अधिकृतसंग परामर्श लिन सक्नेछ।

छ. संरक्षण क्षेत्र सरकारी व्यवस्थापन नियमावली, २०५७ :

नियम ३४ : संरक्षण क्षेत्रभित्र सेवा वा सुविधा सञ्चालन गर्नुः (१) संरक्षण क्षेत्रभित्रका सरकारी जग्गामा ऐनको दफा ६ बमोजिमका सेवा वा सुविधा सञ्चालन गर्न चाहने व्यक्ति वा संस्थाले प्रस्ताव सहित संरक्षक समक्ष निवेदन पेश गर्नु पर्नेछ।

(२) उपनियम (१) बमोजिम निवेदन प्राप्त हुन आएमा आवश्यक छानविन गरी संरक्षकले आफ्नो राय सहित विभाग समक्ष पेश गर्नु पर्नेछ।

(३) उपनियम (२) बमोजिम प्राप्त हुन आएको निवेदनमा विभागले आफ्नो राय एवं सिफारिस सहित मन्त्रालय समक्ष पे श गर्नुपर्नेछ।

(४) उपनियम (३) बमोजिम प्राप्त हुन आएको निवेदनका सम्बन्धमा मन्त्रालयले सम्बन्धित व्यक्ति वा संस्थासंग करार गरी त्यस्तो सेवा वा सुविधा सञ्चालन गर्न स्वीकृति दिन सक्नेछ।

अनुसूची-२

क. चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज र त्यसको मध्यवर्ती क्षेत्रको लागि राजश्व वार्षिक रु. :

- ६० जना क्षमता भएको लागि न्यूनतम रु. २० लाख (वीस लाख),
- ६० जनाभन्दा कम क्षमताको लागि न्यूनतम रु.२० लाख (वीस लाख) को आधारमा तोकिने छ।

ख. बर्दिया राष्ट्रिय निकुञ्ज र त्यसको मध्यवर्ती क्षेत्रको लागि राजश्व वार्षिक रु. :

- ६० जना क्षमता भएको लागि न्यूनतम रु. १५ लाख (पन्ध्र लाख),
- ६० जनाभन्दा कम क्षमताको लागि न्यूनतम रु १५ लाख (पन्ध्र लाख), को आधारमा तोकिने छ।

ग. बांके राष्ट्रिय निकुञ्ज र त्यसको मध्यवर्ती क्षेत्रको लागि राजश्व वार्षिक रु. :

- ३० जना क्षमता भएको लागि न्यूनतम रु. ५ लाख (पांच लाख),
- ३० जनाभन्दा कम क्षमताको लागि न्यूनतम रु. ५ लाख (पांच लाख) को आधारमा तोकिने छ।

घ. शुक्लाफांटा वन्यजन्तु आरक्ष र त्यसको मध्यवर्ती क्षेत्रको लागि राजश्व वार्षिक रु. :

- ३० जना क्षमता भएको लागि न्यूनतम रु. ५ लाख (पांच लाख),
- ३० जनाभन्दा कम क्षमताको लागि न्यूनतम रु.५ लाख (पांच लाख) को आधारमा तोकिने छ।

ङ. पर्सा वन्यजन्तु आरक्ष र त्यसको मध्यवर्ती क्षेत्रको लागि राजश्व वार्षिक रु. :

- ३० जना क्षमता भएको लागि न्यूनतम रु. ५ लाख (पांच लाख),
- ३० जनाभन्दा कम क्षमताको लागि न्यूनतम रु.५ लाख (पांच लाख) को आधारमा तोकिने छ।

च. कोशीटप्पु वन्यजन्तु आरक्ष र त्यसको मध्यवर्ती क्षेत्रको लागि राजश्व वार्षिक रु. :

- ३० जना क्षमता भएको लागि न्यूनतम रु. ५ लाख (पांच लाख),

- ३० जनाभन्दा कम क्षमताको लागि न्यूनतम रु.५ लाख (पांच लाख) को आधारमा तोकिने छ।

छ. लाङटाङ राष्ट्रिय निकुञ्ज र त्यसको मध्यवर्ती क्षेत्रको लागि राजश्व वार्षिक रु. :

क वर्गको लागि न्यूनतम रु. २,०००००। (दुई लाख)

ख वर्गको लागि न्यूनतम रु. १५००००। (एक लाख पचास हजार)

ग वर्गको लागि न्यूनतमर् रु. १०००००। (एक लाख)

घ वर्गको लागि न्यूनतम रु. २५,०००। (पच्चीस हजार)

ज. सगरमाथा राष्ट्रिय निकुञ्ज र त्यसको मध्यवर्ती क्षेत्रको लागि राजश्व वार्षिक रु. :

क वर्गको लागि न्यूनतम रु. २५,०००००। (पच्चीस लाख)

ख वर्गको लागि न्यूनतम रु. २०,०००००। (वीस दश लाख)

ग वर्गको लागि न्यूनतम रु. १५,००००। (पन्ध्र लाख)

घ वर्गको लागि न्यूनतम रु. १,०००००। (एक लाख)

झ. रारा राष्ट्रिय निकुञ्ज र त्यसको मध्यवर्ती क्षेत्रको लागि राजश्व वार्षिक रु. :

क वर्गको लागि न्यूनतम रु. १,०००००। (एक लाख)

ख वर्गको लागि न्यूनतम रु. ७५,०००। (पचहत्तर हजार)

ग वर्गको लागि न्यूनतम रु. ५०,०००। (पचास हजार)

घ वर्गको लागि न्यूनतम रु. १०,०००। (दश हजार)

ञ. शे-फोक्सुण्डो राष्ट्रिय निकुञ्ज र त्यसको मध्यवर्ती क्षेत्रको लागि राजश्व वार्षिक रु. :

क वर्गको लागि न्यूनतम रु. १,०००००। (एक लाख)

ख वर्गको लागि न्यूनतम रु. ७५,०००। (पचहत्तर हजार)

ग वर्गको लागि न्यूनतम रु. ५०,०००। (पचास हजार)

घ वर्गको लागि न्यूनतम रु. १०,०००। (दश हजार)

ट. मकालु वरुण राष्ट्रिय निकुञ्ज र त्यसको मध्यवर्ती क्षेत्रको लागि राजश्व वार्षिक रु. :

क वर्गको लागि न्यूनतम रु. १,०००००। (एक लाख)

ख वर्गको लागि न्यूनतम रु. ७५,०००। (पचहत्तर हजार)

ग वर्गको लागि न्यूनतम रु. ५०,०००। (पचास हजार)

घ वर्गको लागि न्यूनतम रु. १०,०००। (दश हजार)

ठ. खप्तड राष्ट्रिय निकुञ्ज र त्यसको मध्यवर्ती क्षेत्रको लागि राजश्व वार्षिक रु. :

क वर्गको लागि न्यूनतम रु. १,०००००। (एक लाख)

ख वर्गको लागि न्यूनतम रु. ७५,०००। (पचहत्तर हजार)

ग वर्गको लागि न्यूनतम रु. ५०,०००। (पचास हजार)

घ वर्गको लागि न्यूनतम रु. १०,०००। (दश हजार)

ड. ढोरपाटन शिकार आरक्ष र त्यसको मध्यवर्ती क्षेत्रको लागि राजश्व वार्षिक रु. :

क वर्गको लागि न्यूनतम रु. १,०००००। (एक लाख)

ख वर्गको लागि न्यूनतम रु. ७५,०००। (पचहत्तर हजार)

ग वर्गको लागि न्यूनतम रु. ५०,०००। (पचास हजार)

घ वर्गको लागि न्यूनतम रु. १०,०००। (दश हजार)

ढ. कञ्चनजंघा संरक्षण क्षेत्रको लागि राजश्व वार्षिक रु. :

क वर्गको लागि न्यूनतम रु. १,०००००। (एक लाख)

ख वर्गको लागि न्यूनतम रु. ७५,०००। (पचहत्तर हजार)

ग वर्गको लागि न्यूनतम रु. ५०,०००। (पचास हजार)

घ वर्गको लागि न्यूनतम रु. १०,०००। (दश हजार)

ण. अपिनाम्पा संरक्षण क्षेत्रको लागि राजश्व वार्षिक रु. :

क वर्गको लागि न्यूनतम रु. १,०००००। (एक लाख)

ख वर्गको लागि न्यूनतम रु. ७५,०००। (पचहत्तर हजार)

ग वर्गको लागि न्यूनतम रु. ५०,०००। (पचास हजार)

घ वर्गको लागि न्यूनतम रु. १०,०००। (दश हजार)

त. शिवपुरी नागार्जुन राष्ट्रिय निकुञ्ज :

शिवपुरी नागर्जुन राष्ट्रिय निकुञ्ज र त्यसको मध्यवर्ती क्षेत्रको लागि राजश्व वार्षिक रु.

(क) क वर्गको लागि न्यूनतम रु. १०,००,०००।- (दश लाख)

(ख) ख वर्गको लागि न्यूनतम रु. ७,००,०००।- (सात लाख)

(ग) ग वर्गको लागि न्यूनतम रु. ५,००,०००।- (पांच लाख)

(घ) घ वर्गको लागि न्यूनतम रु. १,००,०००।- (एक लाख)

थ. वर्गीकरणका आधारहरु

क वर्ग = ९ कोठा /टेण्ट

ख वर्ग = ६ कोठा/टेण्ट

ग वर्ग = ३ कोठा / टेण्ट

घ वर्ग = चिया पसल र रेष्टुरेन्ट

अनुसूची-३

सेवा संचालन मूल्यांकनका आधारहरु

१. **आर्थिक पक्ष** :

(क) व्यवसाय संचालन गर्नको लागि धान्ने पूंजी/श्रोत

(ख) कवोल रकम (राजश्व र संरक्षण शुल्क)

(ग) वुझाउनु पर्ने राजश्व एवं करहरु चुक्ता गरेको प्रमाण

२. **प्राविधिक पक्ष** :

(क) पर्या पर्यटन सेवा संचालन गरेको अनुभव

(ख) प्राविधिक जनशक्ति तथा दक्षता

(ग) पर्यटकीय सेवा संचालनको लागि आवश्यक पर्ने वातावरणमैत्री भौतिक पूर्वाधार तथा उपकरणहरु (सवारी साधन, हात्ती, घोडा आदि)

(घ) जैविक विविधता संरक्षण सम्बन्धी प्रस्तावित कार्यहरुको श्रृजनात्मक प्रस्तावहरु

३. **वातावरणीय पक्ष** :

(क) फोहोर व्यवस्थापन तथा वातावरण संरक्षण गर्न आवश्यक पर्ने कार्यहरुको कार्य योजना ।

४. पर्यटकीय सेवा संचालनका प्राविधिक आर्थिक प्रस्तावको मूल्याङ्कनका आधारहरुः

क्र.सं.	**पर्यटकीय सेवाहरु**	**आधार (१-१०)**	**प्राप्ताङ्ग**	**कैफियत**
१.	पर्या पर्यटन सेवा संचालन गरेको अनुभव			
२.	प्राविधिक जनशक्तिको विवरण प्रकृति पथ प्रदर्शक, ड्राइभर, मेकानिक्स, कर्मचारी आदि ।			
३.	पर्यटकीय सेवा संचालनको लागि आवश्यक पर्ने वातावरणमैत्री भौतिक पूर्वाधारः (क) भवनको स्पेशिफिकेशन लागत अनुमान (ख) सवारी साधान र वोझबाहकको विवरण (ग) हात्ती, घोडाको विवरण			
४.	जैविक विविधता संरक्षण सम्वन्धी प्रस्तावित कार्यक्रमहरुको सृजनात्मक प्रस्तावहरु (क) वासस्थान संरक्षण सुधार, घांसे मैदान व्यवस्थापन, पानीको स्रोत व्यवस्थापन (ख) मध्यवर्ती क्षेत्रमा बृक्षारोपण, तारवार सम्वन्धी विवरण (ग) संरक्षण शिक्षा सम्वन्धी कार्यक्रम			
५.	सामाजिक दायित्व (Social corporate Responsibility) सम्वन्धी कामको विवरण			
६.	फोहोर व्यवस्थापन - ठोस - सड्ने गल्ने			
७.	अन्य			
	आर्थिक पक्ष			
	क.			
	ख.			
	ग.			

५. आवधिक पर्यटकीय सेवा अनुगमन र मूल्यांङ्कनका आधारहरु :

क.सं.	पर्यटकीय सेवाहरु	आधार (१-१०)	प्राप्ताङ्क	कैफियत
१.	भवनहरुको अवस्था (वातावरण मैत्री)			
२.	सवारी साधन (क) मोटर जडित (ख) हात्ती घोडा			
३.	फोहार व्यवस्थापन (क) ठोस (ख) सड्ने गल्ने (ग) दूषित पानी (Effulents)			
४.	आफ्नो क्षेत्रमा वाटोको अवस्था			
५.	जैविक विविधता संरक्षणमा सहयोग पुऱ्याएको विवरण (क) वासस्थान संरक्षण सुधार (घाँसेमैदान व्यवस्थापन, पानीको श्रोत व्यवस्थापन, (ख) मध्यवर्ती क्षेत्रमा वृक्षारोपण, तारवार (ग) संरक्षण शिक्षा कार्यक्रम -पोष्टर, पुस्तिका प्रकाशन, क्यालेण्डर प्रकाशन, विद्यालय/क्याम्पस कार्यक्रम, गोष्ठी/अन्तर क्रिया कार्यक्रम			
६.	सामाजिक दायित्व (Social Corporate Responsibility) सामुदायिक भौतिक संरचना निर्माण (वाटो, विद्यालय, पानीको व्यवस्था)			
७.	राजश्व संरक्षण शुल्क विवरण			

अनुसूची १.७

Coordination amongst the Law Enforcement Agencies for Illegal Wildlife Trade/Inside-Outside

Mr. Kamal Jung Kunwar & Mr. Ritesh Bhusan Basnet

नेपालमा वन्यजन्तु र वनस्पतिको चोरी शिकार तथा अवैध व्यापार नियन्त्रणका लागि सम्बद्ध निकायहरु बीचको समन्वय

१. वन्यजन्तु अपराध नियन्त्रण संरचनाको संक्षिप्त परिचय र कार्यविधि

२. केन्द्रीयस्तरको वन्यजन्तु अपराध नियन्त्रण इकाईका बैठक र निर्णयहरु

३. जिल्लास्तरको वन्यजन्तु अपराध नियन्त्रण इकाई गठन

४. वन्यजन्तु अपराध नियन्त्रण इकाई पछिका दिनमा हासिल केही उपलब्धीहरु

५. गैंडा संरक्षण

वन्यजन्तु अपराध नियन्त्रण संरचनाको संक्षिप्त परिचय

२०६७ मंसिर ७ गते मन्त्रिपरिषदको निर्णय :

- राष्ट्रिय वन्यजन्तु अपराध नियन्त्रण समन्वय समिति,
- केन्द्रियस्तरको वन्यजन्तु अपराध नियन्त्रण इकाई र
- जिल्लास्तरिय वन्यजन्तु अपराध नियन्त्रण इकाई

१. राष्ट्रिय वन्यजन्तु अपराध नियन्त्रण समन्वय समिति (National Wildlife Crime Control Coordination Committee)

वन्यजन्तुको चोरी शिकारी र यसका अंग प्रत्यङ्गको अवैध व्यापारलाई प्रभावकारी रुपमा नियन्त्रण गर्न कठिनाई भईरहेको अवस्थामा महत्वपूर्ण वन्यजन्तु सँधैको लागि लोप हुन जाने सम्भावनालाई मध्यनजर राखी यसको नियन्त्रणको लागि जिम्मेवार निकायहरुको प्रभावकारी समन्वयको आवश्यकता जरुरी रहेको छ। यी दुर्लभ सम्पदाको अवैध व्यापार नियन्त्रणको लागि एउटा छुट्टै निकायको स्थापनाको लागि सम्बन्धित क्षेत्रहरुबाट राय, सुझाव र सहयोग जुटाउन तथा आवश्यक राय सुझाव र निर्देशन दिनकालागि एक उच्चस्तरीय वन्यजन्तु अपराध नियन्त्रण समन्वय समिति गठन र स्थापना गर्न मनासिव भएकोले नेपाल सर कार (मन्त्रिपरिषद) को मिति २०६७।८।५ को निर्णय बमोजिम निम्नानुसारको संरचना स्थापना गरिएको छ।

राष्ट्रिय वन्यजन्तु अपराध नियन्त्रण समन्वय समिति (National Wildlife Crime Control Coordination Committee) सांगठनिक स्वरुप

१. मन्त्री, वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय	अध्यक्ष
२. सचिव, गृह मन्त्रालय	सदस्य
३. सचिव, रक्षा मन्त्रालय	सदस्य
४. सचिव, अर्थ मन्त्रालय	सदस्य
५. सचिव, कानुन तथा न्याय मन्त्रालय	सदस्य
६. सचिव, वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय	सदस्य
७. प्रधानसेनापति, नेपाली सेना	सदस्य
८. महानिरीक्षक, नेपाल प्रहरी	सदस्य
९. महानिरीक्षक, सशस्त्र प्रहरी	सदस्य
१०. प्रमुख, राष्ट्रिय अनुसन्धान विभाग	सदस्य
११. महानिर्देशक, रा.नि. तथा व.ज.सं. विभाग	सदस्य-सचिव

१. काम, कर्तव्य र अधिकार

- वन्यजन्तु अपराध नियन्त्रण गर्न अन्तरसरकारी र गैर सरकारी निकाय बीच समन्वय कायम गर्न आवस्यक नीति, कानुन तथा कार्यक्रम तर्जुमा गर्ने ।
- राष्ट्रिय तथा अन्तरराष्ट्रिय स्तरमा समन्वय र सहयोग बिस्तार गर्ने ।
- वन्यजन्तु अपराध नियन्त्रण इकाईको काम, कारवाहीको समन्वय, अनुगमन तथा निरीक्षण गर्ने ।
- वन्यजन्तु अपराध नियन्त्रण इकाईको लागि आवश्यक पर्ने जनशक्ति, साधन तथा स्रोतको व्यवस्या गर्ने ।
- वन्यजन्तु अपराध नियन्त्रण इकाईलाई वन्यजन्तु तथा वनस्पति सम्बन्धी अपराध नियन्त्रण गर्न आवश्यक राय सुझाव तथा निर्देशन दिने ।

केन्द्रीय वन्यजन्तु अपराध नियन्त्रण संरचनाको संक्षिप्त परिचय

वन्यजन्तुको चोरी शिकारी र यसका अंग प्रत्यङ्गको अवैध व्यापारलाई प्रभावकारी रुपमा नियन्त्रण गर्न कठिनाई भईरहेको अवस्थामा महत्वपूर्ण वन्यजन्तु संधैको लागि लोप हुन जाने सम्भावनालाई मध्यनजर राखी यसको नियन्त्रणको लागि जिम्मे वार निकायहरुको प्रभावकारी समन्वयको आवश्यकता जरुरी रहेको छ । यी दुर्लभ सम्पदाको अवैध व्यापार नियन्त्रणको लागि एउटा छुट्टै निकायको स्थापनाको लागि सम्बन्धित क्षेत्रहरुबाट राय, सुझाव र सहयोग जुटाउन लगायत आवश्यक राय सुझाव दिन, अवैध कारोवार नियन्त्रण गर्नका लागि एक सशक्त वन्यजन्तु अपराध नियन्त्रण इकाईको गठन र स्थापना गर्न मनासिव भएकोले नेपाल सरकार (मन्त्रिपरिषद) को मिति २०६७।८।५ को निर्णय बमोजिम निम्नानुसारको संरचना स्थापना गरिएको छ ।

२. केन्द्रीयस्तर वन्यजन्तु अपराध नियन्त्रण इकाई
(Wildlife Crime Control Bureau)

२.१ केन्द्रीयस्तरको वन्यजन्तु अपराध नियन्त्रण इकाईको सांगठनिक संरचना

१. महानिर्देशक, रा.नि. तथा व.ज.सं. विभाग	संयोजक
२. महानिर्देशक, वन विभाग	सदस्य
३. महानिर्देशक, भन्सार विभाग	सदस्य
४. सहायक रथी, नेपाली सेना	सदस्य
५. नायव प्रहरी महानिरीक्षक, केन्द्रिय अनुसन्धान व्युरो	सदस्य
६. नायव महानिरीक्षक, सशस्त्र प्रहरी	सदस्य
७. अनुसन्धान निर्देशक, राष्ट्रिय अनुसन्धान विभाग	सदस्य
८. नेपाल वन्यजन्तु संरक्षणमा कार्यरत गै.स.सं.२ प्रतिनिधि	सदस्य
९. उपमहानिर्देशक, रा.नि. तथा व.ज.सं. विभाग	सदस्य-सचिव

२. काम, कर्तव्य र अधिकार

- राष्ट्रिय वन्यजन्तु अपराध नियन्त्रण समन्वय समितिको निर्देशनमा वन्यजन्तुको शिकार तथा तिनका अङ्ग प्रत्यङ्गको अवैध व्यापार नियन्त्रण गर्ने ।
- अपराध नियन्त्रण गर्न सम्बद्ध निकायहरु बीच समन्वय गर्ने ।
- चोरी शिकार हुन नदिन र वन्यजन्तु र तिनका अङ्ग प्रत्यङ्गको अवैध व्यापार नियन्त्रण गर्न नियमित अनुगमन गर्ने ।
- उल्लेखित कार्यहरु गर्न आवश्यकता अनुसार जिल्लास्तरीय वन्यजन्तु अपराध नियन्त्रण इकाईको गठन र परिचालन गर्ने ।

३. सचिवालय व्यवस्थापन

- राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागमा केन्द्रीयस्तरको सचिवालय रहने ।
- सदस्यहरुः नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी, राष्ट्रिय अनुसन्धान विभाग, सशस्त्र प्रहरी, भन्सार विभाग, वन विभागका उप-सचिवस्तर वा सो सरहका प्रतिनिधि ।
- सचिवालय व्यवस्थापनको लागि आवश्यक पर्ने कर्मचारीहरु राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागले व्यवस्था गर्ने ।

२.५ काम, कर्तव्य र अधिकार

- केन्द्रीयस्तरको इकाईको मातहतमा रही वन्यजन्तु र तिनका अङ्ग प्रत्यङ्गको अवैध व्यापारलाई नियन्त्रण गर्ने ।
- अपराध नियन्त्रण गर्न सम्बद्ध निकायहरु बीच समन्वय गर्ने ।
- चोरी शिकार हुन नदिन र वन्यजन्तु र तिनका अङ्ग प्रत्यङ्गको अवैध व्यापार नियन्त्रण गर्न नियमित अनुगमन गर्ने ।
- वन्यजन्तुको संरक्षण तथा बन्यजन्तु अपराध सम्बन्धी आवश्यक नियन्त्रणको लागि नेपाल सरकारले गर्नुपर्ने नीतिगत, संस्थागत र कानूनी सुधारका सम्बन्धमा सुझाव पेश गर्ने ।
- केन्द्रीयस्तरमा रहेको इकाईलाई समय समयमा आफ्नो कार्यप्रगति पेश गर्ने ।

अन्य व्यवस्था

- जिल्लाको हकमा आवस्यकता अनुसार केन्द्रीय इकाईले निर्णय गरी विस्तार गर्ने ।
- जिल्लास्तरीय इकाईको सचिवालय सम्बन्धित रा.नि. तथा व.ज.आरक्ष कार्यालयमा रहने । निकुञ्ज तथा आरक्ष नभएको जिल्लाको हकमा यस्तो सचिवालय जिल्ला वन कार्यालयमा रहने ।
- जिल्लास्तरीय वन्यजन्तु अपराध नियन्त्रण इकाईले आवश्यकता अनुसार थप जनशक्ति परिचालन गर्न सक्ने ।

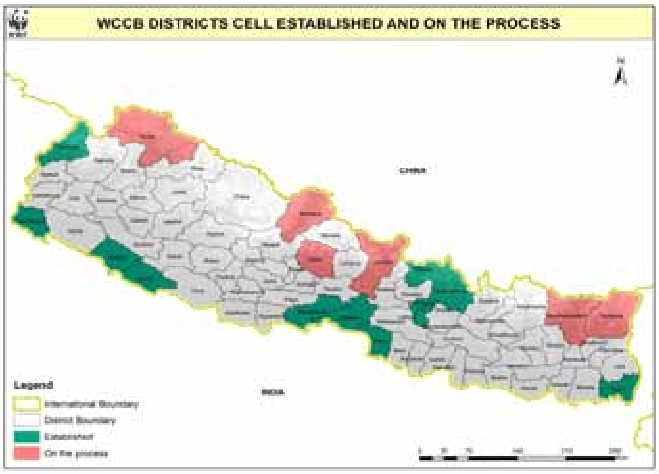

जिल्लास्तर व्युरो गठन

हालसम्म : काठमाडौं, भक्तपूर, ललितपूर, चितवन, नवलपरासी, बर्दिया, सिन्धुपाल्चोक, ताप्लेजुङ, रसुवा, दार्चुला, कञ्चनपुर, झापा, पर्सा, र बाँके समेत १४ ।

प्रक्रियामा : कास्की, मुस्ताङ, हुम्ला, संखुवासभा, गोरखा समेत ५ वटा

अनुसूची १.८

Human-Wildlife Conflict: Past experience, present scenario, and way forward:

Background/Context
- HWC as a negative interaction: Anthropogenic activities (unsustainable resource use)
- Invasion of alien plant species
- Poverty and lack of awareness
- Habitat degradation, loss & fragmentation-
- Loss of seasonal migration routes and shrinkage of wildlife habitats
- Increasing populations of wild animals requiring more space for their dispersal & seasonal migration
- Emerging as a key conservation challenge

Sources of conflict
- Small size of PAs
- Increasing human & livestock population in the vicinity
- Increasing resource use
- Depleting resources outside PA
- Wild animals' natural attraction to more nutritious crops
- Close proximity
- Ineffective of protection measures
- Preconceived misconception about PA

Types of conflict: Five major types of HWC

a. Wildlife to Human
i) Human casualty/injury (Elephant, Tiger, Rhino)
ii) Property loss (Elephant)
iii) Livestock depredation (Tiger, Leopard)
iv) Crop damage (Elephant, Rhino, Chital, Wild boar, Blue bull)

b. Human to Wildlife: Retaliatory action (Injury and killing)

Major wild animals involved in conflict

- ➢ Wild Elephant, Arna, Rhinoceros
- ➢ Tiger, snow leopard, common leopard
- ➢ Wild boar
- ➢ Spotted deer, Barking deer, Blue bull, Blue sheep
- ➢ Himalayan black bear and Sloth bear
- ➢ Himalayan tahr
- ➢ Rhesus and Langur monkeys

Incidents of HWC and Mitigation measures in the Past: Prior to BZ Program

Place	Incidences
Jumla	one female killed by Himalayan black bear in 2046
Jhapa	3 persons killed by wild elephant and one by Arna in Bahundangi, Jhapa in 2046
KTWR	Crop damage by wild elephant and Arna reported
CNP	One person killed by rhino and few by female tiger 1949__
BNP	One persons killed in Parewadar close to Babai Br. 2050
LNP	Crop damage by wild boar
ShWWR	Crop damage by wild boar
SWR	Crop damage by wild boar and Chital
SNP	Crop damage by Himalayan tahr
Rara	Crop damage by wild boar
Lumbini	Crop damage by blue bull
Bagphata	Two leopards came out from SWR
CNP	One phanit of Temple Tiger was killed by tiger in 2050
	one NTNC staff was killed and a researcher seriously injured by rhino
	One tiger was killed in Rautahat in 2049

<u>Measures</u>:

2040	One leopard captured from Jyatha, Kathmandu and send to Central Zoo
2046	Arna was killed by people and police in KTWR
	Ganesh Hatti and one wild elephant were killed in KTWR
	Thulo hatti was killed in Pilibhit, India
2049	One female tiger died after immobilization in Lamichaur, Kathmandu
2050	One male tiger darted and moved to CZ
	Stone wall in Shivapuri and Rara
	Barbed wire fencing (Chitwan, Bardiya, KTWR)
	Barbed wire fencing with trench (Chitwan, Bardiya) Game proof fencing (Suklaphanta)
	Sikaris from Sikari Adda were send to LNP to kill wild boars
	Wild boar declared as pest animal in 2035 and permitted to kill while they are in farmlands and also issue permit on payment of Rs 100/- to capture wild boar
	Construction of machan
	Traditional scaring device, scarecrow, flame, etc.
	Japanese proposal for 100 Km Solar fencing around in Terai PAs as a trial but was not accepted

Present HWC and measures employed:After BZ Program

2057	3 persons killed by elephant and 9 by rhino in Chitwan and 1by elephant in Bardiya
2o57	4 persons killed by bear in Langtang
2058	6 people were killed by tiger in Chitwan and 2 persons by tiger in Bardiya
2060	5 persons killed by tiger in Chitwan
2062	one person killed by rhino in Chitwan

	In MBNP, 31 persons were killed by bear from 1980 to 2007 and crop damage by goral and serow are reported
2060-61	2 elephants were electrocuted in Dang
	One captive elephant was killed by wild elephant in Chitwan & 2 elephants were killed in KTWR
2062/63	3 persons killed by tiger and one by rhino in Chitwan and 4 persons killed by elephant in Bardiya
2064	3 persons killed by elephants, 2 persons by tiger in Chitwan and 3 persons by elephants and 1 by rhino in Bardiya
	6 Arna electrocuted
	Many cases of common leopards are reported from KTM and hills
	Elephants cause a most pervasive destruction
	Tiger, a major species for human casualty
	Rhinoceros damage is in pocket area

Measures:

2060	One male tiger was killed in Kathar, Chitwan
	Mostly tigers were immobilized, captured and taken care of as problem animal or send to CZ if space is available Satellite monitoring of tiger
	Erection of solar fencing
	Diversification of crops (unpalatable to wild animals like mentha and chamomile)
	Wildlife Damage Relief Support Guidelines 2066
	Establishment of Relief funds by BZ
	Extensive awareness program
	Formation Quick Response Team

Perception

- The HWC, has become a regular phenomenon and pervasive: Africa, South Asia and South East Asia.
- The Human Elephant Conflict (HEC) is very high across Asia. It is reported that 1230 elephants were killed and 525 humans were killed by elephants in Sri Lanka from 1992 to 2001 period.
- In Nepal also, it is reported that 66 persons were killed by elephants in five districts in eastern part of the country within one and half decades since 1987 (Yadav 2002).
- A total economic value of crop loss accounted for NPR 12,253, NPR 10,108 and NPR 3391 in Jhapa, Bardiya, and Shukla, respectively (Shrestha et al, 2007).

Species	Fiscal Year 2066/67 (2009/10)		Fiscal Year 2067/68 (2010/011)		Fiscal Year 2068/069 (2011/012)		Total
	Casualty	Injury	Casualty	Injury	Casualty	Injury	
Wild elephant*	26	3	4	2	14	14	63
Rhinoceros	5	8	2	13	4	1	33
Tiger	6	-	1	1	3	1	12
Common leopard	8	-	2	5	3	-	18
Wild buffalo	-	5	1	1	3	3	13
Bear	-	7	1	-	1	-	9
Gaur	1	-	-	-	-	-	1
Total	46	23	11	22	28	19	149

*Elephant is the most pervasive (42%) and 70% human death from elephant

Way forward

- Promote electric/solar fencing in collaboration with communities and diversification of cash crops as cost effective and sustainable means for preventing wild animals from crop raiding.
- Set community based relief fund or insurance scheme with sufficient amount and well written fund management protocol.
- Establish well managed rescue centers for rescued problem wild animals and orphans, and release captured animals after treatment as early as feasible.
- Establish well equipped Wildlife Emergency Response Team that includes technician, immobilization drugs, equipment and transportation means for wildlife emergencies or for rescuing and rehabilitation. Advocate non-lethal solutions in controlling wild animals that are in conflict and destroy the animal only if there is no other option.
- Pay reasonable ex-gratia by the government in cases of attack or property loss instantly and simplify the government relief policy 2066 for prompt and sufficient amount delivery to the victims.
- Amend the prevailing policy of government to include the crop damage
- Develop a National HWC strategic document to bring all sectors, institutions, actors and issues together to deal this problem effectively.
- Upscale and replicate the cutting edge technologies in wildlife research and monitoring. Strengthen local capacity for monitoring of wildlife.
- Retain and maintain wildlife habitat quality by managing grasslands and water holes.
- Generate strong inter-institutional and governmental support for concerted effort to mitigate human-wildlife conflict.
- Foster in country and transboundary cooperation to control human-wildlife conflicts.

अनुसूची १.९

Successful Experience of MIST/SMART Application in Bardiya National Park:
Mr. Tika Ram Adhikari

Introduction

- Management Information System Tool (MIST) or Spatial Management and Reporting Tool (SMART)
- MIST or SMART is a custom-made, easy to use, flexible and powerful tool to improve management (Management of any sector).
- It provides up-to-date information for planning, decision-making and evaluation.
- (MIST) has been used for Monitoring Patrol System and Management development of a spatial to managers and planners with up-to-date information
- It can also be used to measure the effectiveness of management.
- SMART Patrol also a powerful tool for Protected area management provide up-to-date information
- Smart Patrol system initiated and implemented as a form of MIST Instead of traditional patrol system in BNP

MIST/SMART Patrol Output

All spatial data collected are geo-referenced using Global Positioning System (GPS). This enables production of the following outputs:

1. indices for monitoring of wildlife populations and illegal activities without the need for expensive baseline data,
2. distribution maps for planning and monitoring,
3. baseline information for patrol deployment planning,
4. information on wildlife population structure.

Smart Patrol Process

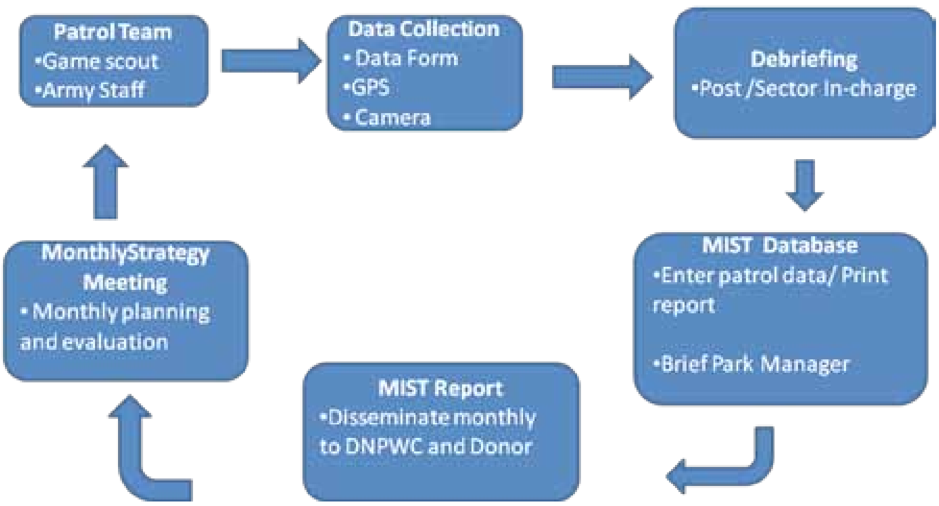

MIST/SMART Patrol Progess in BNP

- Inception workshop/Training
  - Inception workshop was organized on 18th January 2012;
  - For the effective implementation of SMART patrolling in the frontline, field level implementation team was formed as following:

    Coordinator: Chief Warden, Bardia National Park
    Team Leader: Battalion Commander, Narsingdal Gan
    Members: Programme In Charge, NTNC BCP
    Field Project Officer, TAL
    Assistant Conservation Officer (Anti-poaching)
    Assistant Conservation Officer (Database)
  - In January, 7 days training was organized for Park staff (9) and Nepal army personnel (26) from the Babai valley posts
  - Standardized data sheets were developed for the recording of ecological data; data on illegal activities and data on wildlife death, printed and regularly provided to MIST Implemented posts.
  - One day training was organized on 25th May, 2012 to implement SMART patrolling from the 5 posts (Dalla, Thakurdwara, Bankhet, Gaindamachan, tented camp) of Karnali flood plain. The training was focused for 9 army and the 8 game scouts who deployed in these posts.
  - Patrol team started to use MIST Program in the field from last week of January, 2012 (from 8 post of Babai valley)
  - 2 posts of Karnali flood plain incorporated in the MIST/ID base rhino monitoring from June, 2012.
  - 13 posts of eastern and weastern sector from January 2013
  - Now SMART Patrol is in 23 posts out of 28 posts in BNP

PATROL FORMS

Patrol Log

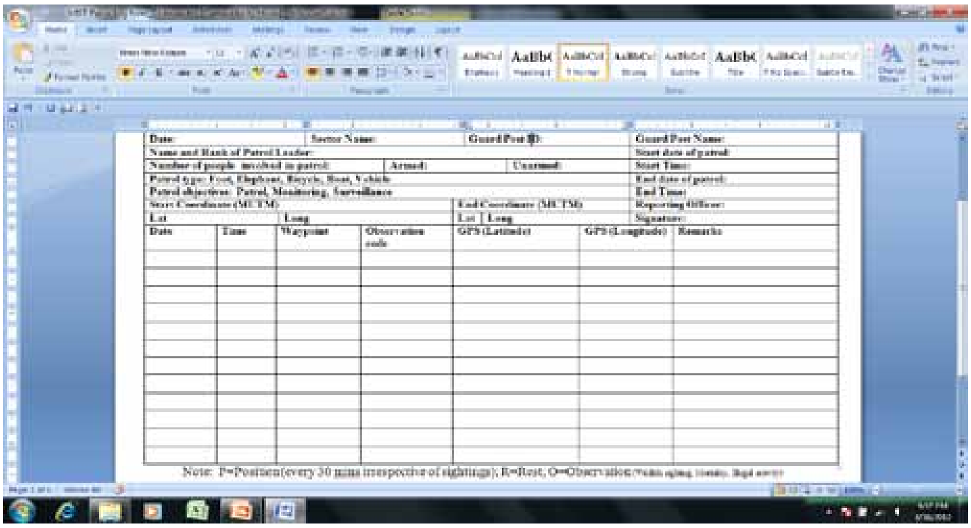

Date:		Sector Name:		Guard Post ID:		Guard Post Name:
Name and Rank of Patrol Leader:						Start date of patrol:
Number of people involved in patrol:		Armed:		Unarmed:		Start Time:
Patrol type: Foot, Elephant, Bicycle, Boat, Vehicle						End date of patrol:
Patrol objectives: Patrol, Monitoring, Surveillance						End Time:
Start Coordinate (MUTM)				End Coordinate (MUTM)		Reporting Officer:
Lat		Long		Lat | Long		Signature:
Date	Time	Waypoint	Observation code	GPS (Latitude)	GPS (Longitude)	Remarks

Note: P=Position(every 30 mins irrespective of sightings); R=Rest; O=Observation

Wildlife Sighting

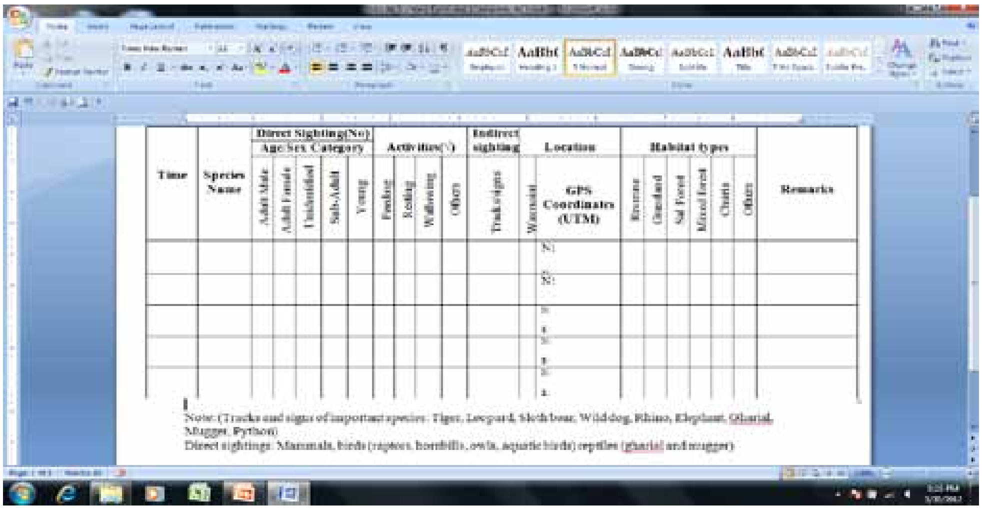

Time	Species Name	Direct Sighting(No) Age/Sex Category					Activities(√)				Indirect sighting	Location		Habitat types						Remarks
		Adult Male	Adult Female	Unidentified	Sub-Adult	Young	Feeding	Resting	Wallowing	Others	Tracks/signs	Waterhole	GPS Coordinates (UTM)	Riverine	Grassland	Sal Forest	Mixed Forest	Churia	Others	

Note: (Tracks and signs of important species: Tiger, Leopard, Sloth bear, Wild dog, Rhino, Elephant, Gharial, Mugger, Python)
Direct sightings: Mammals, birds (raptors, hornbills, owls, aquatic birds) reptiles (gharial and mugger)

Human Activity

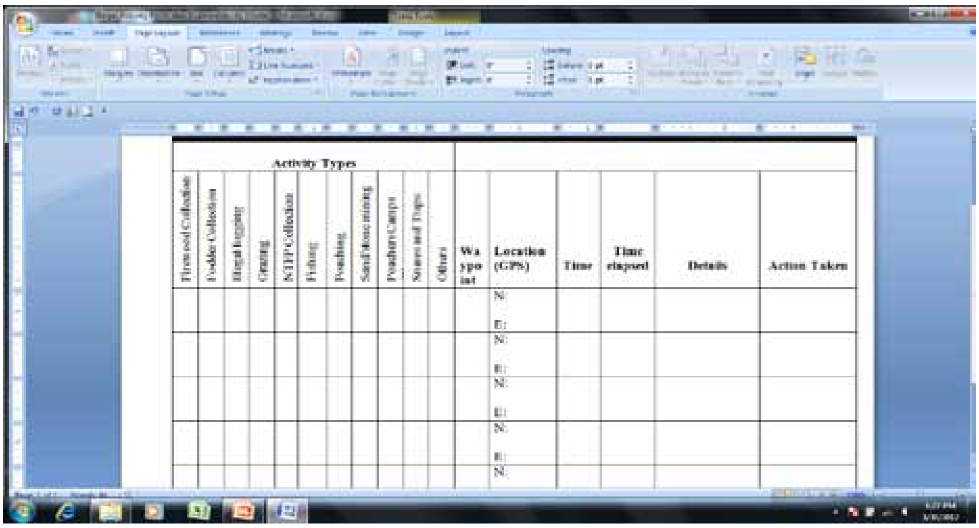

Activity Types																
Firewood Collection	Fodder Collection	Illegal logging	Grazing	NTFP Collection	Fishing	Poaching	Sand/Stone mining	Poachers Camps	Snares and Traps	Others	Waypoint	Location (GPS)	Time	Time elapsed	Details	Action Taken
												N: E:				

Wildlife Mortality

Species Name	Age/Sex category(√)					Time	Location (GPS)		Carcass status	Apparent cause of death	Reason for stating causes of death(Evidences)	Parts recovered
	Adult Male	Adult Female	Unknown	Sub Adult (M/F)	Young (M/F) Unknown							
							Way point	N: E:				
								N: E:				
								N: E:				
								N: E:				
								N: E:				

Note: Species – write 'U' if Unknown

Apparent cause of death – Disease, Old age, Predation, Poaching, Unknown, Injury, Others

Carcass status – Age (Fresh, Partially decayed, Old, Unknown)

Reasons for stating cause of death – Gun Shot, Poisoned, Snared, Pit Trap, Horns/Tusks cut etc

Parts Recovered- Head, Whole body, Skull, Bones, Tail, Hindquarters, Fore quarters, Skins, others)

अनुसूची १.१०

Human-Elephant Conflict : Lessons Learnt and Measures for Resolution/Mitigation

Background

The scientific classification of the Asiatic eelpahnts are ;

Kingdom : Animalia ,

Phylum : Chordata,

Class : Mammalia ,

Order : Proboscidea,

Family : Elephantidae,

Genus : Elephas,

Species : Elephas maximus.

Background

Only one form of the elephants , survive out of eleven form

Two Genus elphas (Asian) and Loxodonta (African)

100 years Before

African about 4000000-5000000 (500000-600000)

Asian about 2500000-3000000 (40000-50000)

Background

World population

Asian wild elephants (13 country) : 41,410-52,345

India :26,390-30,770 (Sukumar 2003)

Population in Nepal

Eastern development region :

Elephant population : 12-13

Potential Habitat : 1942.3 Km2

2. Central Nepal

Elephant population : 40-50

Habitat : 3513.4 Km2

cont…

3. Mid-Western development region:

Elephant population : 75-90

HABITAT : 2943.7 km2

4. Far-Western development region:

Elephant population >12-18

Habitat: 2583 km2

The total estimated elephant population is 147-171

Total potential habitat for elephants in Terai is 10982.4 km2

(ECAP 2009, Smith & Mishra 1992, Petra 1999, Yadav 2002, 2005,2012, Pradhan 2007)

Estimated forest cover in following Regions

Regions	District	VDCs	Forest cover Areas Km2	PAs areas
EDR	6	39	1942.3	208.8
CDR	7	32	3513.4	1859
MWR	3	36	2943.7	1776
FWR	2	28	2583	438
Total	18	135	10982.4	4281.8
Sources	ECAP 2009			

Elephant distribution in Nepal

2. HEC in Nepal

REGION WISE WILD AND DOMESTIC ELEPHANTS MORTALITY 2002-2012

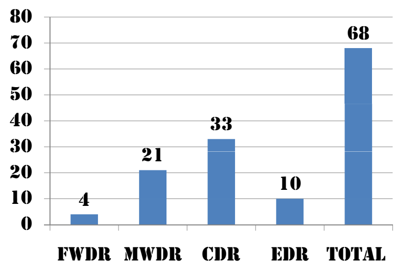

ELEPHANTS MORTALITY AUGUST 2002-2012

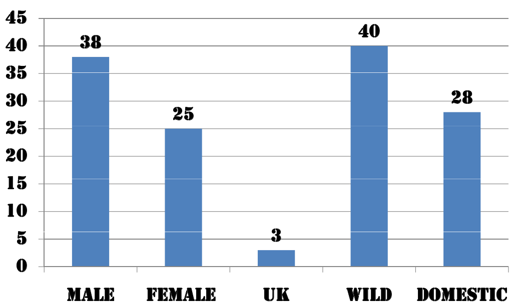

AVERAGE ELEPHANTS CASUALTIES 1980-2012

Mean Annual Mortality

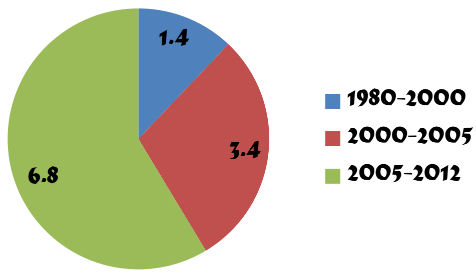

TYPE OF ELEPHANTS MORTALITY AUGUST 2002-2012

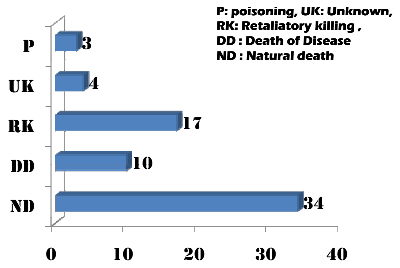

REGION WISE ELEPHANT MORTALITY 2000-2012

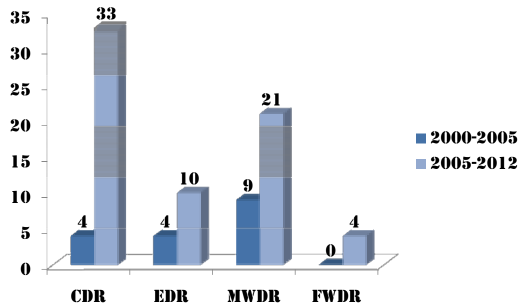

REGION WISE HUMAN CASUALTIES 2002-2012

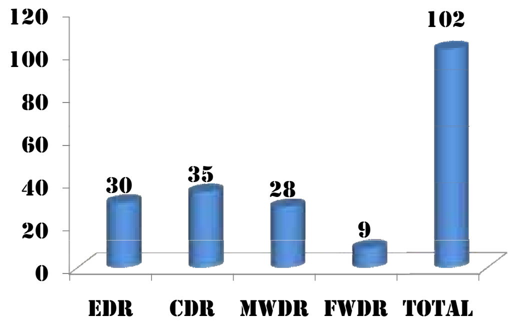

REGION WISE CROPS &PROPERTY DAMAGE ANNUALLY (MINIMUM)

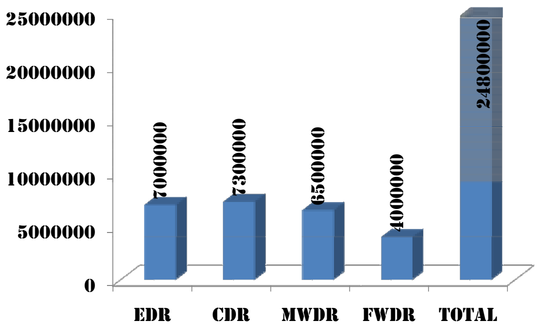

AFFECTED PEOPLE NNUALLY IN NEPAL

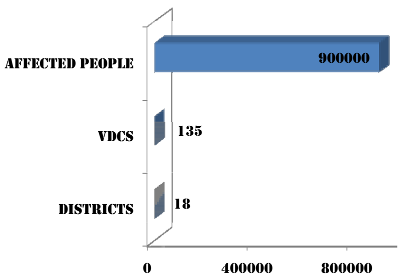

WAY FORWARD

Immediate action program

- Awareness campaign
- Start relief activities including NRs. 500,000 for human killing
- Manage Crop damage relief budget
- Allocate budget for solar fences
- Make Coordination at central level among all Protection offices to control the elephants in settlements

Long term/mid-term action program

- Cropping pattern change
- Comprehensive study the conflicts in corridors and connectivity from east-west
- Make 25 years management plan to manage and mitigate HEC
- Establish" Project Elephants" Headed by Government officials (Like in India)

अनुसूची १.११

Role and Involvement of Nepal Army in PA Conservation System:

संरक्षणको ईतिहास :

- ३८ वर्षको योगदान
- निरन्तर र अथक प्रयास
- अटूट त्याग र समर्पण
- प्रयास vs उपलब्धी
- संरक्षण यात्रा र कर्मलाई निरन्तरता
- जिम्मेवारी बोध
- जवाफदेहिता वृद्धि

नेपाली सेनाको संलग्नता २०३२ साल देखि भएबाट हालसम्म आईपुग्दा विभिन्न उतार चढावहरु पार गरेको छ । विगतको अवधिको समिक्षा गर्दा मूलत तीन भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ ।

शान्ति काल (२०३२ सालदेखि २०५८ साल) : करीव २०४० सालसम्मको यस अवधिलाई प्रकृति संरक्षणमा नेपाली सेनाको भूमिका र योगदानका विषयमा सिकाईको अवधिको रुपमा लिन सकिन्छ । त्यसपछि २०५२ सालसम्म आफ्नो भूमिकालाई पारम्परिक सैनिककलाका अलावा प्रकृति संरक्षण अनुकूलित बनाउन समर्पित रह्यो । र आफुलाई क्रमशः परिस्कृत भूमिकामा २०५८ सालसम्म माझिदै गयो । यस समग्र अवधिमा नेपाली सेनाले प्रकृति संरक्षणमा आफ्नो भूमिकालाई सहायक भूमिकामा लिएको देखिन्छ ।

द्वन्द काल (२०५८ सालदेखि २०६२ साल) : यस अवधिमा परिस्थितीवस प्रकृति संरक्षणमा नेपाली सेनाको भूमिका परिवर्तित भएर भयो । आन्तरीक द्वन्द व्यवस्थापनमा परिचालीत हुने क्रममा निकुञ्जका विभिन्न स्थानमा अवस्थित पोष्टहरु हेडक्वाटरमा केन्द्रिकृत भए, जुन अवधिलाई वन्यजन्तु चोरी शिकारीले सुनौला अवसरको रुपमा लिएको देखिन्छ ।

शान्ति स्थापना पछिको अवस्था (२०६२ सालदेखि हालसम्म) : यो अवधि पुनर्ताजगीको समय भएपनि केही समयसम्म द्वन्द कालको प्रभाव रहीरहेको देखिन्छ । त्यसपछि क्रमशः जिम्मेवारी वोध र जवाफदेहिता बढ्दै गएको देन्छि, साथै नेपाली सेनाले प्रकृति संरक्षण कार्यलाई आफ्नो प्रमुख भूमिकामा समर्पित गर्दै गएको छ । हालका दिनमा नेपाली सेनाले प्रकृति संरक्षणको भूमिकालाई परिस्कृत गर्नुका साथै पेशागत र प्राविधिक कार्यलाई आत्मसात गर्दै गएको छ ।

नेतृत्वको निर्देशन :

PA/CA-राष्ट्रिय सम्पदा र सम्पत्ति
प्रकृति संरक्षण- Primary Role
योगदानको रक्षा :NA को गौरब
बहूआयामिक विशेषता
वनको बजेट (वनलाई जवाफदेहितामा वृद्धि गर्न वजेटको मात्रामा बृद्धि)
सर्वोत्कृष्ट संरक्षण मोडलको आकांक्षा

PU को अवस्था र आवस्यकता

P1	**न्यूनतम् बासस्थानको पूर्वाधार, र पिउने पानी**	पोष्टहरु
P2	**बत्ती**	घर बिहिन - ७
P3	**साईकल**	छाना बिहिन - ९ खाट बिहिन - २६ पानी बिहिन - १८ बत्ती बिहिन - ४६

आन्तरिक सूधारका पहल

- Fast Track Cdrs
- Best Carrier Offrs
- Best Bn
- Trg
- Role Focused
- Tender Correction
- Incentives
- Reward & Punishment
- Accountability
- Rotation Effect and Seeking of Permanent Elem
- 2 Yrs time of PU Cdrs
- Add of Under Str Issues

जवादेहिता वृद्धि

- Ownership
- COAS/COS on the Boat
- Post Seeking
- Transparancy
- Conservation Responsibility
- Reward & Punishment.......

Reward & Punishment.....

- Inquiry – 26
- Investigation – 15
- Court Marshall – 11
- Jobloss – 7
- Jail – 2 (PU Cdr LNP)
- Risk vs Loss – □
- Human Loss – X

Reward & Punishment.....

सत्यमा आधारित आरोप
तथ्यपरक दोष
प्रमाणित हूने अभियोग

Our Commitments.... from 25th Warden Seminar

- SOP Amendment
- BZ Conservation
- Depl Review
- Acceptance of WL Loss/Blame
- Quick Recovery Promise
- Trg for Cap Bldg
- Accountability
- Eval of 5Yrs Output
- Next Rd Map

PU's Initiatives

- Iden of Gaps & Lapses
- Game Change

- Improved Tech
- Quality Conservation
- Result Seeking Efforts
-WL Rescue/Recovery/Care
-Wpns recovery……

संरक्षण प्रतिबद्धता

- सुचना सञ्जाल निर्माण
- Int – Led Jungle Ops
- Cdr – Led LRPs
- On the Job Trg
- Svl Sys र Sniper Wpn को Integrated प्रयोग
- निर्देशनालयको सबलिकरण
- विस्तारित क्षेत्र र नयां ऋव को सूरक्षा
- Team Efforts/Integrated Appch को प्रयोग
- घेर्ने र छेकथून गर्ने
- जवाफदेहिता बढाउने

Role and Involvement of Nepal Army in PA Conservation System

Commander PU Tarai

निकूञ्ज तथा आरक्ष	हालको पोष्ट संख्या	तुरुन्त लिनू पर्ने पोष्टहरु	प्रस्तावित पोष्ट संख्या	क्षेत्रफल (वर्ग कि.मि.)	जिर्ण पोष्ट संख्या	विजूली नभएको पोष्ट संख्या	वर्षातमा समस्या हूने पोष्ट संख्या	प्रति पोष्ट क्षेत्रफल (वर्ग कि.मि.)
शुक्लाफाँटा	१३	कालापानी	४	३०५	४	३	४	२३
बर्दिया	२५	कालापानी	४	९६८	१७	१४	१५	३९
बर्दिया	६	घूइयाबारी	२	५५०	-	२	-	९२
चितवन	२७	ईच्छानगर	४	६८२	७	२३	११	२५
चितवन	८	नन्दपूर	१	२५०	४	४	३	३१
पर्शा	७	हात्तिसार	१	४९९	४	५	२	७१
कोशी	४	भागलपूर	१	१७५	३	-	-	४४
जम्मा	**९०**		**१७**	**३४२९**	**३९**	**५१**	**३५**	

❖ संरक्षणका विद्यमान चूनौतीहरु

➢ अतिक्रमण	➢ खुला सिमानाको समस्या	➢ अनियन्त्रित आगलागीको समस्या
➢ चरिचरण	➢ बन्यजन्तुको Cross Border Movement	➢ जनचेतनाको कमी
➢ काठ तस्करी र वन पैदावार माथिको निर्भरता	➢ प्राकृतिक प्रकोप	➢ मानव-वन्यजन्तूको बिचको द्वन्द
➢ संरक्षित क्षेत्र भित्रका राजमाग	➢ अवैध रुपमा हूने ढुङ्गा, बालूवाको निकासी	

❖ प्रोटेक्सन यूनिटहरुले संरक्षण कार्यमा गर्ने सूरक्षात्मक कारवाहीहरु

➢ पट्रोल र एल.आर.पि.	➢ एम्वूस	➢ स्विप
➢ १/४ राते अप्रेशनहरु	➢ कर्डन एण्ड सर्च	➢ लिङ्क अप अप्रेशन
➢ क्याम्पिङ अप्रेशन	➢ Static /mobile चेक प्वाईन्ट स्थापना ।	➢ निकूञ्ज/आरक्ष भित्र चेक प्वाईन्टको प्रभावकारीता ।
➢ अवैध बस्तूको ओसार पसार नियन्त्रण र निरुत्साहित ।	➢ चेक प्वाईन्ट TRIP TICKET को प्रयोग प्रभावकारी भएको ।	➢

समस्या : अनावश्यक वादविवाद र गूनासो बढी रहेको ।

संरक्षण कार्यलाई प्रभावकारी र असरदार बनाउन प्रोटेक्सन यूनिटले अबलम्बन गरेका उपायहरुः

- क्यू.आर.टी. फौजको व्यवस्था ।
- एन्टिपोचीङ्ग सेलको व्यवस्था ।
- विपद् व्यवस्थापनको सामग्रीहरु सहित स्ट्याण्डबाई टोली राख्ने गरेको ।
- सेक्टर रिजर्भको व्यवस्था ।
- संरक्षण कार्यमा कार्यरत संघ संस्थाहरु तथा सरोकारवालाहरुसंग सहकार्य र समन्वयमा जोड ।
- नियमित रुपमा प्रोटेक्शन यूनिटको कमाण्डरबाट पोष्टहरुको निरिक्षण ।
- निकून्ज तथा आरक्ष प्रशासनसंग नियमित रुपमा छलफल तथा अन्तरक्रिया कार्यक्रम ।
- दण्ड तथा पूरस्कारको व्यवस्था ।
- संरक्षण सम्बन्धी तालिममा जोड ।
- हरेक सूरक्षा पोष्टहरुको जिम्मेवारी क्षेत्र स्पष्ट रुपमा निर्धारण गरिएको ।
- जवाफदेहिता (प्राटेक्सन कमाण्डर देखि तल्लो तह सम्म)
- चितवन, बर्दिया र शूक्लाफांटामा चोरी शिकारी नियन्त्रणको लागि स्नाईपर पोष्ट तयार गरि स्नाईपर टिमको प्रयोग गरिने ।

संरक्षण कार्यमा भएका संयूक्त पहलहरुः

- जनचेतना ।
- संरक्षण अभिमूखिकरण तालिम ।
- निकून्ज/आरक्ष भित्र हूने अवैध क्रियाकलापमा संलग्न व्यक्तिहरुलाई पक्राउ, आवश्यक अनूसन्धान र कारवाही ।
- घाईते वन्यजन्तूको उद्धार ।
- जनहितका कार्यक्रमहरु संचालन ।
- अतिक्रमणमा नियन्त्रण ।

प्रभावकारी संरक्षणका लागि सूझावहरु :

- संरक्षण सम्बन्धि जनचेतना अभिवृद्धि गर्न सबै सरोकारवालाहरुले समन्वय र सहकार्यमा जोड दिनूपर्ने ।
- ईन्ट सिस्टमलाई स्थायी र भरपर्दो बनाउनूपर्ने ।
- C.I.B. को कार्य क्षेत्रलाई फराकिलो बनाउनू पर्ने ।
- द्वन्दकालमा मर्ज भएका पोष्टहरुको पूर्नस्थापना तथा नयां पोष्टहरुको संख्या बढाउनू पर्ने ।
- चरिचरणको लागि छाडिने घरपालूवा जनावरलाई नियन्त्रण गर्न अल्पकालीन र दीर्घकालीन योजना बनाउनू पर्ने ।
- जिल्ला स्तरीय बन्यजन्तू अपराध नियन्त्रण ईकाईलाई अझ बढी क्रियाशिल बनाउनू पर्ने साथै JOINT OPERATION DESK को समेत स्थापना भएमा सहकार्यमा थप मद्दत पूग्ने देखिन्छ ।
- Electric Fencing को प्रयोग गर्नूपर्ने ।
- बन्यजन्तूको अनूसन्धान तथा नियन्त्रणको लागि LATEST TECHNOLOGY को प्रयोग गर्नूपर्ने ।
- अवैध क्रियाकलापमा संलग्न हूने व्यक्तिहरुलाई गरिने प्रचलित दण्ड सजायमा पूनरावलोकन गरि कडा कानूनको व्यवस्था गर्नूपर्ने ।

- फायरलेनहरु ALL WEATHER बनाउंदा उपयूक्त हूने । बिषेश गरी बर्षातको समयमा निकून्ज तथा आरक्षहरु भित्र फौजको मूभमेण्टलाई प्रभावकारी बनाउन बाटोहरु ALL WEATHER हूनू पर्ने ।
- चोरी शिकारी र संभावित CROSS BORDER ILLEGAL ACTIVITIES हरुको सम्भावनालाई नियन्त्रण गर्न नेपाल र भारतको सिमानामा रहेका दूई पक्षीय समकक्षीहरुको नियमित रुपमा भेटघाट र अन्तरक्रियामा प्रोटेक्सन यूनिट कमाण्डरलाई पनि सहभागी गराउनू पर्ने ।
- सूचना संकलन कार्यमा प्रयोग गरिएको UAV प्रविधिको प्रयोग अन्य निकून्ज तथा आरक्षहरुमा पनि बिस्तार गर्नूपर्ने ।
- MIST प्रविधिको प्रयोग र कार्य क्षेत्र बिस्तार गर्नूपर्ने ।
- प्रकृति संरक्षणमा तैनाथ फौजलाई बहूआयामिक र बहूउद्देश्यीय बनाउन वन्यजन्तूको काउण्टिङ्ग मोनीटरिङ्ग गर्ने कार्यमा समेत आवश्यक तालिम दिएर परिचालन गर्नूपर्ने ।
- संरक्षण कार्यलाई थप प्रभावकारी बनाउनको लागि बढी संकट भएका निकून्ज तथा आरक्षमा डग यूनिटको स्थापना र प्रयोग गर्न सकेमा प्रभावकारी हूने ।
- परिवार आवास गृहको व्यवस्था ।
- अतिथि गृहको व्यवस्था ।
- सौराहा व्यारेकलाई सूधार र Model APU मा रुपान्तरण ।

Role and Involvement of Nepal Army in PA Conservation System: Commander PU Mountain

पहाडी तथा हिमाली निकून्जहरुमा भौतिक पूर्बाधारको अबस्था

स्थान	क्षेत्रफल (व.कि.मी.)	पोष्टको संख्या	जिर्ण पोष्टको संख्या	बिजूली बत्तिको अबस्था	बर्षात र हिमपातमा संपर्क बिहिन हूने	सबै भन्दा टाढाको पोष्ट
सगरमाथा	११४८	४	२	२		२
लाङटाङ्ग	१७१०	१२	४	२	२	४
सेपलोक्सुण्डो	३५५५	५	२	२		२
रारा	१०६	३	१	२	१	२
खप्तड	२२५	२	१	२		२
शिवपूरी नागार्जन	**१५९**	२०	९	१		२
जम्मा	**६९०३**	**४६**	**१२**	**९**	**३**	

पोष्टको संख्यासंग क्षेत्रफल तूलना : **पोष्टको संख्या ४६ र १५० वर्ग कि.मी. प्रति पोष्टको जिम्मेवारी**
कूल क्षेत्रफल ६९०३ वर्ग कि.मी.

संरक्षणका संयूक्त प्रयासहरु

- संयूक्त तालिम
  - बिपद् व्यबस्थापन
  - संरक्षण अभिमूखिकरण
  - गेम स्काउट आधारभूत तालिम
  - नयां Protection Unit तालिम
- अतिक्रमण हटाउने प्रयास
- होटेल व्यबस्थापन र ग्यांस स्टोभ संचालन

- ❖ स्वास्थ्य शिबिर संचालन
- ❖ जनमूखि कार्यक्रमहरु संचालन

भए गरेका कार्यहरुः

- आगलागी नियन्त्रण र बिपद् ब्यबस्थापन ।
- स्थानिय जनताहरुमा सेना तथा निकूञ्ज प्रति सकरात्मक भावना जागृत गराउने हेतुले स्थानिय श्रोत साधन परिचालन गरी जनहितका कार्यहरु संचालन गर्दै आईरहेको ।
- हिंउ हटाई आबागमन खुला राख्ने कार्य ।
- उद्धार कार्य ।
- बाटो घाटो निर्माण कार्य ।

चेक प्वाईन्टको आवश्यकताः

चेक प्वाईन्टः बन्यजन्तू, बन पैदावर, चोरी निकासी एवं हातहतियार, खर-खजना, बिष-बिषादी ल्याउने तथा प्रयोग गर्ने कार्यलाई निरुत्साहित तथा नियन्त्रण गर्न र अबैधानिक क्रियाकलापलाई नियन्त्रण गर्न बिभिन्न निकूञ्जहरुमा चेक प्वाईन्ट स्थापना गरि एको ।

Deterence, चिसोपना हटाउन दवाव

सूझावहरु

- ➢ सवारी साधन
- ➢ जीर्ण बासस्थान
- ➢ CIB लाई क्रियाशील
- ➢ चेक प्वाईन्ट रिलोकेशन
- ➢ सीमा क्षेत्रमा जडीबूटी लैजाने अनूमति रोक्का
- ➢ MIST प्रविधि
- ➢ फायर लेन
- ➢ खाने पानी
- ➢ ईलेक्ट्रिक फेन्सिङ्ग
- ➢ अनूसन्धानमा आधूनिक प्रविधि अबलम्वन

भविष्यको मार्ग चित्रः Do or Die ?

अनुसूची १.१२

Ecological Behavior of the Rhinoceros & Management Implications against Human-Wildlife Conflict:

Background

➢ **Brief account**

- A mega-herbivore specialist of ecotone flood plain habitat
- Second largest of the five extant rhino species in the World
- Major populations Confined to Chitwan and Kaziranga

➢ **Conservation status**

- 19th century: malaria infested Chitwan jungle protected as a strategic barrier
- Given some protection by the Rana rulers before 1950s primarily for sport hunting
- 1959: designated Mahendra Deer Park (175 sq km)
- 1963: South of Rapti river demarcated as Rhino Sanctuary
- 1973: current form of CNP (544 sq km)
- 1977: Extension (932 sq km)

Study Objectives

- To determine the food habits of rhino in Chitwan.
- To estimate the habitat use and preference of rhinos in representative area.
- To study the behavioral activity patterns of rhinos
- To evaluate the conflict situation between human and Rhinoceros in Chitwan

Study methods

- Rhinos located and continuously monitored from elephant back (Focal Animal Sampling)
- Behavioral states recorded as duration and frequency
- Habitat within 10 & 50 m of rhinos recorded
- Position coordinates recorded by GPS for every movement > 30 m
- Data from 8 wild rhinos with 7-24 hr sessions (total 94.5 hrs) was recorded
- Time spent foraging in different habitats recorded
- Bite counts on different food items in each habitat recorded (n = 11,101 bites)
- Bite weight for major food items estimated from simulated bites
- Food habits estimated by correcting bite counts by proportional foraging in each habitat and dry weight per bite

Results and Discussion

Time Activity Budget of 8 Wild Rhinos: Proportions of time spent by rhinoceros in resting, feeding and wallowing are 0.4, 0.3 and 0.15 respectively.

Proportion of time spent in different activities by 8 wild rhinos in different habitats: Resting is more in Riverine Mixed Forest (0.84) and feeding is more in grassland (0.58).

Riverine Mixed Forest is mostly preferred for resting, standing, moving and wallowing while the mosaics of habitats are being preferred to perform all kind of behaviors.

Habitat Preference considering all Activities
RMF>Ecotone>GL>Barren land>River bed

Habitat Preference of Rhinoceros considering Foraging
GL>Ecotone>RMF>Barren land>River bed

Habitat Preference of Rhinoceros considering Resting
RMF>GL>Ecotone>Barren land>River bed

Temporal Schedule of Activities of Rhinoceros
Resting is more during 7-10 hrs followed by 10-13 hrs; feeding is more during 16-19 hrs followed by night time and 13-16 hrs; while moving for mainly wallowing is during 16-19 hrs. It is also recorded that the high rate of movement is during 16-19 hrs and night times.

Movement Rates
Avg. dist. Traveled=275.4m/hr (SE=84.8)

Food habits
Diet Richness=42 species
Diet Diversity H' =1.06

Human-Rhino Conflict Cases in CNP: 2066-069
- Human injury: 41 cases
- Human death: 4 cases
- Crop damage: 98 cases

Monetory loss/claim

• Human:	NRS. 16,61,493.00
• Livestock:	NRS. 10,000.00
• Crop:	NRS. 52,155.00
Total:	NRS. **25,64,130.00**

Management Implications and Recommendations:
- Rhinos prefer Riverine Mix Forests and Grasslands from which they meet most of their Survival needs
- Rhinos feed primarily on grasses with *Saccharum spontaneum*, *Imperata cylindrica*, and *Phragmites karka* contributing over 66% dry matter intake
- Management of water holes and most preferred grass species is of great significance to minimize human-WL conflict
- Resting (more in morning), feeding (more in afternoon) and wallowing (evening) times are more important to focus on for Rhino conservation
- Flood plains along the rivers should be protected (EP Gee 1959), even farm lands

- *Sacch. spontaneum, Fragmites, Narenga,* dominated grassland should be preserved and managed
- High rate of movement is more risky for poaching during 4-7 pm (also for feeding)
- Integrated APO for Rhinos including Tigers and other species is recommended
- Maintain mosaics of the habitat
- Consider the management for ecological separation and differential resource use pattern amongst the sympatric species
- Apply SMART Patrol intensively in densely populated areas
- Adopt unpalatable species along the more exposed sites/& farmlands

अनुसूची १.१३

Terai Arc Landscape (TAL) Programme, Protected Areas & Buffer Zones (PABZ):

- Bagmati river in east (Nepal) and Yamuna river in the west (India)
- The Conservation landscape includes 13 PAs of Nepal and India

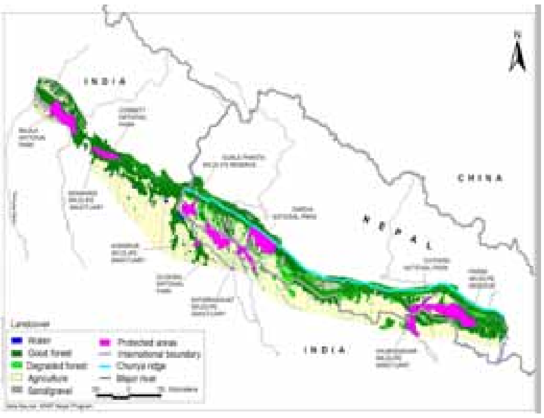

Conservation significance
- Global endangered species
- Second largest population of Rhino in the world
- The largest herd of Swamp deer in the world
- Two of WWF Global 200 Eco-region
- Important economic pull factor

Key socio-economic features
- 6.7 million people
- 4.5 million cattle
- 50% below poverty line
- Average annual income NRP 7,000 (USD 90)
- 60% own < 1 ha of land

VISION: A globally unique landscape where biodiversity is conserved, ecological integrity is safeguarded, and sustainable livelihoods of its people are secured.

GOAL: To conserve the biodiversity, forests, soils and watersheds of the Terai and Churia Hills in order to ensure the ecological, economic, and socio-cultural integrity of the region.

Terai Arc Landscape: comprises
- Protected Areas & Buffer Zone (PABZ), Sauraha, Chitwan
- Corridor and Bottleneck Restoration project (CBRP), Dhangadhi, Kailali

Delivery mechanism
PABZ: PAs-6; BZUC -70, BZMC-6
CBRP: DFOs-14; CFCC – 13 (Palpa -1, Dang-2, Banke-2, Bardia-1, Kailali-5, Kanchanpur-2)

Current Projects

S.N.	Projects	Funding agencies	Site	Reporting cycle
1	PHE	WWF Finland	Madi valley, Chitwan	Jan-Dec
2	Good work: Healthy environment	WWF Finland	Chitwan, Makwanpur, Bara	do
3	People in Participatory Action for Life	WWF UK	entire TAL	do
4	Conserving Tiger and Rhino	WWF UK	entire TAL	do
5	Gharial Conservation Project	FDB/ Lacoste	Chitwan & Bardiya NPs	do
6	Tiger Conservation	California Community Foundation	Banke & Bardiya NPs	do
7	Hariyo Ban Program	USAID	entire TAL	Oct-Sept

Thematic Areas

- Species and Ecosystem Conservation
- Sustainable Forest Management
- Alternative Energy
- Climate change Adaptation
- Sustainable livelihoods
- Conservation education and Capacity building

Comparative Advantage

- Help address urgent need
- Flexible and Adaptive to local demands

Constraints

- Dual Chain of command
- Dual accountability (government as well as donor)
- Site as well as program restricted projects
- Insecure fund

Major achievements during 2001-2011

- Periodic estimation of WL population (e.g. tigers, rhinos and gharials) established
- Protection measures strengthened: Patrolling System strengthened (MIST), 2010
- Innovative technologies adopted: Satellite telemetry and ID based rhino monitoring
- WL habitat maintained
- Conservation education and policy advocacy: Conservation Education has been streamlined in the Curriculum of 80 Primary Schools
- Eco Clubs, SENSE Nepal mobilized
- Policy advocacy: Nepali Youth Tiger Conservation Ambassador raised voice for Tiger Conservation in IT forum, Russia, 2010

Trend of Grant amount

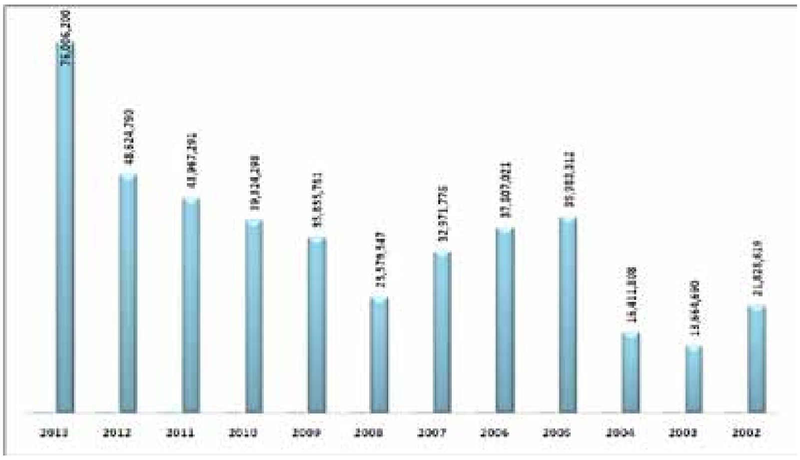

FY 13 major programs

- Anti Poaching Operations
- Tiger and its prey base survey
- Gharial Ex-situ Conservation Measures
- Guard post construction
- Solar fencing
- All weather / fire line construction and maintenance
- Grassland / Wetland management
- Biogas installation
- Livelihood
- Climate adaptation initiative

Implementation Modality

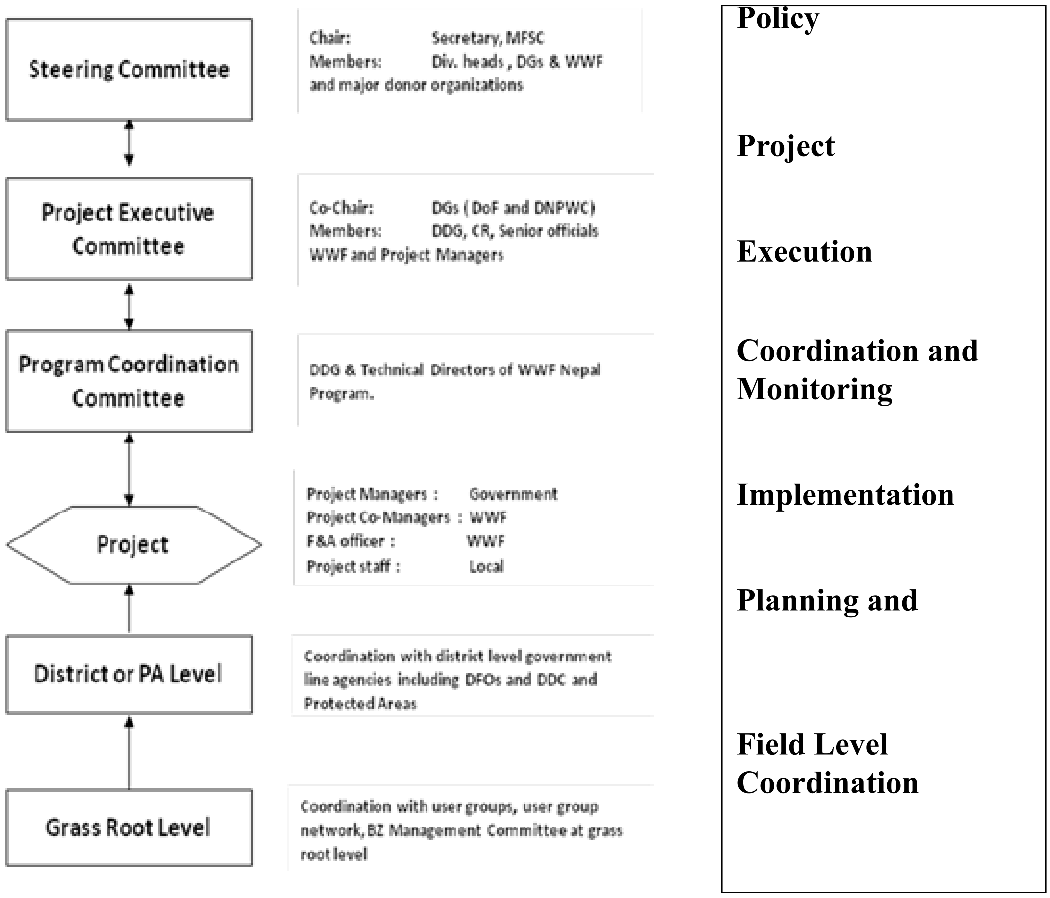

Monitoring System: Reporting System: PABZ / TAL Office report to DNPWC periodically

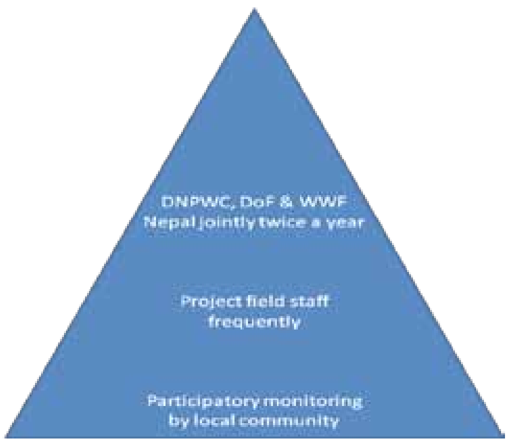

Guiding Documents

- III Scope of Cooperation between MFSC and WWF Nepal (2011-2016)
- Project agreement between MFSC and WWF Nepal (2004)
- TAL Strategic Plan (2004 – 2014)
- TAL Implementation Plan (2004 – 2014)
- Annual Grant Agreement between DNPWC and WWF Nepal

Management Options

- Option 1: Existing modality
- Option 2: Respective PA Chief as the TAL program Coordinator
- Option 3: TAL project office under a section of DNPWC

Way forward

- Strengthen HWC mitigation measures
- Expand Livelihood options for poor
- Promote of Alternative energy (Biogas plant) extensively
- Habitat management for flagship species
- Promote Climate Change adaptation activities at VA sites
- NRM governance

Implementation of HB program in PABZ, Terai Arc Landscape
Goals

- Reducing threats to biodiversity (IR 1)
- Ecosystem service promotion (REDD+) (IR 2)
- CC Adaptation (IR 3)

Cross-cutting: Governance, Livelihoods, Gender and Social inclusion

Implementation by a consortium of NGOs: WWF Nepal (Lead), CARE, FECOFUN, NTNC

WWF Hariyo Ban support: TAL (In support of TAL Strategy, 2004-2014), CHAL
Note: No law enforcement support including training and equipment
TAL: Project A, Project B, Project C, Project D: Hariyo Ban

Implementation modality for HB funding support in TAL

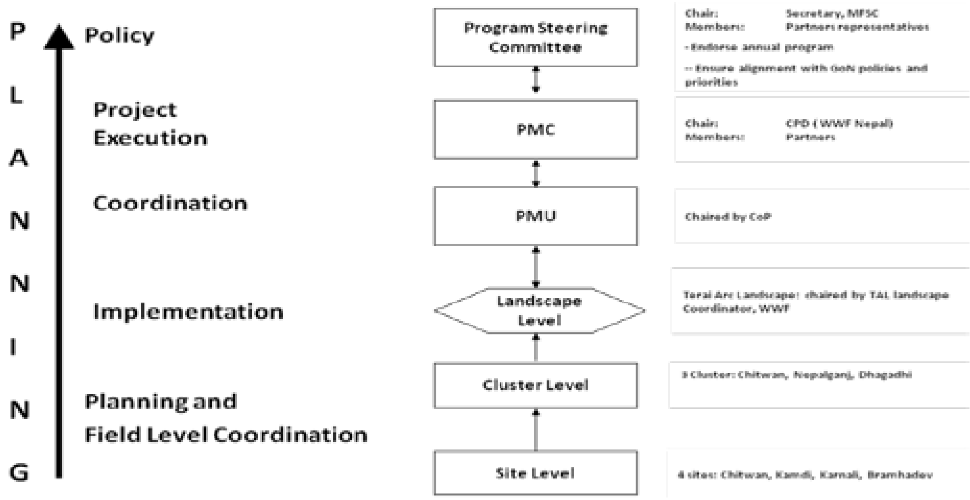

Letter of Agreement between DNPWC and WWF Nepal

Implementation mechanism in PABZ, TAL

- **Protected Areas:** agreement signed between CR, WWF and PA office.
- **BZMC / BZUCs:** agreement signed between CR, WWF and UC/MCs.

Monitoring System: Reporting System: WWF Nepal Office report to DNPWC periodically

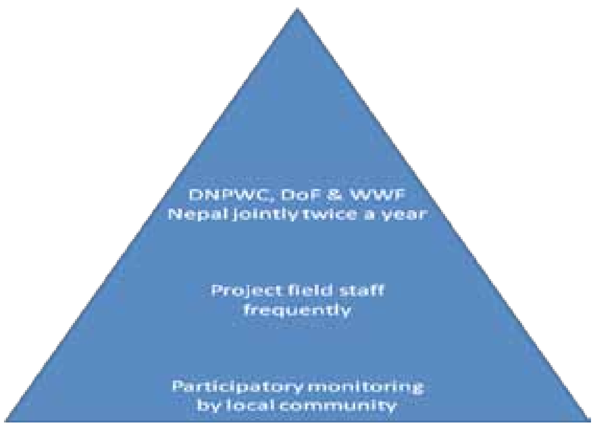

Total Grant Amount

- Term: 5 years
- USAID fund: US$ 30 million
- Period: August, 2012 – September, 2016

अनुसूची १.१४

Management of Problem Animals in Nepal:

What is Problem animal?

Problem animal?

1. Problematic/dangerous wild animal that damage life or property
2. Orphan, injured, sick and seized/rescued wild animal itself is a problem animal

WILDLIFE DAMAGE RELIEF GUIDELINE, 2069, approved by Minister on 2069/10/18

Guideline defined: Rhino, Elephant, Tiger, Wild buffalo, Leopard, Snow leopard, Bear and Wild Boar are the major problematic wild animals

Background

- The number of wild animals and human interactions are increasing now a days: reason????
- Most of problem animals are nocturnal animals and they enter in city and village during prey selection.
- Communication media exaggerate/Fabricate the real information and fuel negative attitude of local people towards conservation.
- Most commonly affected districts are: Kathmandu, Bhaktapur, Lalitpur, Kavrepalanchok, Dhading, Nuwakot, Baitadi.
- The most affected districts by various wild animals in the Terai region around the protected areas are: (Jhapa, Sunsari, Saptari, Bara, Parsa, Makwanpur, Chitwan, Nawalparasi, Bardiya and Kanchanpur).

Human Casualty

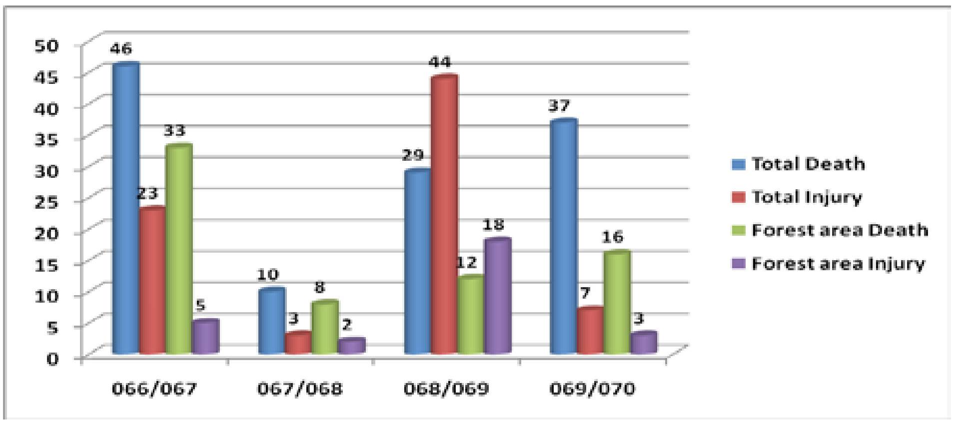

Major Problem Animals

SN	Species	Yr 066/67		Yr 067/68		Yr 068/69		Yr 069/70	
		Death	**Injury**	**Death**	**Injury**	**Death**	**Injury**	**Death**	**Injury**
1	Bear		7	1		1	7		1
2	Gaur	1							
3	Elephant	26	3	4	2	14	11	12	
4	Leopard	8		2		5	7	11	1
5	Rhino	5	8	2		10	10	1	2
6	Tiger	6				2	3	3	3
7	Wild Boar		1						
8	Wild Buffalo		4	1	1	2	6		
	Total	**46**	**23**	**10**	**3**	**34**	**44**	**27**	**7**

Current Issues

- Create human-wildlife conflicts
- Lack of effective, adequate and timely relief fund
- Lack of wildlife rescue center
- Lack of equipment, vehicle, trained manpower / technician and medicine
- Lack of adequate budget
- Lack of coordination between concern line agencies
- No systematic approach has been taken to solve or mitigate the issue

Management efforts

- WILDLIFE DAMAGE RELIEF GUIDELINE, 2069 approved
- Regional Forest Directorate is responsible for disbursing the relief fund.
- In fiscal year 067/68: NRs. 8.8 million was distributed for the case of human death / casualties caused by wild animals

Compensation Provision: Wildlife Damage Relief Guideline 2069 (2013)
<u>For human loss:</u>

- NRs.10,000 for injured
- NRs. 50,000 for severely injured
- NRs. 3,00,000 for human death
- For livestock loss- maximum NRs. 10, 000
- For property loss: 10,000 for Goth & 10,000 (stored grain)
- For agriculture & horticulture loss: Maximum NRs. 10,000

Death or injured cases inside PAs and outside PAs: Which species is more responsible for causing these problems?

- DNPWC has prepared feasibility study of orphan/problem wild animal management report in 2010
- Currently, the DNPWC and DoF in association with NTNC/Central Zoo or the CNP/ BNP and respective District Forest Offices have been involved to rescue the problem wildlife especially cats in and around Kathmandu Valley despite many difficulties

- Dept. of Forests has initiated a study on appropriateness of Devghat/ Diyalo Bungalow area for establishing a rescue center

Way forward

- Rescue/orphanage center is essential representing all physiographic Zones (Mini Zoos !!??)
- A sick wild animal is not so worthy of releasing back into the wild as it may be the source of disease to the healthy population in the wild
- Long , short study should be conducted about problem animal
- Formation of Coordination committee at central level and field level
- Adequate budget, well trained manpower and technicians, drugs/medicines and required equipments should be available
- Database maintenance

Findings

- The most problematic animal in the Department of Forests jurisdiction are Wild Elephant and Common Leopard in case of Conflict
- In case of rescue, Common Leopard is more frequent.
- In case of managing the seized animals Birds and Pangolin are in higher frequencies.

अनुसूची २

समूहगत तयारी तथा छलफल

म.क्षे.व्य.स. समुह

Legal framework

- ➢ राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन २०२९
- ➢ मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन नियमावली २०५२
- ➢ मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन निर्देशिका, २०५६

१ नियमावली संशोधन

- नियम ५ व्यवस्थापन योजना
- मध्यवर्ती सामुदायिक वनको भूमिका नियम ११ र १३
- उपभोक्ता समिति विघटनको अधिकार १४ संरक्षण अधिकृतले गर्ने
- २१ गैरकाष्ठ सहित अन्य गैर काष्ठ जडिबुटी थप्नु पर्ने
- निर्देशिका, दफा १० को काम कर्तव्य र अधिकारको तहमा अन्य आवश्यक कार्य गर्ने गराउने
- उपभोक्ता समितिका मातहतमा रहेका पोष्टहरु म.क्षे को समन्व र सहयोग लिने कुरा
- सञ्जाल मञ्चको विषयमा नियमावलीमा उल्लेख गरिनु पर्ने यसको कानूनी अस्तित्व वा पहिचान खुल्ने र यसको कानूनी हैसियत देखाउने हुनुपर्ने ।
- स्थानीय स्वायत्त साशन ऐन, वन ऐन तथा जि.वि.स र म.क्षे ंव्य.स. नियमावली वाभिएको
- मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समितिको काम, कर्तव्य, अधिकार उल्लेख नभएको सो संसोधन भई तोकिन पर्ने ।

२. Poaching and Illegal Trade

- युवा परिचालन म.क्षे.वासिन्दा, चेतनामुलक कार्यक्रम
- अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताको विषयमा जानकारी वारे संरक्षणमा संलग्न तथा समुदाय र सरोकारवाला निकायलाई जानकारी हुनुपर्ने ।

३. Payament for Environental Service

- ❖ मध्यवर्ती क्षेत्र भित्र संचालित लघुउर्जा, ढुंगा, गिटी, वालुवा लगाएतमा सेवा शुल्क म.क्षे व्य.स.अधिकार हुनपर्ने

वार्डेन समूह

१.कानूनी आधार (Leagal Frame Work)

(क) नया नियमावली बनाउनु पर्ने:

- बांके र शिवपुरी रा.नि.
- ढोरपाटन शि.आरक्ष
- कोशी टप्पु ब.ज.आरक्ष
- शुक्लाफाँटा व.ज.आ.

(ख) ऐन, नियम, निर्देशिका परिमार्जन गर्नु पर्ने:

- राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन २०२९
- रा.नि.तथा व.ज.सं. नियमावली, चितवन, बर्दिया, खप्तड रा.नि.नियमावली
- हिमाली रा.नि. नियमावली,
- मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन नियमावली
- मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन निर्देशिका

२. आखेटोपहार व्यवस्थापन

(क) अखेटोपहार भण्डारण, सुरक्षा र व्यवस्थापन सम्बन्धी निति बनाई पारित हुनु पर्ने
(ख) हाल मौज्दात रहेका आखेटोपहार (चितवन, बर्दिया र लाङटाङ्ग) का खाग, खुर, हाड छाला, सतुस आदि प्रयोग वा व्यवस्थापन सम्बन्धमा उचित निर्णय हुनुपर्ने ।
(ग) अन्य संरक्षित क्षेत्रमा भएका र पछि प्राप्त हुने आखेटोपहार सम्बन्धमा स्पष्ट नीति बनाउने ।

३. चोरीशिकार तथा अबैध व्यापार नियन्त्रण

(क) WCCB लाई सक्रिय बनाउने
(ख) सबै संरक्षित क्षेत्रमा WCCB बिस्तार गर्ने ।
(ग) रणनैतिक स्थानमा सुरक्षा पोष्ट तथा पोष्ट स्थापना गर्नु पर्ने ।
(घ) स्थापना गरीएका पोष्टहरुमा Logistics को यथेष्ट व्यवस्था हुनु पर्ने ।
(ङ) चोरीशिकार नियन्त्रण इकाई परिचालन सम्बन्धि नीति लागु हुनुपर्ने ।
(च) चोरीशिकार नियन्त्रणका लागि समुदाय परिचालन, सेना, प्रहरी, निकुञ्जका कर्मचारी, स्थानीय युवाहरु, राजनितिक पार्टी, सञ्चारकर्मी सहितको एकीकृत योजना तयार गरी कार्यान्वयन गर्ने ।
(छ) चोरीशिकार नियन्त्रणका लागि WCCB का साथै DFCC मा समेत आवश्यक छलफल र सहयोग समन्वय हुने व्यवस्था हुनुपर्ने ।

४. संरक्षित क्षेत्रको बिस्तार

(क) संरक्षित क्षेत्र बिस्तार वा नयाँ घोषणा गर्नका लागि कर्मचारीको दरबन्दी सुनिश्चितता गर्ने ।
(ख) सरकारद्वारा संरक्षित वन अन्तरगत डोटी क्षेत्रमा पर्ने रामारोसन, फूलचोकी-चन्द्रागिरी र तिनजुरे-मिल्के-जलजले लाई संरक्षित वनको रुपमा विकास गर्नु पर्ने

५. वातावरणीय सेवा मूल्यांकन (PES)

(क) वातावरणिय सेवा मूल्याकनबाट संरक्षित क्षेत्रको दिगो व्यवस्थापनमा सहयोग पुग्न सक्ने क्षेत्रहरु (संरक्षित क्षेत्रभित्र साहसिक पर्यटकीय गतिविधी मा समेत) (Hydropower, water, vehicle, factories, airport, communication tower, salami dastur, mountain flight, trekking permit)

६. निजी तथा व्यवसायिक वन्यजन्तु पालन

(क) भईरहेको वन्यजन्तु पालन सम्बन्धी नीतिमा व्यापक सुधार गर्नु पर्ने, ऐन र नियमावलीमा समेत समावेश गर्नुपर्ने ।

(ख) निजी चिडियाखानाहरु समेत नियमन गर्नुपर्ने ।

७. संरक्षित क्षेत्र र पर्यापर्यटन

क) पर्यापर्यटन नीति लागु हुनु पर्ने ।

ख) Home Stay सम्बन्धी आचार संहीता बनाउने र सो को अनिवार्य पालनको व्यवस्था मिलाउने ।

ग) संरक्षित क्षेत्रको ज.ध. प्रमाणपूर्जा सम्बन्धित संरक्षित क्षेत्रका नाममा हुनुपर्ने ।

८. अनुसन्धान तथा अनुगमन

(क) अनुसन्धानमा पर्याप्त बजेटको व्यवस्था हुनु पर्ने

(ख) Research का प्राथमिकता कार्यक्रम अनिवार्य रुपमा लागु गर्नु पर्ने

(ग) वन्यजन्तु उद्धार इकाई रणनैतिक स्थानमा राखी स्रोत, साधन र दक्ष जनशक्तिको व्यवस्था गर्नु पर्ने

(घ) विभागमा अनुसन्धान इकाई स्थापना हुनु पर्ने

(ड) अनुसन्धानमा परम्परागत ज्ञान र सीपको पहिचान गरी कार्यान्वनमा आत्मसात गर्नु पर्ने

९. जैविक विबिधता संरक्षणको मूलआधार

(क) एकीकृत संरक्षण तथा विकास कार्यक्रम (माछापालन, कृषि, फलफूल, पशुपालन,) हुनु पर्ने

(ख) संरक्षणमा व्यापक जनसहभागिता

१०. मानव संसाधन व्यवस्थापन तथा विकास

(क) विस्तार र स्थापना भएका स्थानमा दरवन्दी स्वीकृत गर्नुपर्ने, इ७ः तत्काल स्विकृत हुनुपर्ने (मन्त्रालयको मानव संसाधन विकास नीतिमा पुनरावलोकन गर्नुपर्ने)

(ख) नियमित रुपमा विभाग तथा अर्न्तगतका कार्यालयका कर्मचारीहरुका लागि समयसापेक्ष तालिम र क्षमता अभिबृद्धिको अवसर प्रदान हुनु पर्ने ।

(ग) गेमस्काउटहरुको योग्यता र क्षमता विकास गरी पदोन्नति गर्नु पर्ने ।

(घ) प्रस्तावित हात्ती नियमावली पुनरावलोकन गरी स्वीकृति गर्नुपर्ने ।

संरक्षित क्षेत्रका सवालहरु

१. सुरक्षा ईकाइको व्यवस्था नभएका स्थानमा तत्काल व्यवस्था गर्नुपर्नेः जस्तै-
   - मकालु वरुण राष्ट्रिय निकुञ्ज
   - ढोरपाटन शिकार आरक्ष

२. अतिक्रमणः मकालु वरुण, लाङटाङ्ग, सगरमाथा, ढोरपाटनका कोर क्षेत्रहरु, कोशीटप्पु, लगायत अन्य संरक्षित क्षेत्रहरु र म.क्षे. समेत ।
३. अतिचरिचरनः खप्तड रा.नि, शुक्लाफाँटा, कोशी टप्पु, रारा ।
४. Problem Animal control गर्ने जस्तै : कुनै पनि वन्यजन्तु मार्नु पर्ने अवस्थामा स्पष्ट नीति हुनुपर्ने, सो अनुसार कार्यक्रम तथा वजेटको व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
५. राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ र स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन २०५५ बाझिएकामा सो निर्क्योल हुनुपर्ने ।
६. जडिवुटी व्यवस्थापनः शे-फोक्सुण्डो, मकालु वरुण, खप्तड, रारा ।
७. निकुञ्ज तथा सुरक्षा पोष्ट का भवनहरुको पुनर्निर्माण तथा रणनैतिक स्थानमा पोष्ट स्थापना गर्नुपर्ने ।
८. मानव-वन्यजन्तुवीच द्वन्द व्यवस्थापन : हात्ती, अर्ना, भालु, वनेल, आदि ।
९. निकुञ्ज भित्र अतिकमण गरी बनाईएका होटेल, लजहरुको नियमन गर्नुपर्ने (सगरमाथा, मकालु वरुण, रारा, लाङटाङ्ग) ।
१०. प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण तथा वातावरणीय प्रभाव मूल्यांकन नगरी निकुञ्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा भौतिक संरचना निर्माणः उत्तर-दक्षिण सडक आयोजना (मकालु वरुण, कञ्चनजंघा, रारा), टेलिफोन टावर, जलविद्युत आयोजना, आदि ।
११. चोरी शिकार तथा वन्यजन्तुको आखेटोपहार ओसारपसार (खुला अन्तर्राष्ट्रिय सीमाना) ।
१२. राष्ट्रिय निकुञ्ज सुरक्षाको लागि अलग फोर्सको आवश्यकता (निकुञ्ज आरक्षको सेना निकुञ्ज आरक्षमा नै खटाउनु पर्ने)
१३. मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन नियमावलीमा समय सापेक्ष संशोधन हुन नसकेको ।
१४. मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता समूह/समिति/व्यवस्थापन समिति वीच आपसी समन्वयमा कमी ।
१५. सिमाना विवाद (निजी, सार्वजनिक तथा वन क्षेत्र) ।

संरक्षित क्षेत्रहरुका समस्याहरुको सूची

शिवपुरी नागार्जुन राष्ट्रिय निकुञ्ज

- ➢ कर्मचारीहरुको कमी

  प्रवेशद्वारहरुको संख्या ६ वटा (चिसापानी, भ्रूले, सून्दरीजल, पानीमूहान, टोखा र ककनी) रहेकोमा हाल संख्या बढेर (महांकाल, ढकालचौर र नागार्जुन) ९ वटा पुगेको ।

- नागार्जून विगतमा जि.व.का. काठमाण्डौबाट व्यवस्थापन भइरहेकोमा २०६५।११।१२ को राजपत्रअनूसार यस निकुञ्जमा गाभिएता पनि थप जनशक्तिको व्यवस्था भएन ।
- नागार्जुनमा थप ४ वटापोष्ट/प्रवेशद्वारहरु संचालनमा ल्याउनु पर्नेमा भौतिक पूर्वाधार र कर्मचारीका कारणलै नसकिएको
- कर्मचारीहरुको सरुवागर्दा विभाग तथा मन्त्रालयले जस्तै काठमाण्डौंमा बसी उपचार गर्नु पर्ने, कलेजमा पढ्न भर्ना भएका, विभिन्न व्यक्तिगत समस्याहरुलाई समाधान गर्नुपर्ने अवस्थाका तथा पहुंचवाला कर्मचारीहरुलाई यस निकुञ्जमा सरुवा गरी दिनु पर्ने वाध्यात्मक अवस्थाले पनि सवै कर्मचारीको कामगर्ने उत्साह घटेको
- मृग अनुसंधान केन्द्रको थपकार्यभार
- सुनौला कालीज पालनको थप कार्यभार

- ➢ श्रोत, साधन तथा पुर्वाधारहरुको कमी
  - कर्मचारी आवासको अभाव
  - सवारी साधन (एउटा पूरानो गाडी)
  - निकुञ्जको पर्खाल (शिवपुरी र नागार्जुन)
  - वनपथ (शिवपुरी र नागार्जुन) मर्मत हुन नसक्नुले निकुञ्ज भित्र मोटरबाटो छोटो समयमा गस्ती निरीक्षण हुन सकेको छैन ।
  - गोदावरी मृग अनुसन्धान केन्द्र(सोलरफेन्स, कांडा, बासस्थान, मृगहरुको पुनर्स्थापना, केन्द्र हटाएमा पुन स्वीकृति पाउन गाह्रो हुने)
  - नागार्जुनको सुनौला कालिज
  - वन्यजन्तुबाट हुने क्षतीको क्षतिपूर्ति वा राहत
    - बांदर
    - चितुवा
    - बँदेल
- ➢ सीमा व्यवस्थापन हुन नसकेको (नागार्जुन) ।
- ➢ सीमसार व्यवस्थापन हुन नसकेको ।
- ➢ जि.वि.स. तथा अन्य सरकारी निकायबाट हुने विकास निर्माणका कार्यहरु तथा समन्वयमा कमी
- ➢ चोरी शिकार प्रतिरोध इकाईको व्यवस्थामा कमी, त्यसको लागि आवश्यक श्रोत साधन र जनशक्तिको अभाव
- ➢ साहसिक खेलमा दैनिक ७ डलर राजश्वको प्रावधान तथा समय सापेक्ष दरको निर्धारण, संशोधन हुन नसकेको ।

- शिवपुरी क्षेत्रमा विगतका संचालन भएका २२ वटा पोष्टहरु सबैको संचालन हुन नसक्दा (हाल ११ वटा मात्र संचालनमा रहेको) प्रभावकारी संरक्षण गर्नमा कठिनाई
- सुरक्षा निकाय तथा गणहरुसंगको समन्वय (धेरै गण र हेडक्वाटर छुट्टाछुट्टै ठांउमा र नागार्जुनमा सशस्त्र प्रहरी)
- नागार्जुनको पूर्वराजाको बासस्थानलाई नियम संगत बनाउन नसकिएको
- वन डढेलोको नियन्त्रण गर्न श्रोत साधन र जनशक्ति
- वन्यजन्तुको उद्धारको लागि श्रोत, साधन र जनशक्तिको कमी
- विभिन्न निकुञ्जका सिमाना नजिकका जिउधनलाई जोखिममा पार्ने संभावना रहेका रुखहरु काटिदीन माग तर त्यसको लागिआवश्यक पर्ने साधन र श्रोतको अभाव ।
- मध्यवर्ती क्षेत्रको घोषणा गर्न नसकिनु
- छुट्टै नियमावलीको स्वीकृत हुन नसक्नु
- Paying for Environmental Services (PES) को सोचको व्यवस्थापन गर्न नसिकएको ।

लाङटाङ राष्ट्रिय निकुञ्ज

१. वन श्रोतहरुको दोहन (दाउरा, चरिचरण, काठ) ।
२. जलविद्युत योजनाको अत्याधिक माग तर उक्त आयोजनाहरुबाट संरक्षणको लागि प्राप्त हुने सहयोग संस्थागत गर्न नसकिएको ।
३. अन्तरराष्ट्रिय नाकाहरुको व्यवस्थापन गर्न अन्य निकायहरुसँग समन्वय गर्ने ।
४. कार्यालय तथा आवासगृहको लागि आवश्यक पर्ने न्यूनतम पुर्वाधारहरु र कार्यालयको व्यवस्थापन ।
५. दरबन्दी पदपूर्ति तथा पदपूर्ति भएका कर्मचारीको कार्य प्रभावकारिता ।
६. मध्यवर्ती क्षेत्रको कार्यक्रम तथा बजेटको निरन्तरता ।
७. निकुञ्ज क्षेत्र भित्र रहेका होटल, लज तथा चिया पसलको व्यवस्थापन ।
८. निकुञ्जको पुर्वी क्षेत्रमा मध्यवर्ती क्षेत्रको राजपत्रमा प्रकाशित सिमाना र हाल उपभोक्ता समुह, उपभोक्ता समिति गठन गरेको क्षेत्रमा फरक परेको हुँदा स्थलगत निरिक्षण तथा अन्य सरोकारवाला निकायहरुसँग समन्वय गरी राजपत्र संशोधनको व्यवस्था मिलाउने ।

कृष्णसार संरक्षण क्षेत्र

१. कृष्णसारको वासस्थान क्षेत्रभित्र रहेका परिवारहरुको स्थानान्तरण गर्ने ।
२. बासस्थानमा रहेको १४ प्रतिशत वनमा रहेका खयर प्रजाति को काठको चोरी निकासी रोक्न चारपांग्रे गाडीको व्यवस्था हुनुपर्ने ।
३. जम्मा ४ जना कर्मचारीले संरक्षण गर्न सम्भव नरहेका हुनाले अविलम्व कर्मचारीको व्यवस्था हूनुपर्ने ।
४. मुक्त कमैया को हाल द्रुतगतिमा व्यवस्था भइ रहेतापनि सुकुम्वासी (तथाकथित) को व्यवस्था हुन नसकेका हूनाले केन्द्रले त्यसतर्फ यथाशिघ्र पहल गर्नु पर्ने ।
५. टिकट काउण्टरको लागि भवनको व्यवस्था हुनुपर्ने ।
६. केन्द्रमा पेश भएको व्यवस्थापन योजनाको काम छिटो हुनुपर्ने ।

शे फोक्सुण्डो राष्ट्रिय निकुञ्ज

१. यार्सा गुम्वा लगायता जडीबुटीहरुको अव्यवस्थित संकलन तथा निकासी

समाधानः

- जडीवुटी व्यवस्थापन सम्वन्धी पेश भएको निर्देशिका यथाशिघ्र स्वीकृत हुनु पर्ने ।
- हिमाली रा.नि.नियमावलीमा संशोधन गरी जडीबुटी व्यवस्थापन, संकलन र सदुपयोग सम्वन्धी व्यवस्था मिलाउनु पर्ने ।

२. चोरी शिकार तथा अवैध व्यापार

समाधानः

- रणनैतिक स्थानहरुमा निकुञ्ज तथा सुरक्षा पोष्टहरुको स्थापना
- WCCB को गठन (जिल्ला स्तरमा)
- नष्ट भएका भौतिक पूर्वाधारहरुको पुनःनिर्माण

रारा राष्ट्रिय निकुञ्ज

समस्या

१. रारा दहको जलाधार क्षेत्रमा होटल व्यवसायहरु वन्द गर्ने, नयां वन्ने होटल लजहरु तल किनारबाट १ कि.मि.वाहिर हुनु पर्‍यो ।

२. सदरमुकाम को चापबाट ताल्चदेखि तुमसम्म को वन जंगल धेरै क्षेति भएको र सोही क्षेत्रमा पहिरो भूक्षय को ठूलो समस्या भविष्यमा हुन सक्ने देखिंदा सो क्षेत्रको वन संरक्षणमा विशेष कार्यक्रम हुनुपर्ने ।

३. सिमा विवाद (भूलभूले) जुम्ला

अतिक्रमण (चुंगा) मुगु

सिमा विवाद (ओखरपाटा) जुम्ला

समाधानः

१. रारा दह एक अन्तर्राष्ट्रिय महत्वको सीमसार क्षेत्र समेत भएको सन्दर्भमा हाल संचालन मा रहको होटल र भविष्यमा वन्न सक्ने होटल । लजहरु संचालन कार्यनीतिमा स्थान विशेषका लागि विशेष Control Mechanism हुनु पर्ने ।

२. सदरमुकाम संग जोडिएका म.क्षे.का मध्यवर्ती सा.वनहरुको विधान र कार्य योजन नविकरण गरी हस्तान्तरण गरी दिन रारा रा.नि. कार्यालयमा वजेट तथा कर्मचारीहरु समेतको अभाव भएको हुंदा विशेष व्यवस्था तुरुन्तै (कम्तिमा) आगामी आ.ब. २०७०।७१ मा कूनै योजना वा छुट्टै कार्यक्रम संचालन हुनु पर्ने ।

रारा मध्यवर्ती क्षेत्र

१. रारा दहको फोटो आदि देखाई मध्यवर्ती क्षेत्रमा विभिन्न संघ, संस्थाहरुबाट आ. आफ्ना ढंगले कायृक्रमहरु संचालन गर्ने गरेको, विभागबाट नियमन गर्नु पर्ने ।

२. रारा रा.नि.को महादेव मध्यवर्ती क्षेत्रमा पर्ने कटुकेजुर वन क्षेत्रमा रेडपाण्डाको धेरै राम्रो वासस्थान र संख्या रहेकोमा उक्त वासस्थान संरक्षण गर्न ३०० मिटर जति ढुंगाको गाह्रो लगाउनु पर्ने र रेडपाण्डा संरक्षणको लागि विशेष कार्यक्रम हुनुपर्ने ।

मकालु बरुण राष्ट्रिय निकुञ्ज

१. निकुञ्ज सुरक्षार्थ सुरक्षाकर्मीको व्यवस्था नहुनु ।
   समाधानः सुरक्षाकर्मी तैनाथको लागि अविलम्व आवश्यक कामकारवाही अगाडि बढाउनु पर्ने ।
२. चोरी शिकार र आखेटोपहारको ओसार पसार समाधानः WCCB गठन गरी सम्वन्धित निकायहरुसंग समन्वय र सहकार्य गरी मध्यवर्ती क्षेत्रका संवेदनशिल नाका र अन्तराष्टिय सिमाना (किमाथांका) मा चेकजांच र गस्ती बढाउनु पर्ने ।
३. अतिक्रमणः समाधानः पार्क क्षेत्रमा विशेष गरी वुङ क्षेत्रा वनाइएका होटल , चियापसलहरु र अन्य व्यवसायीलाई नियमन गरी करको दायरामा ल्याउनु पर्ने, अतिक्रमित क्षेत्रको सिमांकन गर्ने र थप अतिक्रमण नहुने तर्फ पहल गर्नु पर्ने ।
४. अध्ययन अनुसन्धान नहुनुः Strict Nature Reserve को कानूनी हैसियत प्रदान गर्ने, रेडपाण्डा, कस्तुरीमृग, हिमाली कालो भालु लगायतका वन्यजन्तुको विस्तृत अध्ययन अनुसन्धान गर्नु पर्ने ।
५. मानव वन्यजन्तु द्वन्द्वः
   वन्यजन्तु विशेष गरी भालुको आक्रमणबाट घाइते र मृत्यु भएका मानिसलाई तुरुन्त राहतको व्यवस्था हुनुपर्ने ।

पर्सा वन्यजन्तु आरक्ष

१. संकुचित सांगठनिक संरचनाका कारण कम कर्मचारीबाट संरक्षण कार्य प्रभावकारी हुन नसकेको ।
२. पर्सा आरक्षको पूर्वी क्षेत्र विस्तार नहुदा जंगली हात्ती लगायत अन्य वन्यजन्तुको संरक्षण
३. उत्तरी क्षेत्रमा सुरक्षा पोष्टको निर्माण
४. ढुंगा, गिट्टी, वालुवा संकलनको लागि जि.वि.स.ले स्थानीय स्वयत्त शासन ऐन नियम अनुसार संकलन अनुमती दिने गरेको (द्वन्द्व सृजना) ।
५. रमौली पतापुर क्षेत्रको वस्ती स्थानान्तरण ।
६. अतिक्रमण (रमौली, प्रतापपुर, निर्मलवस्ती)
७. महादेवखोला र चारभैया क्षेत्रमा खानेपानीको अभाव ।
८. जंगली हात्ती लगायत अन्य वन्यजन्तुहरुबाट हानी नोक्सानी ।
९. पर्सा व.ज.आ.मा रामभोरी भाटा लगायत अन्य क्षेत्रमा पर्या पर्यटन प्रवर्धन कार्यक्रम संचालन गर्नलाई वजेट व्यवस्था हुनु पर्ने ।

अपिनाम्पा संरक्षण क्षेत्र

१. अस्थायी दरवन्दी अनुसार कर्मचारी परिपूर्ति गर्ने
२. भारतबाट प्राकृतिक स्रोत दोहनको घटना बढ्दो रहेको हुंदा व्यास क्षेत्रमा सशस्त्र वन रक्षक को व्यवस्था गरी रोक्न वन तथा भू संरक्षण मन्त्रालयमा अनुरोध गर्ने ।
३. नयां स्थापना भएको

खप्तड राष्ट्रिय निकुञ्ज

सवालहरु

- गोठ राखी चरीचरण (२५० भन्दा बढी गोठ)
- द्वन्दकालमा ध्वस्त भौतिक संरचनाहरु पुनर्निमाण (७ स्थान)
- मुद्दा सम्बन्धी जिल्लागत सरकारी वकिलको राय
- खप्तड क्षेत्र पर्यटन विकास समितिसंगको समन्वय
- जडिबुटी चोरी निकासी (संकलन, निकासी छोडपूर्जी जिल्ला वन्यजन्तु कार्यालयबाट)
- स्थानी व्यक्तिबाट घर निर्माण, मर्मतको लागि काठ निकुञ्जमा अत्याधिक चाप
- वन्यजन्तुबाट बालीनाली क्षेत्र (बदेल, भालुबाट)
- कार्यबोझ अनुसार न्यून कर्मचारी (म.क्षे.मा)

शुक्लाफाँटा वन्यजन्तु आरक्ष कार्यालय

सवालहरु

- जनशक्तिको कमी
- चरिचरण (खुला सिमाना)
- जग्गा समस्या समाधान (आरक्ष पीडित)
- वन पैदावारमा अत्याधिक चाप (सा.व.न. भएको)
- योजना/आयोजनाको कार्यक्रम सम्बन्धी सार्वजनिक जानकारी
- भौतिक पूर्वाधार निर्माण तथा मर्मत सुधार
- वन्यजन्तुबाट बालीनाली क्षेत्र

अपिनाम्पा संरक्षण क्षेत्र

सवालहरु

- अस्थायी दरबन्दी अनुसार कर्मचारी पदपूर्ति
- भारतबाट प्राकृतिक श्रोत दोहनको घटना बढ्दो हुँदा व्यास क्षेत्रमा सशत्र रक्षकको व्यवस्था गरीइ रोक्न वा तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयमा अनुरोध
- भौतिक पूर्वाधार निर्माण
- WCCB संचालन गर्न बजेट व्यवस्था
- जडिबुटी संकलन, निकासी योजना म्याद समाप्त

<u>मध्यवर्ती क्षेत्र संयुक्त</u>

- मध्यवर्ती क्षेत्रमा प्राप्त हुने ५० प्रतिशत राजश्व रकम समयमा नै निकासा हुन पर्ने ।
- मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन नियमावली र निर्देशिका समय सापेक्ष परिमार्जन तथा संशोधन गरिनु पर्ने र मध्यवर्ती सञ्जाल मञ्चको नियमावलीमा व्यवस्था गरिनु पर्ने ।
- मध्यवर्ती क्षेत्र , आरक्ष र निकुञ्ज क्षेत्रमा भएका अतिक्रमण हटाउन पर्ने ।
- निकुञ्ज आरक्ष क्षेत्र भित्र हुने चोरी शिकारी नियन्त्रण गरिनु पर्ने ।
- निकुञ्ज आरक्ष सेना र मध्यवर्ती क्षेत्रको एक आपसमा समन्वय सहकार्य गरिनँ पर्ने

- मध्यवर्ती सामुदायिक वन दर्ता र नवीकरण कार्यलाई छिटो छरितो गराई समुदायमा हस्तान्तरण गरिनु पर्ने
- रिक्त कर्मचारी दरवन्दी पूर्ति गरिनु पर्ने
- निकुञ्ज आरक्ष क्षेत्रमा Boots on Ground को अवधारणमा आधारित रही अनुगमन कार्य गरिनु पर्ने
- मानव र वन्यजन्तु विच रहेको द्वन्द्व न्यूनीकरणका लागि विद्युतीय तारवार व्यवस्थापन आय आर्जन कार्यक्रम र जनचेतना अभिवृद्धिको कार्यक्रमहरुलाई दिनु पर्ने ।
- ध्वस्त संरचनाको पूनः निर्माण कार्यलाई अगाडि वढाउनु पर्ने ।
- Sister Park को अवधारणलाई कार्यान्वयन गरिनु पर्ने ।
- मध्यवर्ती क्षेत्रमा संरक्षण शिक्षा कार्यक्रम तथा क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम संचालनका लागि पहल गरिनु पर्ने ।
- संरक्षित क्षेत्र तथा मध्यवर्ती क्षेत्रमा संचालन हुन सक्ने होमस्टे तथा अन्य व्यवस्थित पर्यटकीय गतिविधि संचालन गर्न आवश्यक पूर्वाधार निर्माण, प्रचार प्रसार तथा अन्य निकायहरुसंग समन्वय गरी नयां कार्यक्रम संचालन गर्नु पर्ने ।

बर्दिया राष्ट्रिय निकुञ्जका केही समस्या केही प्रयास र केही सुझाव

सवाल १ः राजमार्गमा सवारी साधन दुर्घटनाबाट वन्यजन्तुको मृत्युः

परिणाम	भएको प्रयास	समाधानका लागि सूझाव
आ.ब २०६८।०६९ मा १८ वटा वन्यजन्तु राजमार्ग दुर्घटनामा मारिए	➢ टाईम कार्डको व्यवस्था ➢ चेकपोष्टमा सवारी साधन दर्ता	सडक बिभागबाट हरेक ५०० मिटरमा स्पीड ब्रेकर निर्माण हुनुपर्ने

सवाल २ः मध्यवर्ती क्षेत्रको जंगल व्यक्तिका नाममा छुट दर्ताः

परिणाम	कार्यालयबाट भएको प्रयास	समाधानका लागि सूझाव
भवानी फांटाको २४ बिगाहा वनक्षेत्र व्यक्तिका नाममा दर्ता भयो	मालपोत कार्यालयमा उजुरी गरी दर्ता बदर गरिएकोमा सर्वोच्च अदालतमा मुद्दा दायर गरेको	मध्यवर्ती क्षेत्रको वनक्षेत्र कुनै पनि तरिकाबाट व्यक्तिका नाममा दर्ता नगर्ने र गरेको भए दर्ता बदर गर्ने मन्त्रीपरिषदको निर्णय हुनुपर्ने
सुतैयाको वनक्षेत्र व्यक्तिका नाममा दर्ता गर्न मालपोत कार्यालयमा निबेदन दिएको	कार्यालयबाट सरकारी वनजंगल व्यक्तिका नाममा दर्ता गर्न नमिल्ने भनी पत्राचार गरिएको	मध्यवर्ती क्षेत्रको वनक्षेत्र कुनै पनि तरिकाबाट व्यक्तिका नाममा दर्ता नगर्ने र गरेको भए दर्ता बदर गर्ने मन्त्रीपरिषदको निर्णय हुनुपर्ने
तेलपानीको घनाजंगल व्यक्तिका नाममा निजी वन दर्ताका लागि निबेदन पेश भएको	सयौं बर्ष पुराना सल्लाका रुख समेत भएको प्राकृतिक वनक्षेत्रको ज.ध.प्र.पुर्जा पेश हुन आएकोमा सो रुख बिरुवा रोपेको प्रमाण पेश गर्न भनी पत्राचार भएको छ	

कलवारी फांटाको सामुदायिक वन व्यक्तिको छुट दर्ता गराउने प्रयास स्वरुप पुनराबेदन अदालतमा मुद्दा दायर गरेको	मुद्दामा लिखित जवाफ पेश गरि एको छ	मध्यवर्ती क्षेत्रको वनक्षेत्र कुनै पनि तरिकाबाट व्यक्तिका नाममा दर्ता नगर्ने र गरेको भए दर्ता बदर गर्ने मन्त्रीपरिषदको निर्णय हुनुपर्ने
मुक्त कमैया र सुकुम्बास्िका नाममा गोप्य तरिकाबाट ज.ध.प्र.पुर्जा बितरण भएको	दर्ता नगर्न दर्ता गरेको भए बदर गर्न पटक पटक पत्राचार गरी अख्तियार बाट समेत छानबिन भैरहेको	मध्यवर्ती क्षेत्रको वनक्षेत्र कुनै पनि तरिकाबाट व्यक्तिका नाममा दर्ता नगर्ने र गरेको भए दर्ता बदर गर्ने मन्त्रीपरिषदको निर्णय हुनुपर्ने

सवाल ३. लालमाटी कम्प्लेक्सको व्यवस्थापन

परिणाम	भएको प्रयास	समाधानका लागि सूझाव
कर्णाली पुल निर्माण गर्दा बनाईएको ४८ कोठा, २ वटा से मिनारहल, २ वटा बिशिष्ट आवाश गृह समेत भएको लालमाटी कम्प्ले क्स क्षतबिक्षत भै प्रयोग बिहिन अवस्थामा रहेको छ	➢ सुरुमा RTCPA संचालन भएको ➢ बिगत बर्ष होटल संचालन गर्नका लागि सिफारिस गरि एको	संरक्षण सम्बन्धि तालीम केन्द्र वा वातावरण मैत्री होटल संचालन वा यस्तै कुनै काममा प्रयोग गर्ने तर्फ कार्यबाही

सवाल ४. गेरुवामा पानी थुनिएकोले समस्या

परिणाम	भएको प्रयास	समाधानका लागि सूझाव
कर्णाली नदीको लालमाटीमा गेरुवा तर्फ ढुंगा थुप्रिएर पानी पश्चिम भंगालोमा गएकोले गेरुवामा पानी नहुंदा गोही, डल्फिन र माछा संकटमा छन	डोजर प्रयोग गरी पानी खोल्न वा मुहानमा थुप्रिएका ढुंगा हटाई निकाशी गर्ने सम्बन्धमा बिभागमा प्रस्ताव पेश भएको	डोजरका लागि करिब ४ लाख रुपैया आवश्यक पर्ने भएकोले सो र कम वा उपभोक्ता समिति मार्फत ढुंगा संकलन वा निकाशी गरी पानी खोल्ने स्वीकृती दिने

सवाल ५. बबई उपत्यकामा Wildlife Research and Monitoring Center सञ्चालना

परिणाम	भएको प्रयास	समाधानका लागि सूझाव
गुठीमा आकर्षक काठको भवन निर्माण गरी निकुञ्ज र NTNC/ BCP का प्राविधिक खटाई सामान्य काम भैरहेको	केन्द्र सञ्चालनका लागि बिश्व बैंकको सहयोगमा सञ्चालन हुने IDA मा प्रस्ताव पेश भएकोमा अस्वीकृत भएको	बबई उपत्यकामा भविश्यमा गैंडा समेत स्थानान्तरण गर्ने योजना रहेको हुंदा उक्त केन्द्रको संचालनका लागि आवश्यक बजेट र अनुसन्धानकर्ता लाई अनुमति को व्यवस्था

सवाल ६. चोरीसिकार नियन्त्रण युवा परिचालन अभियानको दिगोपन र निरन्तरता

परिणाम	**भएको प्रयास**	**समाधानका लागि सूझाव**
१३ वटा उपभोक्ता समितिका ६५ वटा उपसमितिमा १४०० युवा आवद्ध रही कार्यरत रहेका छन	➢ स्वरोजगारका लागि डल्लामा करिब १२५ जनाले बंगुर पाल गरेका छन ➢ शिवपुरमा सामुहिक बंगुर पालन सुरु गरेका छन ➢ नेउलापुरमा ३०० युवा शहकारी सस्थामा आवद्ध भै बचत तथा आय आर्जनमा लागेका छन ➢ उपभोक्ता समितिले बिभिन्न स्रोतबाट गर्ने आम्दानीको निश्चित प्रतिसत युवालाई दिने गरेको छ	निम्न कामका लागि केहि रकम आवश्यक पर्ने भएकोले बजेटको व्यवस्था ➢ खेर गएका वनक्षेत्रहरुमा जडिबुटी खेती गरी आय आर्जन बढाउने योजना छ ➢ मोटर साईकल, मोबाईल, कम्प्युटर मर्मत तालीम दिने योजना छ ➢ बिद्यूतीय तारबार निर्माण र मर्मतको जिम्मा युवालाई दिईएकोछ

सवाल ७. वनजंगल नभएका उपभोक्तालाई काठ दाउराको समस्याः

परिणाम	भएको प्रयास	समाधानका लागि सूझाव
मध्यवर्ती सामुदायिक वन नभएका उपभोक्ताहरु लाई आवश्यक पर्ने काठ दाउरा शुलभ मुल्यमा नपाएर मर्कामा परेका छन	नदीले बघाएको र निकुञ्जले बरामद गरेको काठ नियमानुसार राजश्व, मु.अ.कर, संकलन खर्च, संरक्षण शुल्क, व.बि.कोष समेत लिई दिने गरिएको छ । यो अत्यन्त महंगो हुने भएकोले निम्न वर्गका उपभोक्ताले खरिद गर्न सकेका छैनन	मध्यवर्ती सामुदायिक वन नभएका उपभोक्ताको पहिचानका खआधार मा राजश्वको ५० प्रतिसत मुल्य मात्र लिई काठ दाउरा उपलब्ध गराउन सकिने ब्यवस्था हुनुपर्ने ।

सवाल ८. नया पोष्ट निर्माण

परिणाम	भएको प्रयास	समाधानका लागि सूझाव
बबई उपत्यकामा भविश्यमा गैंडा स्थानान्तरण समेत हुने भएको ले कालीनारा र सोतखोला तथा गेरुवा नदीतटीय क्षेत्रको पाताभार मा थप पोष्ट निर्माण गरी सुरक्षा ब्यवस्था अझै मजबुत बनाउन जरुरी छ	बिभागमा पत्राचार गरी बजेट माग गरिएको	पोष्ट निर्माणका लागि बजेटको ब्यवस्था हुनुपर्ने

सवाल ९. हात्तीसार कर्मचारीको अभाब

परिणाम	भएको प्रयास	समाधानका लागि सूझाव
१० वटा हात्तीको दरबन्दी अनुसार ३० जना कर्मचारी रहेको तर हात्ती संख्या १७ पुगेकोले पालन पोषण स्याहार सुसारको लागि जनसक्तिको समस्या	थप कर्मचारी दरबन्दीका लागि प्रस्ताव पेश गरिएको छ	१७ वटा हात्तीको दरबन्दी स्वीकृत

सवाल १०. मध्यवर्ती क्षेत्रको बजेट निकाशा

परिणाम	भएको प्रयास	समाधानका लागि सूझाव
बजेट निकाशा नभएकोले मध्यवर्ती क्षेत्रमा संरक्षण र बिकास कार्य नभएको अबिश्वासको वातावरण सृजना भएको	बजेट माग गरी प्रस्ताव पेश गरि एको छ	सिघ्र बजेट निकाशा

सवाल ११. अम्रेनी तेलपानी बाटो

परिणाम	भएको प्रयास	समाधानका लागि सूझाव
अम्रेनी देखि तेलपानी सम्मको सुबिधा प्राप्त बाटोलाई मोटरबाटो बनाउने प्रयास अदालतबाट रोक लगाएपछि उत्तरी क्षेत्रका जनता चिन्तित भएका छन करिब ४ घण्टा निकुञ्जको जंगलै जंगल पै दल हिंडनुपर्ने बाध्यता	केन्द्र सञ्चालनका लागि बिश्व बैंकको सहयोगमा सञ्चालन हुने क्षम्ब मा प्रस्ताव पेश भएकोमा अस्वीकृत भएको	बबई उपत्यकामा भविश्यमा गैंडा समेत स्थानान्तरण गने योजना रहेको हुंदा उक्त केन्द्रको संचालनका लागि आवश्यक बजेट र अनुसन्धानकर्ता लाई अनुमति को ब्यवस्था

सवाल १२. गेरुवा नदी पश्चिम कटान भएको जग्गा

परिणाम	भएको प्रयास	समाधानका लागि सूझाव
निकुञ्जको पश्चिमी किनारमा गेरुवा नदीले नंबरी जग्गा कटान गरी निजी जग्गा निकुञ्जमा परे को हुंदा सो जग्गाको क्षतिपूर्ती वा जग्गाको ढुंगा, गिटी बालुवा प्रयोग गर्न पाऊ भनी माग आएको	त्यस क्षेत्रका ४ वटा उ.समितिको प्रयासमा के कति जग्गा निकुञ्जमा परेको छ यकिन बिवरण संकलन गर्ने निर्णय भएको	जग्गाको क्षतिपूर्ती दिई ब्यक्तिको लगत कट्टा गर्नुपर्ने

सवाल ५. डांडागाउ र सैजना टापुको बस्तीको समस्याा

परिणाम	भएको प्रयास	समाधानका लागि सूझाव
खाता जैविक मार्गमा पर्ने डांडागाउ र सैजना टापु चारैतर्फ नदीले घेरेको र बाहै महिना हात्तीबाट प्रभावित क्षेत्र भएकोले त्यहांका वासिन्दाको जिवन कष्टकर छ	डांडागाउका कहिं घरबास नभएका ११ परिवारलाई अन्यत्र बसोबासको व्यवस्था मिलाई हटाईएको छ	डांडागाउको करिब १० बिगाहा जग्गाको मु आब्जा दिई बस्ती खाली गर्ने र सैजना टापुको करिब ७५ घर परिवारलाई अन्यत्र स्थानानतरण गरिनुपर्ने

सगरमाथा राष्ट्रिय निकुञ्ज

समस्याहरु	**समाधानका उपायहरु**
१. राष्ट्रिय निकुञ्जका २ वटा Park View Lodge हरुको अवस्था जिर्ण भएको ।	पुन निर्माण गरी खुला प्रतिस्पर्धा मार्फत Long term lease मा दिने ।
२. विवादित कोङ्गदे होटल सम्बन्धमा ।	अधिग्रहण गरी Lease मा सञ्चालन गर्न आवस्यक पहल गर्ने ।
३. Strategic Point हरु जस्तै डोले र लुक्लामा तत्काल सुरक्षा पोष्टहरु स्थापना/पुनर्स्थापना गर्नुपर्ने ।	आगामी आ.व.को वार्षिक कार्यक्रममा वजेटको व्यवस्था गर्ने ।
४. जोरसल्लेमा प्रवेश शुल्क संकलन गरी ल्याउन समस्या भएको ।	लुक्लास्थित रा.वा. बैंकमा रकम दाखिला गर्न आवस्यक पहल गर्ने । र टिकट काउण्टरलाई आधुनिकीकरण गर्ने ।
५. निजी नम्बरी र निकुञ्ज/मध्यवर्ती क्षेत्रको सीमा विवाद ।	नापी नक्सा भिडाई जाँच गरी यकिन गर्ने ।
६. भरीया प्रवेश शुल्क सम्बन्धी समस्या ।	यथासिघ्र नियम संशोधन गर्नु पर्ने ।

अनुसूची ३

उद्घाटन समारोहको कार्यक्रम

Government of Nepal
Ministry of Forests and Soil Conservation
Department of National Parks and Wildlife Conservation
29th Warden Seminar and 11th BZ Management Committee Meeting
18-21 Chaitra, 2069 (March 31-April 3, 2013)

Shivapuri Nagarjun National Park

Conflict Management in Biodiversity Conservation: Ways forward
जैविक विविधता संरक्षणमा द्वन्द्व व्यवस्थापन : भविष्यको मार्गदर्शन

Program: Opening Ceremony

Day 1: 2069.12.18 (March 31, 2013) Sunday		
Time	**Description**	**Resource Person/Remarks**
9:00-11:00	Registration	Sagar Lal Bajracharya, Chandra Bahadur Shrestha and Mr. Sunil Pandit
11:00-12:00	Arrival of Chief Guest	Hon'ble Minister Mr. Tek B. Thapa Gharti, MFSC
	Chair of the Session	Mr. Hari Har Sigdel, Chief, FACD/MFSC
	Welcome and highlights of seminar	Mr. M.B. Pandey, DG/ DNPWC
	Inauguration by Chief Guest	Hon'ble Minister Mr. Tek B. Thapa Gharti, MFSC
	Opening Remarks	Representative of BZMCs (Mr. Lava Bista)
	Opening Remarks	Mr. Babu Krishna Karki, Col./Nepal Army
	Opening remarks	Mr. Kesh Bahadur Shahi, DIG/CIB
	Token of Love for the Former Wardens	Hon'ble Minister Mr. Tek B. Thapa Gharti, MFSC
	Opening Remarks	Hon'ble Minister Mr. Tek B. Thapa Gharti, MFSC
	Vote of Thanks	Mr. Gopal Prakash Bhattarai, Chief CO/SNNP
	Concluding and Closing Remarks	Mr. Hari Har Sigdel, Chief, FACD/MFSC
12:00-13:00	**Lunch**	

अनुसूची ४

प्राविधिक सत्रका कार्यक्रमहरु

Technical Session

1st Day: Afternoon Session: 2069.12.18 (March 31, 2013) Sunday		
Time	**Activities**	**Resource Person**
	Session Chair	**Megh Bahadur Pandey, DG/ DNPWC**
15:00-15:30	Review of 28th Warden Seminar Resolution & 10th BZ Meeting Resolution	Mr. Barna Bahadur Thapa/Mr. Lava Bista
15:30-16:00	Highlights of HRD in DNPWC: Opportunity, Constraints and way forward	Mr. Hari Narayan Belbase
	Tea break	
16:15-16:45	Financial administration in PA System, Nepal	Mr. Badri Prasad Neupane
16:45-17:00	AoB	Mr. Barna Bahadur Thapa
18:00-19:00	Dinner and Departure	

Technical Session

Day 2: 2069.12.19 (April 1, 2013) Monday		
Time	**Activities**	**Resource person/Facilator**
8:00-9:00	**Breakfast**	
9:00-9:30	**Session Chair**	**Lava Vista, Chairperson BZMC, SWR**
	• Envision of the BZ Program, Policy Implication, lessons learnt and prospects for the future directions	Mr. Ram C. Kandel and Bed Kumar Dhakal
9:30:10:00	• Discussion on BZ issues, BZ Regulation & Guideline • Working Procedure of Tourism Services in PAs	Mr. Tika Ram Adhikari, Mr. Narayan Rupakheti and Mr. Ramesh Thapa
10:00-10-45	• International treaties including CITES CoP-16, SAWEN • Projcts (Regional IDA/IDF/Hariyo Ban Program	Dr. Maheshwar Dhakal, Ratna Timilsina
10:45-11:00	Tea Break	
11:00-11:30	• Protected Area Management from the cultural and religious perspectives	Dr. Tirtha Bahadur Shrestha
11:30-12:00	• DMI Presentation (KNP, RNP, ANNP, SNNP, MBNP and LNP)	Professor Dr. Khadga Bahadur Basnet, Mr. Mukesh Bhujel

12:00-12:30	• Coordination amongst the Law Enforcement Agencies for Illegal Wildlife Trade/Inside-Outside	Mr. Kamal Jung Kunwar Mr. Ritesh Bhusan Basnet
12:30-13:00	• Role and Involvement of Nepal Army in PA Conservation System	Mr. Babu K. Karki/Nepal Army
13:00-14:00	**Lunch**	
	Session Chair	**Megh Bahadur Pandey**
14:00-17:00	**Conflict Management in Biodiversity Conservation: Way forward**: Group Discussion and Presentations of PAs: • Warden Group • Buffer Zone Committee Group • Nepal Army Group • NTNC (ACAP, MCAP, and GCAP) Group • TAL, SHL and KCA Group	Term of References (Based on Minister Sppech) • Legal framework • Tropy management • Poaching and illagal trade coordination • Feasility of additional prortected areas • Payment for environmental services • Private and commercial farnming of wildlife • Protected areas and ecotourism • Research and momnitoring • Main-stream of biodivcersity conservation • Human resource management and planning

Day 3: 2069.12.20 (April 2, 2013) Tuesday		
Technical Session		
Time	**Activities**	**Resource person/Facilatator**
8:00-9:00	**Breakfast**	
9:00-12:00	**Chair Person**	**Tika Ram Adhikari**
	Warden Group	Group Leader
	Buffer Zone Group	Group Leader
	Nepal Army Group	Group Leader
	NTNC Group	Group Leader
	TAL/SHL/KCA Group	Group Leader
	Discussion	Mr. Barna Bahadur Thapa
12:00-13:00	Human-Wildlife Conflict: Past experience, present scenario, and way forward; and Discussion	Mr. Shyam Bajimaya

13:00-14:00	**Lunch**	
14:00-15:00	• Human-Elephant Conflict: Lessons learnt and Measures for Resolution/Mitigation • Ecological Behavior of the Rhinoceros & Management Implication against Human-Wildlife Conflict	• Mr. Babu Ram Yadav • Mr. Ram C. Kandel & Mr. Uba R. Regmi
15:00-16:00	• Problem animal /Orphan animal management and Rescue operation including Zoo Management	Mr. Barna Thapa, Mr. Ritesh Basnet
16:00-17:00	• Resolution of 11th BZ committee meeting	Mr. Lava Bist

Technical Session		
Day 4: 2069.12.21 (April 3, 2013) Wednesday		
8:00-9:00	**Breakfast**	
9:00-9:30	**Recap of the 29th Warden Seminar**	Mr. Ram Chandra Kandel
9:30-12:00	Resolution preparation of 29th Warden Seminar: **Conflict Management in Biodiversity Conservation: Ways forward**	Mr. Tika Ram Adhikari Mr. Barna Bahadur thapa Mr. Ram Chandra Kandel
12:00-12:15	**Tea Break**	
12:15-13:00	Closing Ceromany	Mr Megh B. Pandey & Mr Barna B. Thapa
13:00-14:00	**Lunch and Departure to the Destination**	

अनुसूची ५

कार्यक्रमका सहभागीहरुको नामावली सूची

राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागको आयोजनामा भएको २९ औं वार्डेन सेमिनार एवं ११ औं मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समितिको वैठकको मिति २०६९/१२/१८ मा उपस्थित महानुभावहरू:

क्र.सं.	नाम	पद	संस्था
१.	मा. श्री टेक बहादुर थापा घर्ती	मा. मन्त्री	श्री वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय
२.	डा. श्री कृष्ण चन्द पौडेल	सचिव	श्री वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय
३.	श्री मेघ ब. पाण्डे	महानिर्देशक	रा.नि. तथा व.ज.सं. विभाग
४.	श्री नेत्र बहादुर थापा	वलाध्यक्ष रथी	नेपाली सेना
५.	श्री लक्ष्मी प्रसाद मानन्धर	संरक्षणकर्मी	
६.	श्री कमल भक्त श्रेष्ठ	संरक्षणकर्मी	
७.	श्री नुरेन्द्र अर्याल	संरक्षण अधिकृत	शे.फो.रा.नि.का., डोल्पा
८.	श्री ऋषि रानाभाट	नि.प्र.सं.अ.	म.व.रा.नि., संखुवासभा
९.	श्री विनोद राज गिरी	ना.सु.	रा.नि. तथा व.ज.सं. विभाग
१०.	श्री रविन्द्र कार्की	क.अ.	रा.नि. तथा व.ज.सं. विभाग
११.	श्री चतुरलाल श्रेष्ठ	क.अ.	रा.नि. तथा व.ज.सं. विभाग
१२.	श्री चन्दन कुमार मण्डल	रिपोर्टर	नेपाल वातावरण पत्रकार समूह
१३.	डा. श्री महेवर ढकाल	इकोलोजिष्ट	राष्ट्रिय निकुञ्ज विभाग
१४.	श्री अमर दिप श्रेष्ठ	क्यामरा पर्सन	नेपाल वातावरण पत्रकार समूह
१५.	श्री हरिभद्र आचार्य	उप सचिव	रा.नि. तथा व.ज.सं. विभाग
१६.	श्री श्याम कुमार शाह	PM, TAL	TAL, Chitwan
१७.	श्री केशव राज भेटवाल	Senior	SNNP, Sundarijal
१८.	श्री विष्णु नेपाल	वरिष्ट समाचारदाता	रासस
१९.	श्री राम चन्द्र कँडेल	प्र.सं.अ.	सगरमाथा राष्ट्रिय निकुञ्ज
२०.	श्री वेद कुमार ढकाल	प्र.स.अ.	लाङटाङ रा.नि.का.
२१.	श्री पासाङ धोका	अध्यक्ष	मध्यवर्ती क्षेत्र व्य. समिति, लाङटाङ
२२.	श्री सुरत बहादुर परियार	ना.सु.	रा.नि. तथा व.सं. विभाग
२३.	श्री कुल प्रसाद भुसाल		BZMC, Chitwan
२४.	श्री धर्मानन्द निरौला	गा.वि.स. सचिव	सुन्दरीजल गा.वि.स.का.
२५.	श्री कलम जङ्ग कुँवर	सं.शि.अ.	रा.नि. तथा व.सं. विभाग
२६.	श्री टिकादत्त न्यौपाने	अध्यक्ष	त्रिपुरा सुन्दरी म.व्य.स., डोल्पा
२७.	श्री युवराज रेग्मी	प्र.सं.अ.	शुक्लाफाँटा संरक्षण क्षेत्र
२८.	श्री हेमन्त कुमार यादव	सं.अ.	रा.प्र.सं. कोष
२९.	श्री विश्वनाथ उप्रेती	पूर्व महानिर्देशक	रा.नि. तथा व.ज.सं. विभाग
३०.	श्री राम प्रीत यादव	पूर्व वार्डेन	तराई भू-परिधि
३१.	श्री बासुदेव चालिसे	ना.सु.	शिवपुरी नागार्जुन रा.नि.
३२	श्री राजेन्द्र ढुंगाना	सं.अ.	कोशी टप्पु व.ज.आ.
३३.	श्री मधु क्षेत्री	Project Manager	NTNC MCAP

३४.	श्री चिरञ्जिवी प्रसाद पोखरेल	P. Coordinator	NTNC-BCC
३५.	श्री रमेश कुमार थापा	स.सं.अ.	वर्दिया रा.नि.
३६.	श्री शेर सिंह ठगुन्ना	उप सचिव	अपि नाम्पा सं. क्षे.
३७.	श्री लाल प्र. गुरुङ्ग	निर्देशक	NTNC-ACAP
३८.	श्री सत्य नारायण शाह	आयोजना प्रमुख	NTNC-GCAP
३९.	श्री किशोर मेहता	स.अ.	खप्तड रा.नि.
४०.	श्री भोगेन्द्र रायमाझी	स.सं.अ.	रारा रा.नि.
४१.	श्री लक्ष्मण प्रसाद पौडेल	स.सं.अ.	शिवपुरी ना.रा.नि.का.
४२.	श्री हरि नारायण वेलवासे	शा.अ.	रा.नि. तथा व.सं.विभाग
४३.	श्री नारायण लाल पक्वान	शा.अ.	शिवपुरी ना.रा.नि.का.
४४.	श्री बद्रि प्रसाद न्यौपाने	उ.स.	रा.नि. तथा व.ज.सं. विभाग
४५.	श्री पुष्कर ढकाल	ले.पा.	रा.नि. तथा व.ज.सं. विभाग
४६.	श्री कृष्ण प्रसाद खनाल	ले.अ.	रा.नि. तथा व.ज.सं. विभाग
४७.	श्री छवि पाण्डे	ले.अ.	शिवपुरी ना.रा.नि.का.
४८.	श्री सन्तोष कुमार भगत	रेञ्जर	रा.नि. तथा व.ज.सं. विभाग
४९.	श्री रमेश प्रसाद भुसाल	वातावरण अधिकृत	SAWEN
५०.	श्री रविन कडरिया	Incharge, BCP	NTNC/BCP
५१.	श्री ईश्वर महर्जन	रिपोर्टर	NTV
५२.	श्री प्रेम काजी राई	ख.	DNPWC
५३.	श्री हरिहर सिग्देल	सह-सचिव	वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय
५४.	श्री गोपाल प्रसाद उपाध्याय	सह-सचिव	वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय
५५.	श्री बाबुराम प्रसाद यादव	उप स.प्रा.	रा.नि. तथा व.ज.सं. विभाग
५६.	श्री भोला प्रसाद पनेरु	ना.सु.	रा.नि. तथा व.ज.सं. विभाग
५७.	श्री राजेन्द्र गोङ्गजु	प्र.से.	नेपाली सेना
५८.	श्री सोबेन्द्र सिंह महत	प्र.से.	नेपाली सेना
५९.	श्री अर्जुन बहादुर थापा	प्र.से.	नेपाली सेना
६०.	श्री ईश्वर थापा	प्र.से.	नेपाली सेना
६१.	श्री द्रव्य भण्डारी	सेनानी	नेपाली सेना
६२.	श्री सुभाङ्ग कटवाल	सेनानी	नेपाली सेना
६३.	श्री समिर कुमार गुरुङ्ग	सेनानी	नेपाली सेना
६४.	श्री नरेश पाल	सेनानी	नेपाली सेना
६५.	श्री सुशील कुमार सिंह	सेनानी	नेपाली सेना
६६.	श्री विश्व बाबु श्रेष्ठ	सं.अ.	ढो.शि.आ.का. बाग्लुङ्ग
६७.	श्री वीरेन्द्र मल्ल	सेनानी	शे.फो.रा.नि., नेपाली सेना
६८.	श्री राजु क्षेत्री	स.व.अ.	वन मन्त्रालय
६९.	श्री मनोज कुमार साह	सं.अ.	कृष्णसार सं.क्षे.का.
७०.	प्र.से. श्री भद्र शाह		नन्दा बक्स गण
७१.	सेनानी श्री सुशील कुमार थापा	गुल्मपति	रण दल गुल्म नवलपरासी
७२.	श्री फणिन्द्र राज खरेल	प्र.सं.अ.	चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज
७३.	श्री टोप बहादुर खत्री	रा.का.प.	सिमसार आयोजना
७४.	श्री लब बिष्ट	अध्यक्ष	म.क्षे.व्य.स.
७५.	श्री विर्ख रोकाया	अध्यक्ष	रारा म.क्षे.व्य.स.
७६.	श्री शिवराज जोशी	अध्यक्ष	खप्तड म.क्षे.व्य.स.

७७.	श्री सावित्रा पुन	अध्यक्ष	बाँके म.क्षे.व्य.स.
७८.	श्री विरेन्द्र कुमार यादव	अध्यक्ष	कोशी टप्पु म.क्षे.व्य.स.
७९.	श्री देवी प्रसाद देवकोटा	अध्यक्ष	म.क्षे.व्य.स., वर्दिया
८०.	श्री प्र.से. रामचन्द्र खत्री	गणपति	भैरव प्रसाद गण, नागार्जुन
८१.	श्री राजाराम स्याङतान	अध्यक्ष	पर्सा म.क्षे.व्य.स.
८२.	श्री सागर रिमाल	वा.अ.	MFSC
८३.	श्री एकनारायण अर्याल	सह-सचिव	MFSC
८४.	श्री विश्वनाथ ओली	सह-सचिव	MFSC
८५.	श्री ब्रज किशोर यादव	महानिर्देशक	वन विभाग
८६.	श्री राजदेव प्रसाद यादव	क्षेत्रीय निर्देशक	म.क्षे.व.नि.
८७.	श्री भरत प्रसाद पुडासैनी	म.नि.	भू तथा ज.सं. विभाग
८८.	श्री शंकर प्रसाद लाखे	प्रा.	व.वि.अ.सं.
८९.	श्री जगन्नाथ सिंह	भू.पू. वार्डेन	रा.नि. तथा व.सं. विभाग
९०.	श्री यम बहादुर थापा	उप-महानिर्देशक	वन विभाग
९१.	श्री दुवान प्रसाद पौडेल	व.	
९२.	श्री खगेन्द्र लिम्बु	अध्यक्ष	क.सं.क्षे.व्य.स.
९३.	प्रा. श्री अभय कुमार दास	अध्यक्ष	NFA
९४.	श्री गंगा राम सिंह	वार्डेन	क.सं.क्षे.
९५.	श्री सुर्य बहादुर पाण्डे	पूर्व वार्डेन	रा.नि. तथा व.ज.सं. विभाग
९६.	श्री माधव प्रसाद पराजुली	पूर्व कर्मचारी	रा.नि. तथा व.ज.सं. विभाग
९७.	श्री सरिता श्रेष्ठ	खरिदार	शिवपुरी नागार्जुन रा.नि.
९८.	श्री योगिन श्रेष्ठ	क.अ.	शिवपुरी नागार्जुन रा.नि.
९९.	श्री राम चन्द्र नेपाली	स.ई.	शिवपुरी नागार्जुन रा.नि.
१००.	श्री दिपेन्द्र रावल	खरिदार	शिवपुरी नागार्जुन रा.नि.
१०१.	श्री शंकर गौतम	प्राविधिक	ना.वि. विभाग
१०२.	श्री योगेन्द्र वस्ताकोटी	सव-इन्जिनियर	रा.नि. तथा व.ज.सं. विभाग
१०३.	श्री निलाम्बर मिश्र	प्र. सं. अ.	पर्सा व.ज.आ.
१०४.	श्री नवराज बराल	इन्जिनियर	शिवपुरी नागार्जुन रा.नि.
१०५.	श्री विष्णु प्रसाद थपलिया	रेञ्जर	चि.रा.नि.
१०६.	श्री गणेश विष्ट	गेमस्काउट	
१०७.	श्री सन्त तामाङ्ग	सिकर्मी	शिवपुरी नागार्जुन रा.नि.
१०८.	श्री विउट गौतम	ह.स.चा.	मन्त्रालय
१०९.	श्री धर्मदेव यादव	गेमस्काउट	शिवपुरी ना.रा.नि.का.
११०.	श्री झमक बहादुर कार्की	प्र.सं.अ.	बाँके राष्ट्रिय निकुञ्ज
१११.	श्री सन्तोष मणी नेपाल	डाइरेक्टर	WWF Nepal
११२.	श्री राम कृष्ण अधिकारी	गेमस्काउट	शिवपुरी ना.रा.नि.
११३.	श्री सुयोग रुपाखेती	रिपोर्टर	पत्रकार
११४.	श्री सुशिला नेपाली	का. निर्देशक	BCN
११५.	श्री राम पौडेल	स.चा.	विभाग
११६.	श्री विदुर प्रसाद फुयाल	ना.सु.	ला.रा.नि.
११७.	श्री डिल्ली राई	सि.गे.	शि.ना.रा.नि.

११८.	श्री रवि घिमिरे	गे.	शि.ना.रा.नि.
११९.	श्री युवराज पुडासैनी	का.स.	शि.ना.रा.नि.
१२०.	श्री सुनिल पण्डित	का.स.	शि.ना.रा.नि.
१२१.	श्री लब कुमार ढकाल	गे.	शि.ना.रा.नि.
१२२.	श्री सुरेन्द्र लामा	चौ.	शि.ना.रा.नि.
१२३.	श्री उद्धव खत्री	फ.गा.	शि.ना.रा.नि.
१२४.	श्री विनोद प्रसाद ढकाल	…………	नेपाली सेना
१२५.	श्री शिव प्रसाद पौडेल	स.चा.	चि.रा.नि. कसरा
१२६.	श्री राजेन्द्र गिरी	विभाग स.चा.	विभाग
१२७.	श्री विमल पोखरेल	…………..	DMI P. Ltd.
१२८.	श्री अशोक खड्का	सेनानी	नेपाली सेना
१२९.	श्री गोपाल बस्नेत	गेमस्काउट	शिवपुरी ना.रा.नि.
१३०.	श्री राम अधिकारी	स्टेशन म्यानेजर	नुवाकोट एफ.एम.
१३१.	श्री गीता न्यौपाने	सम्वाददाता	नुवाकोट एफ.एम.
१३२.	श्री शिवलाल गैरे	रेञ्जर	शिवपुरी ना.रा.नि.का.
१३३.	श्री केश बहादुर शाही	………	नेपाली सेना
१३४.	श्री श्याम सरण श्रेष्ठ	का.स.	रा.नि. तथा व.ज.सं. विभाग
१३५.	श्री चन्द्र बहादुर श्रेष्ठ	का.स.	रा.नि. तथा व.ज.सं. विभाग
१३६.	श्री सागर लाल	व.का.स.	शिवपुरी ना.रा.नि.
१३७.	श्री श्रीराम कालिका		रा.नि. तथा व.ज.से.वि.
१३८.	श्री नारायण रुपाखेती	स.सं.अ.	शि.ना.रा.नि.का.
१३९.	श्री भेष राज खत्री	सेनानी	नेपाली सेना
१४०.	श्री जितेन्द्र गुरुङ्ग	प्रमुख सेनानी	रण वम गण
१४१.	श्री पुरन भक्त श्रेष्ठ	पूर्व प्र.स.अ.	
१४२.	श्री वर्ण बहादुर थापा	उप सचिव	रा.नि. तथा व.ज.सं. विभाग
१४३.	श्री केशव प्रंसाद पराजुली	ना.सु.	रा.नि. तथा व.ज.सं. विभाग
१४४.	श्री कविता भण्डारी	कम्प्युटर अपरेटर	रा.नि. तथा व.ज.सं. विभाग
१४५.	श्री राजेन्द्र के.सी.	अ.म.	रा.नि. तथा व.ज.सं. विभाग